

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Landskapsanalys över Malmö Stadsbiblioteks utbyggnad i ett kulturhistorisk perspektiv

Planering i praktiken

**Landscape analysis of Malmö City Library's
expansion in a culturalhistorical perspective**

Planning in practice

Anders Andersson

**Självständigt arbete 15 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2014**

Landskapsanalys över Malmö Stadsbiblioteks utbyggnad i ett kulturhistorisk perspektiv; Planering i praktiken

Landscape analysis of Malmö City Library's
expansion in a cultural-historical perspective:
Planning in practice

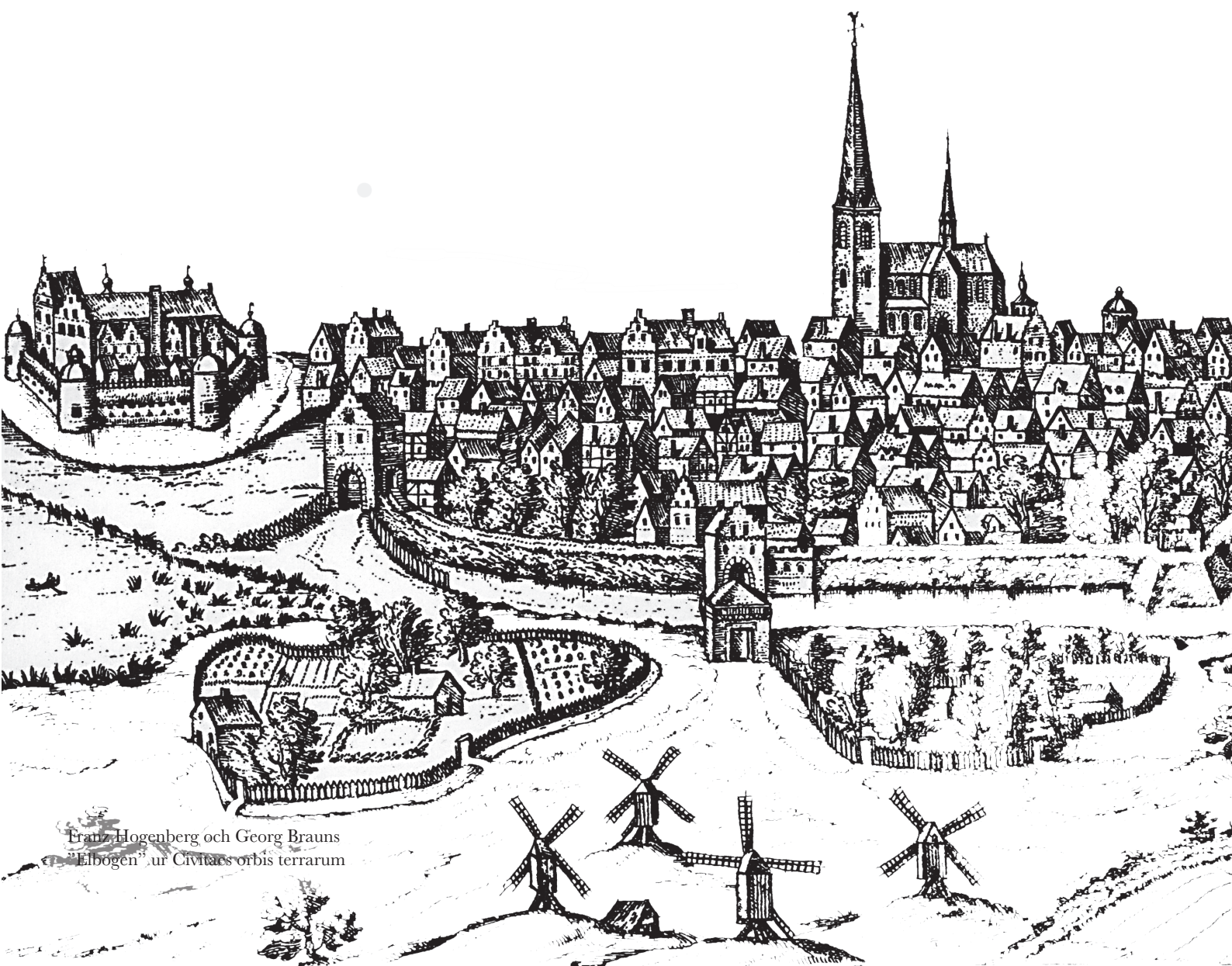
Anders Andersson

Handledare:	Erik Skärbäck SLU Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator:	Anders Larsson SLU Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Omfattning:	15hp
Nivå och fördjupning:	GE2
Kurstitel:	Kandidatexamen Landskapsplanering
Kurskod:	EX0649
Program/utbildning:	Landskapsarkitektprogrammet
Utgivningsort:	Alnarp
Utgivningsår:	2014/2000
Omslagsbild:	"Malmö Museums fasad". Smedberg 1900
Serietitel, nr:	
Delnummer i serien:	
ISSN:	
ISBN:	
Elektronisk publicering:	http://stud.epsilon.slu.se
Nyckelord:	Landskapsplanering, Kulturhistoria, Malmö Stadsbibliotek, Historia, Fysisk planering, Kulturhistoriskt perspektiv, Arkitektur, Balanserad samhällsbyggnad

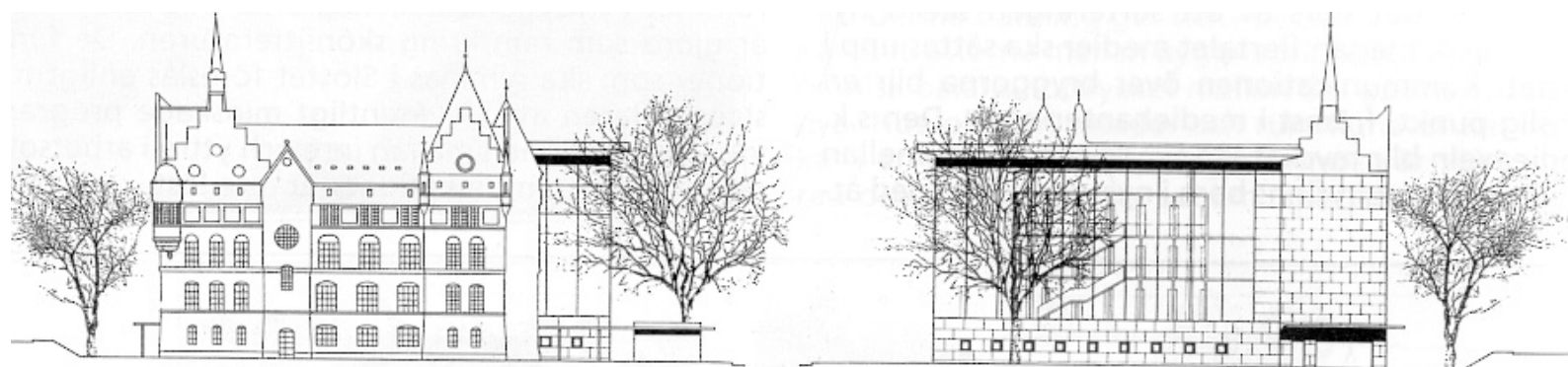
Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Franz Hogenberg och Georg Brauns
"Elbogen" ur Civitates orbis terrarum

John Smedbergs slott och Henning Larsens Ljusets kalender sammankopplade (vy från öster och väster)

Innehåll

Kapitel 1	Inledning och problemställning	7
Kapitel 2	Sammanfattning/Abstract	12
Kapitel 3	Från fiskeby på strandvall till rikets tredje största stad	15
Kapitel 4	Smedberg & Slott	41
Kapitel 5	Det offentliga rummet; Parken och dess historia	49
Kapitel 6	Henning Larsen & Ljusets kalender	57
Kapitel 7	Diskussion	64
Kapitel 8	Slutsatser	75
Referenser		78

Flygfoto från april år 2000 över området. Stadsbiblioteket ses beläget strax ovanför dammen. Området strax till höger om Slottsgatan, är del av Slottsparken. Grönområdet till vänster (på södra sidan kanalen) är en del av den gamla kyrkogården. (Foto: Författaren. 2000.)

Detta verk är skyddat enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. All form av kopiering, översättning eller bearbetning utan författarens medgivande är förbjuden

Kapitel 1

Inledning och problemställning

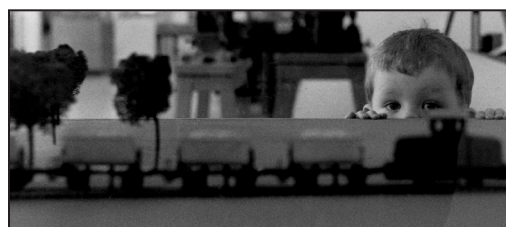
“Hela Malmö ryms i mina ögon när jag blundar och ser de olika stadsdelarna för min inre syn. De tar sig igenom örat och blicken och sedan når de hjärnan och hjärtat”.

Björn Ranelid, 1999

Malmö är den stad jag vuxit upp i. Från barnvagnsperspektiv minns jag hur man med häst plöjde inne på stadens plantskola som då var förlagd strax intill Malmöhus slott. Som nyfiken treåring såg och hörde jag dagligen tåget mellan Limhamns cementfabrik och Malmö passera längs järnvägen vid stranden, ett sammanhang som jag stortögt betraktade i modellformat på Tekniska museet. Uppe i skyn flög DC-3orna sina dagliga turer mellan Bulltofta och Kastrup. När vi lekte längs stranden på Ribersborg kom det blandade ljudet av nithammare och då av tunga plåtar från Kockumsvarvet.

Lite äldre cyklade jag till stadsbiblioteket inne i Slottsparken. Där besökte jag ofta deras musikavdelning som då låg i annexet. Ingången var genom en oansenlig liten dörr i den stora entrén invid den väldiga spiraltrappan. I denna del, som även den var präglad av stillhet, lyssnade jag på klassisk musik. Beethoven, Bach, Vivaldi och inte minst Telemann var mina favoriter. De plockades fram av bibliotekarien som ur skivfodral av märket Archive eller Deutsche Grammophon Gesellschaft lade vinylskivorna på gedigna skivspelare av märket Thorens. Jag satte mig ofta ned vid ett av fönstren, lyssnade förundrad över att en svunnen tid kunde strömma ur de stora och otympliga Senheiserhörlurarna, samtidigt blickade jag ut genom biblioteksfönstret på Slottsparken.

Genom ett besök i en helt annan park kom Slottsparken att få en ny betydelse för mig. Som tioåring cyklade jag en kall decemberdag år 1970 genom delar av Central Park i New York. Jag minns att jag på något sätt kände igen mig, såg likheter mellan dessa två parker. Ett intryck som förstärktes 7 år senare när jag ånyo besökte New York.

Författaren på Tekniska museet år 1963. Modelljärnväg över ”brottets bana”. Kalk som hämtades från kalkbrott för vidare transport till Malmö hamn vilket bl.a. gick över järnvägen vid Ribersborg.
(Foto: G Andersson)

Under min uppväxt i Malmö har staden ändrat karaktär. Från 60- och början på 70-talet en blomstrande industristad, där staden hade råd att riva och sanera äldre arbetarbostäder och t.om. hela stadsdelar i innerstaden. Anlägga nya stora stadsdelar med namn som Rosengård och Kroksbäck i miljonprogrammets anda – från småskaliga stadskvarter till stora opersonliga och vindpinade normstyrda förorter. I god Örestadvision fanns planer att vart femte år, fram till år 2000, bygga ett nytt Rosengård. Någon gång under 70- och 80-talet blev lågkonjunkturernas och arbetslöshetens Malmö ibland omnämnt som Sveriges “Chicago”.

Under 80-talet återkom trenden att bygga höga hus i staden. Samuelssons Konserthus och Dahlströms hotell i 22 våningar i centrala Malmö satte onekligen prägeln på stadens bebyggelse. Som ersättning för Kockums nedläggning etablerades SAABs bilfabrik på mark sålt av Malmö stad till företaget för ett belopp av 1 krona. Glädjen blev kortvarig.

Under 80-talet gjorde staden en mängd försök att bryta sig ur tidigare arkitektoniska och stadsplaneringslågsvattenmärken. Bland projekten som skulle visa vägen var MKBs internationella bebyggelse på potatisåkern i regi av Charles Moore. Malmö Högskola är ett annat projekt som skall hjälpa staden in i sitt nästa skede; kunskaps- och högteknologistaden.

I översiktsplan för Malmö 2000 (samrådsförslaget), detta visionära dokument, skrivs att ”Staden skall utvecklas till en betydelsefull del av Öresundsregionen, en stad i det nya Europa med intensiva omvärldskontakter, hög kunskapsnivå stabil sysselsättning och ekologiskt boende i en ren region med Öresund i centrum och rika fritids- och rekreationsmöjligheter”.

Nya stadsdelar kommer att ta form i anslutning till den fasta förbindelsen över Öresund vars motorväg i landskapet ligger som en ny yttre ring runt Malmö.

Stadsdelen Brostaden skall anläggas söder om staden ute på +10 åkermark, rikets bästa jordbruksmark. SCANCEM vill bygga Scanstad vid randen av kalkbrottet i anslutning till brofästet.

Projekts genomförande går inte alltid som på räls. Hit kan räknas tillkomsten av ett nytt stadsbibliotek, hanteringen av Buttericksfasaden och dess ödetomt mitt i centrala Malmö. Även kommande projekt som Citytunnel och Buchardt’s Scandinavian Tower har upprört befolkningen och rönt massmedial uppmärksamhet.

Slottsparkens signerad av Edvard Glæsel 1898, vilket var en omarbetning av Wolf's och Holmbergs tidigare parkförslag. Notera byggnaden i parkens högra hörn.

Problemställning

Jag har valt att titta närmare på ett av dessa ovan nämnda exempel. Under 1990-talet följde Malmöborna förvandlingen av Stadsbiblioteket och dess kringliggande område. En förvandling som blev kritiserad, inte minst av att man byggde i det offentliga rummet d. v. s. Slottsparken.

Mitt intresse i frågan ökade då jag på Alnarp studerade landskapsplanering. Genom professor Olav R. Skages kurs "Planeringsteorier och ekologiskt tänkande" skärptes diskussionerna och frågorna.

Genom Erik Skärbäcks kurs "Inordning av exploateringsåtgärder i landskapet", kom jag b.l.a. i kontakt med begreppet balanserad samhällsbyggnad. Skärbäck beskriver i sin bok "Balanserad samhällsbyggnad" (Skärbäck, 1998) att frivillighet inte är en framkomlig väg för att få igenom balanseringstänkande i den fysiska planeringen. Samt att lagen måste skärpas så att kriterierna blir klara för hur man värderar, accepterar och reglerar ingrepp.

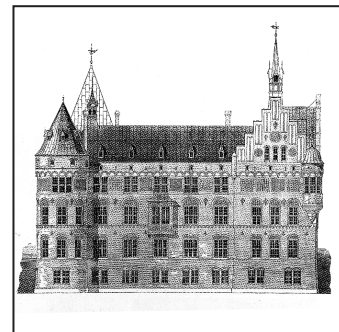
En annan nyttig erfarenhet har varit forskarutbildningen "Kunskapens teori-Humanvetenskaplig handlingsteori" där José L. Ramírez höll i rodret. Vid en diskussion om planering deklarerade Ramírez kärnfullt "att förstå planering är snarare att förstå HUR detta VAD kom till. Planeringen var inte det som skapades utan själva skapandet. Planering är inte ett ting utan en aktivitet".

Under arbetet har jag haft en del samtal med docenten Lennart Améen. Améen ville läsa igenom den historiska beskrivningen och ställde gärna upp för att vara en garant för innehållet. Detta kom aldrig att ske då Lennart Améen avled under tiden arbetet skrevs.

I stort var tillkomsten av stadsbiblioteket en process som på sin repertoar kom att innehålla sedvanlig politisk retorik, ekonomiska och känslomässiga aspekter samt offentliga gräl. Byggnadsbeslutet var kantat av politiskt maktspel, då stadsbyggnad och arkitektur handlade, som jag uppfattade, om makt. Där frågorna om samhällsplanering, och hantering av våra resurser ekonomi, kultur och natur kom att hamna i skymundan.

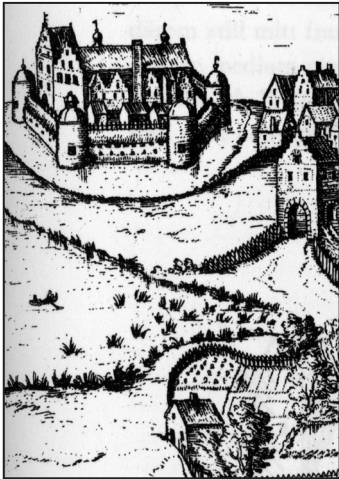
Under studietiden på Alnarp började således en mängd frågeställningar växa fram:

- Skulle kommunen kunnat reglera detta exploateringsingrepp av bygget i parken på ett för omgivningen lämpligare sätt?
- Hur skulle kommunen ha gått till väga om den använt principen balanserad samhällsbyggnad?
- Vad missades i processen som skulle ha kunnat säkerställa platsens resurser?
- Hur skall en kulturhistorisk bedömning av ombyggnadbyggnader och parker genomföras?
- Hur hanterade politikerna denna vision till en färdig produkt?
- Kan kulturhistoriska förstudier användas som landskapsanalys och fungera som planeringsunderlag inför exploatering?
- Att kunna se förhållande mellan vårt brukande och att förbruka vår mark.

Slottet i parken, vilket initialt var arkitekterna Hahs, Lundberg och Svanbergs skapelse.

Smedbergs fick i uppdrag att utarbeta fullständiga ritningar till Museummet. Detta stod färdigt år 1901.

Två män i en båt som i maklig takt färdas fram över Vestresøe. Idag utgör delar av detta område slottspark och här finns även ett Stadsbibliotek med tillbyggnad: Denna har haft en del bekymmer med vatten i källaren vilket b.l.a. framgår av urklipp nedan.

Franz Hogenberg och Georg Brauns "Elbogen" ur Civitae orbis terrarum, från 1580-talet

Dessa frågor var grundade i mina tankar. Men det som engagerade mig mest och vad jag valt att lägga denna studiens fokus är:

- Vad var det som gjorde att biblioteket; vilket initialt byggdes som museum, och en stor ståtlig park, hamnade just här? Två unika resurser, ett stenkast från stadens centrum.
- Kan en kulturhistorisk förstudie användas som landskapsanalys och fungera som ett planeringsunderlag inför exploateringar? (Därigenom kunna se förhållande mellan vårt brukande och att förbruka vår mark.

Detta sammanhang måste en gång ha planerats, varit någons vision. För att förstå detta måste jag studera det historiska skedet. Således var grunden lagd för denna studie i landskapsplanering.

Kan då denna form av studie ge en övergripande kunskapsbild av kulturmiljöer och landskap utifrån ett långt tidsperspektiv – från stenålder till nutid. Då kan denna form av studie kanske t.o.m. som förstudie används tidigt i planeringsskede för att underlätta den fortsatta planläggningen i/med exploatering som då anpassas efter fastställda värden.

Det offentliga rummet: En resurs

Som utgångsobjekt har jag således valt att betrakta Slottsparken med stadsbiblioteket och dess nya tillbyggnad. En tillbyggnad som kom att anläggas i ett område; det offentliga rummet, vilket betraktades som en del av Slottsparken. Slottsparken hade en gång i tiden utgjorts av sjön Vestresøe. Slottsparken; som är en av de stora parkerna i staden, är idag centralt belägen. Onekligen en resurs på flera plan.

Aktörer deras aktioner och händelseförlopp

Jag är inte säker på att finna svar på alla frågor men övertygad om att jag i denna process kommer att få kunskap. Syftet är att i första hand skriva detta för mig själv d.v.s. en lärande process.

Kunskapssökande kräver en metod, vilket här blir att läsa relevant litteratur som rör stadens historia och genom en historisk beskrivning, belysning av aktörer, brukare, aktioner och händelser försök att förklara varför det blev som det blev.

Där det finns människor finns aktiviteter och verksamheter som påverkar miljö och omgivningen – vårt landskap. Summan av tidigare generationers strävan och aktiviteter; kulturhistoria, bildar vårt nuvarande landskap.

Städer "poppar" inte upp av sig själv, de "grundas" genom kombinationer av händelser, förutsättningar och av aktörer som bl.a. ser resurser och behov hos brukare. Således vill jag göra en beskrivning av hur staden formades och hur stadens exploatering styrdes.

Studien kommer så småningom att belysa tillkomsten av dels de två byggnaderna: Smedbergs Museum från år 1901, dels Larsens Ljusets kalender år 1996, samt Slottsparkens tillkomst år 1900, signerad Edvard Glæsel. Jag ville kunna förstå varför museum och park hamnade just på denna plats och varifrån Smedberg och Glæsel hämtade sina inspirationer.

Jag vill här understryka att min uppfattning om begreppet analys, i detta sammanhang: den är inte definitiv eller slutgiltig, utan skall här ses som ett underlag för en hälsosam, utvecklande och fortsatt akademisk diskussion.

Som avslutning kommer jag att föra en kort diskussion där jag låter mina frågeställningar, tankar, funderingar och inte minst mina nyerövrade kunskaper mötas och korsas.

Målet är att i resan genom dessa olika kapitel ge mig själv kunskap, insikt och förståelse och förhoppningsvis en del svar på mina frågor.

Två män i en båt och kloket

När jag närmare studerade Franz Hogenberg och Georg Brauns "Elbogen" ur Civitates orbis terrarum, från 1580-talet upptäckte jag två män i en båt som i maklig takt rodde fram över en sjö som jag tolkar till den s.k. Vestresøe.

Grekerna såg sig själva leva med ryggen mot framtiden och blicken på det förflutna. Ungefär som en man i en roddbåt som är på väg över sjön. Roddaren, med blicken fäst på ett känt landmärke vid den strand han just har lämnat, rör över sjön med ryggen mot målet. Hur långt roddaren har kvar avgör han genom att utgångspunkten -det kända landmärket-, blir avlägsnare och otydligare. Kort sagt, han avgör hur nära målet båten befinner sig i relation med utgångspunkten. Roddaren kan göra det lätt för sig, nåja enklare, genom att bjuda med en vän på färden. Denne kan från en bekväm plats i aktern ha god sikt föröver.

Från denna position kan denne klokt leda och varsko roddaren om förrädiska stenar, grund och kobbar, vilka kan föranleda smärre kursavvikelser. Efter dessa mindre avvikelser går det med nautisk retorik från aktertoften att återfå ursprungskursen.

Följaktligen är detta ett sällskap med sinne för dialog, god blick över rörelse, händelseförlopp och inte minst, en blick mot målet; in i framtiden.

Med denna metofof vill jag understycka vikten att vi måste ha med dessa perspektiv; dåtid, nutid och framtid, för att kunna fatta kloka beslut.

Två män i en båt Franz Hogenberg och Georg Brauns "Elbogen" ur Civitates orbis terrarum, från 1580-talet.

Anders Andersson

Malmö

2014/2000

Behovet av planering.

Ett levande samhälle är under ständig omvandling.

Ibland sker denna omvandling snabbt och överrumplande, ibland mera stillsamt, nästan omärkligt.

Men det har alltid fortgått och kommer att fortgå.

Ingen kan förutsäga vad det framtida skeendet i olika avseenden kan komma att innebära. Vi vet bara att utvecklingen kommer att gå vidare, avsätta nya former av mänsklig verksamhet och ställa nya krav på den fysiska planeringen.

Bygg 1962 Avd. 81 Översiktsplanering

Studien fokuseras på följande frågor

- Vad var det som gjorde att biblioteket; vilket initialt byggdes som museum, och en stor ståtlig park, hamnade just här? Två unika resurser, ett stenkast från stadens centrum.
- Kan en kulturhistorisk förstudie användas som landskapsanalys och fungera som ett planeringsunderlag inför exploatering? (Därigenom kunna se förhållande mellan vårt brukande och att förbruka vår mark.

Syfte

Att själv kunna erhålla en övergripande kunskap över följande;

- Vad det var som gjorde att biblioteket; vilket initialt byggdes som museum, och en stor ståtlig park, hamnade just här i detta område? Detta har en gång har planerats, varit någons vision.
- Att kunna finna och beskriva någon form av kausalitet?
- Att kunna sätta denna form av studie tidigt i planeringsskede för att underlätta den fortsatta planläggningen i/med exploatering som då anpassas efter fastställda kulturhistoriska värden.

Metod

Min metod i denna studie har varit att genomföra en landskapsanalys i ett kulturhistoriskt perspektiv över objekt och område i dess kontext.

Detta har gjorts genom att söka och läsa relevant litteratur som rör stadens historia ur flera perspektiv; beskrivningar, sammanhang och kausalitet (d.v.s. händelser, beslut och konsekvenser) av aktörer.

Avgränsningar

Uppsatsen skrivs främst mot den bakgrunden av landskapsanalys gällande kulturhistoriska värden. Således fördjupar denna sig inte i begrepp som naturvärden, biotoper, växt och djurliv, vatten luft/klimat.

Resultat

Jag vill göra gällande att en stor del av resultat är de olika kapitel som beskriver tillkomst och utvecklingen av staden, parken och byggnaden. Som ett delresultat vill jag peka på att exploateringsprocesser kräver någon form av kvalitetssäkringsprocess för att kunna bevara de kultur- och naturvärden som är definierade.

Ett sätt är att implementera metoden balanserad samhällsbyggnad som juridiskt instrument (inom ex PBL). I Tyskland finns redan en sådan lagreglering. Om så sker i Sverige är jag övertygad om att vinster kommer att kunna göras på flera plan.

Slutsats

För att kunna säkerställa vår kulturhistoria i exploateringsprocesser kan man antingen lagstifta eller använda frivillighet. Skärbäcks slutsats är att frivillighet inte är en framkomlig väg för att få igenom balanserings-tänkande i den fysiska planeringen. Jag delar Skärbäcks slutsats men skulle vilja närmare studera ekonomiska styrmedel (som t.ex. certifiering, liknande den som idag används inom skogsbruket) hur detta hade påverkat effekten av exploatörens delaktighet och insats.

En slutsats är att det behövs en tydligare strukturerad och utarbetad process för att gemensamt kunna värdera och lyfta fram vår gemensamma kulturhistoria i exploateringsprocessen. Med denna metodik skulle de olika aktörerna kunna fatta rätt beslut i rätt ordning. Medborgare har inflytande i processen och är delaktiga i de beslutsprocesser där politiker fattar de övergripande besluten, (arkitekten gestaltar och ingenjörer sammanställer tekniska underlag osv). Genom detta kommer dessa värden att säkerställas och vi får med dessa som ett kunskapsbärande arkiv till både dagens som morgondagens inenvånare.

Om vi inte vet var vi kommer ifrån har vi nog ingen aning om vart vi är på väg!

The study will focus on the following questions

- What was it that made the library, initially built as a museum and a large public park, end up right here?
Two unique resources, a short step from the city center
- Can a cultural pilot study be used as a landscape analysis, to serve as a planning document (this in order to see the relationship between cultivation and consumption of land)

Purpose

That I will be able to obtain a comprehensive knowledge of the following;

- To understand what it was that made the library, initially built as a museum and a large public park, end up right here, in this specific location. This has once been planned and was someone's vision.
- To find and describe any form of causality.
- To examine how this kind of study could be placed early in the planning process in order to facilitate the further planning and exploitation steps (adjusted for established cultural values).

Method

The method in my study has been to conduct a landscape analysis in a cultural-historical perspective of objects and the area in its context.

This has been done by searching and reading relevant literature related to the history of the city from multiple perspectives; descriptions, context and causality (ie, events, decisions and consequences) of actors.

Limitations

The essay is primarily written against the background of cultural landscape analysis. Aspects such as nature, habitat, plant, animal life, water, air and climate are not included in this study.

Results

I would argue that a large part of the results are the various chapters in themselves, describing the genesis and development of the city, the park and the building.

As a partial result, I want to point out that the development processes require some form of quality assurance process in order to preserve the cultural and natural values that are defined.

One way is to implement the method Balanced spatial planning/Balanced Environment as legal instruments (eg. within PBL; Sweden's Planning and Building Act). In Germany there is already such a statutory regulation. If this takes place in Sweden, I am confident that profits will be made on several levels.

Conclusion

In order to ensure our cultural history in planning processes, we can either legislate or use optional, voluntary instruments. Skärbäck's conclusion is that the later will not be enough in order to carry through the balancing approach in spatial planning.

I do agree with Skärbäck's conclusion, but would like to make a closer study of economic instruments (such as certification, similar to that currently used in forestry) and how this has affected the efficiency regarding participation and contribution from the developers.

One conclusion is that there is a need for a better structured planning process in order to jointly evaluate and highlight our shared cultural history.

Using this methodology, the various actors are enabled to make better decisions in the right order. Citizens will have more influence in the process and become better involved in a process where, ultimately, politicians make the overall decisions (while architects design and engineers compile technical documents etc.). Through this, the cultural values will be ensured and made available in archives of knowledge for both current and future citizens

If we do not know where we come from, we probably have no idea where we are heading!

Kapitel 3

Från fiskeby på strandvall till rikets tredje största stad

“Framtiden måste ses i perspektiv av förfluten tid”

Tore Frängsmyr 1980

Landskapsbild

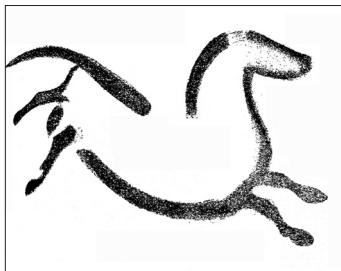
Skåne har, mer än någon annan svensk landsdel av samma storlek, formats av inlandsisen till ett omväxlande landskap. Om detta blir vi varse när vi möter det öppna havet uppe vid Kullabergs klippor i nordväst, följer åsarnas diagonala sträckning med raviner och sänkor, över det vida slättlandskapet mot de till synes ändlösa vita stränderna vid Hanöbukten. Landet har höjt och sänkt sig, strandvallar från svunna havskuster ligger högt uppe på land och områden som tidigare var trädbevuxna finns idag under havsytan, både i Hanöbukten och i Öresund strax utanför Malmö.

Landskapsbilden kring Malmö har i ett längre tidsperspektiv alltid varit omväxlande. Ca 13 000 f.Kr. började Weichselistiden att ebba ut. I området vandrade mammut och isbjörn fram över ett tundrapräglat landskap. Havet har under årtusenden höjt och sänkt sig. Landområden som idag är åtskilda av vatten har haft ett växlande utseende. Kustlinjen ändrade ständigt skepnad. Från att torrskodd ha kunnat ta sig längs en landförbindelse över dagens Öresund via Själland, Fyn och Jylland och vidare över Nordsjön till nuvarande Storbritannien, har kustlinjen även legat bortåt 40-50 meter högre upp i dagens landskap.

Dagens Malmö och omnejd med höjdkurvor. Genom detta kan betraktaren bilda sig en uppfattning hur kustlinjen har förändrats under årtusenden (låg upplösning på bilden).

En häst avbildad i Altamira grottorna i Spanien, troligen 50 000 år gammal.

Att samla ett djurs rörelse i så enkla drag med pensel har säkert tagit årtusentlång tid att utveckla.

Detta visar på de kulturella förstegen medelhavsområdet kom att få gentemot Norden vilken vid samma tidpunkt var "bottenfrusen".

När inlandsisen drog sig tillbaka vandrade renhjortar upp i dess spår söderifrån för att där följa nyvunna betesmarker. Med renen följde människan. Med lite fantasi kan vi föreställa oss en mindre skara renjägare, som hade sin lägerplats vid Sege å, strax nordöst om dagens Malmö. Under några korta sommarmånader jagade de sitt villebråd i ett kargt och bistert landskap, som var präglad av lågt vegetationsskikt bestående av björk, sälg och gräs. De fynd som påträffats vid Sege bro från denna tid utgör de äldsta kända spåren av människor i det som nu är Sverige. Idag är detta område i storstadsregionen dominerat av infrastruktur och jordbruksarealer. Genom klimatförändring är kustlinje och vegetation i ständig förvandling. Efter isens tillbakadragande följer perioder där området successivt kommer att täckas av lövskog. Under den tidiga yngre stenåldern (Ca 4000 f.Kr.) nådde havsytan 5 meter över dagens nivå (se illustration sid 12).

I havet simmade bl.a. säl och tumlare. Vegetationen utvecklades till en tät urskog av lövträd. Havsbrisen lekte med trädskronorna i den tillsynes ändlösa lövskog som bredde ut sig i vårt landskap. I skogen mötte vi uroaxar, hjortar, vildsvin och björn. I vattendrag simmade både sköldpaddor och bäver. Uppe i luftrummet seglade bl.a. pelikan, svart stork och kungsrör. Området kring Sege å, som idag saktar slingrar sig fram utanför Malmös nordöstra och norra delar, var under denna epok ett vidsträckt och stort meanderfloddelta.

Det är när människan skaffar sig förmåga att hålla betesdjur och utveckla jordbruk som landskapsbilden successivt förändras i Malmös omnejd. Lövskogen röjs och tunnas ut allt mer, de öppna, vidsträckta betesmarkerna tar över landskapsbilden.

Den ovan beskrivna utvecklingen skiljer sig påtagligt från motsvarande i andra delar av världen, inte minst i jämförelse med landområden vid Medelhavet. Övergången från nomadliv till fast bosättning och lantliv till stadsliv inträffar i jämförelse med de äldsta kulturerna mycket sent i Norden (Wiklund, 1995). Det finns bortåt 50000 år av skillnad mellan dessa olika kulturer.

Så, det är bondeekonomin som under årtusenden fram till våra dagar, präglar vårt landskap. Strandängarna mellan Malmö och Foteviken med sin flora och fauna är ett påtagligt resultat av denna tusenårig beteshävd.

Skåne har således inte varit vildmark sedan isbjörn och mammut vandrade över isvidderna.

Ad hoc eller planering – stads uppkomst

Det som initialt torde ge en stad dess form är terrängförhållanden på platsen. Fiskeläget – det forna nedre Malmö, etablerades på en strandås vid havet. Den övre byn var situerad vid det parkområde som Pildammarna idag utgör. Men det var den nedre byn som skulle bli den mest expansiva.

Således kan man karaktärisera området närmast havet som ett maritimt präglat landområde, som hade stora drag av det landskap vi idag finner ute på nuvarande Falsterbohalvön, området som finns på kusten mellan Skanör och Falsterbo.

Längs denna strandås trampades en stig upp av människor. En av orsakerna var säkerligen god tillgång på färskvatten och betesmarker i området samt den rika tillgången på sill; havets silver som med tiden blir en betydelsefull vara. Här fanns de grundläggande faktorer som i all väsentlighet styr människans val av boplat: mat, färskvatten, skydd och andra människor att samarbeta med och att uppehålla livet (Söderlind, 1998). Stigen breddades av de vallfärdandes och tillresandes vandring, med klövar och vagnshjul. Den lilla fiskebyn fylldes successivt med strandbodar, fiskekojor och småhus.

Det var på denna gräsbevuxna ås intill havet som huvudgatan växte fram. Här började folk sätta ner sina bopålar. En bebyggelse som med tiden kom att bli allt mer permanent. Hus restes mestadels i korsvirke och tegel, då virke var en bristvara. Sålunda kan man generalisera början på stadens tillkomst.

Emellertid är den fortsatta processen mera komplex, vilket kommer att belysas i detta kapitel.

Havet-länken mellan land och städer

Havet var inte en delande faktor i regionen, tvärtom, havet var länken. Under tidig medeltid började det danska riket att ta form. Skåne, som utgjorde det östdanska riket, kom här att spela en betydelsefull roll. Då danska kungar och kyrkan stod varandra nära kom regionen att bli ett kristet centrum i Scandinavium. När kristendomen infördes i riket och därmed markerade slutet på den sista perioden av forntiden vi kallar vikingatiden kom detta att bli inledningen till skapandet av infrastruktur som höjde sig över den naturgivna (Westlund, 1998). Kungarna grundlade biskopsstäderna Roskilde och Lund. År 1104 inrättades i Lund ett särskilt nordiskt biskopsdöme vilket kom att sträcka sig från Nordkap i norr till Tyskland i söder, från Grönland i väster till Ryssland i öster. De bägge städerna, Roskilde och Lund, lades i nära anslutning till de tidigare viktiga handelsplatserna Lejre och Uppåkra. Områden som med all sannolikhet sedan urminnes tider varit säten för lokala hövdingar.

Sillfisket var en betydande verksamhet vid Öresund i början och under medeltiden .

Illustrationen hämtad från Olaus Magnus "*Historia om de nordiska folken*" som utkom år 1555.

Sunden; Öresund, Lilla och Stora Bält, var länkarna i detta rike. Kung Valdemar (1157–1182) anlade små fästningar på strategiska platser i detta rike, ex, Sprogø, en liten ö i Stora Bält (Rasmussen, 1951). Biskopen Absalon fick befästa en liten fiskeby belägen intill Öresund. Byn blev sedermera huvudstaden i riket och fick med tiden namnet København. Dessa små kustbyar, København och Malmö kom med tiden att öka i betydelse. Likhetererna är många, bägge bestod från början av två byar; en fiske by och en lantby, som med tiden smälte samman. Malmö fiskeby hette då det begav sig Skvalperup.

Byn kom att utgå från kyrkan. År 1269 fanns en kyrka i staden. Möjligtvis kan det vara samma kyrka som finns avbildad på Malmö stads äldsta sigill en enskeppig romansk kyrka med torn och hög spira samt ett korsprytt tak. Som så småningom blev St: Petri kyrka grundlagd år 1319. I København hette den "Mariakirken", "Vor Frue Kirke i København" vilken år 1316 blir återuppbyggd efter en brand år 1314. De bägge tvillingstädernas kyrkor var så förvillande lika att de sannolikt hade samma plan och byggmästare, inte minst med tanke på att de uppfördes samtidigt. Att det sedan fanns en ståtlig förebild i Lübeck som gick under namnet Mariakirche gjorde inte dessa tvillingkyrkor minder imponerande. Men, det råder nog inget tvivel att upphovsmännen till dessa byggnadsverk var säkra på sin sak, att respektive stad hade goda utvecklingsmöjligheter, här skulle byggas både högt och stort. Vägång skall synas.

Det är i början på medeltiden som städerna finner sin form. Städer anläggs inte planlöst, å andra sidan är det inte tal om en stadsplan. Städerna expanderar efter bestämda betingelser, lagar som dikteras av stadens egna krav och terrängen på platsen. Växer staden upp vid en bro över å eller fjord blir den slingrande landsvägen tvärs genom staden huvudgata. Växer staden upp på stranden vid havet formas den efter kustlinjen och stadens gatunät dikteras av trafiken mellan skeppskaj, landsväg och bytorg. Stadens mjuka gatunät är resultat av rörelsen från folk till fots och vagnshjul i ett sakta och makligt tempo (Lauring, 1974).

Byn, Malmö, existens finns även bekräftad i handskriften *Necrologium Lundense* år 1170. Däri omnämns Malmö som ett jordagods donerat till ett prebende (pastorat) i Lund av ärkebiskop Eskil (Björklund, 1998). Redan år 1275 benämns samhället som stad "civitas" av biskop Peter i Roskilde. Biskopen beviljade tullfrihet för borgarna i København som handlade med Malmö, med villkor att borgarna i Malmö skulle få åtnjuta samma privilegier (Malmö Stad, 1914). På 1200-talet fanns en form av tät bebyggelse i staden Malmö. I Isbergs Handbok (Isberg, 1923, sid 516) omnämns en stadsplan daterad till år 1319 "för den nya stadsbyggnadsanläggningen ingick självklart plats för en ny kyrka, vars storlek var tilltagen i proportion till den beslutade vidlyftiga stadsplanläggningen".

Det var här St: Petri kyrka och stadens första rådhus med tingsplats anlades. Då dessa befattningar; prästen och domaren, hade fått sina ämbeten instiftade av Gud skulle stadsplanen således utgå ifrån kyrka och ting.

Under en kortare tid på 1320-1330-talet var det danska riket utsatt för ett starkt tryck från furstar i Holstein och Mecklenburg. Stora delar av

Redan år 1269 fanns en kyrka i Malmö, möjligtvis densamma som är avbildad här ovan på Malmö stads äldsta sigill: ett enskeppigt långhus; romansk kyrka, med torn.

riket var under denna period i pant hos några Holsteinska grevar. Denna maktkamp, mellan Hansan och kungar vid Öresund kom att vara utmärkande under medeltiden. Hansan kom i högsta grad att påverka regionen där tyska med all sannolikhet var det språk som talades av borgarna i städerna.

Tyska sjöfarande kallade staden Elbogen–armbågen för att kustlinjen påminde om en sådan. Namnet Malmö har inget med malm att skaffa. Gissningar pekar på att namnet är sprunget ur isländskans ”malmhaug” vilket betyder sandhög, på danska mile och på östdanska mæl (Lauring, 1961).

Privilegiebrev–styrmedel och expansion

Malmö expanderar under medeltiden genom koncentration av handel och hantverk och handel av jordbrukets produkter. Det som fysiskt begränsar expansionen är havet i norr, samt de låglänta vattenpåverkade markerna strax sydväst och sydöst därom.

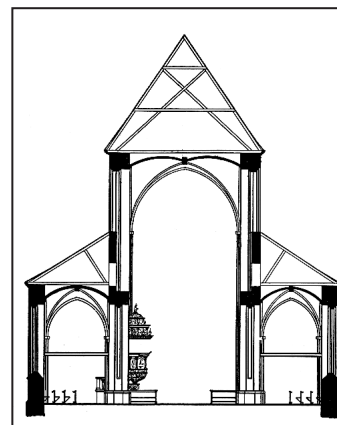
Markvärde som begrepp existerade inte i den medeltida staden. Det var byggnaderna, inte marken, som var värdefull. Byggnaden i sig själv kunde säljas och köpas. Mark fanns i överflöd, den bara låg där, något som man tog för givet (Rasmussen, 1951). Men trots detta kunde borgarna inte fritt exploatera mark hur som helst. Under den kortare period av medeltiden då Skåne var svenskt utfärdade kung Magnus Eriksson år 1353 ett privilegiebrev, vilket beviljade stadsrättigheter för byn. Däri reglerades villkoren för skatter och hantverk, samt befriade borgarna från att betala tullar. Utländska handelsmän tvingades att bedriva handel inne i staden, ej utanför vilket tidigare varit brukligt (Björklund, 1998). Även marknadstiderna fastställdes i detta brev, något vilket onekligen kom att strama upp näringslivet. I vilken utsträckning Magnus Erikssons stadslag anno 1350 kom att påverka stadens utformning eller planering vet författaren icke.

Dock beskrivs i byggningsbalken, kap VI “Hur breda alla allmänna gator skall vara”:

”Alla allmänna gator skola vara åtta alnar¹ breda, så att man kan på dem både åka och rida”

(Hall, 1997).

När staden åter var i danskt styre utfärdade Valdemar Atterdag år 1360 ett liknande privilegiebrev. Detta styr ytterligare upp villkoren för handeln; ingen; varken utlänning eller infödd, fick bygga hus och bodar eller idka köpenskap utanför västerport eller Korrebäcken (Reisnert, 1997). Detta kan ses som en markfördelningsåtgärd, men hade i grunden att göra med skatteintäkter. Det som fördes in genom stadens portar skulle beskattas. Fogden var således intresserad av att samla all verksamhet/aktivitet på ett ställe, vilka alla emanerade i en sak: skatteintäkter. Eftersom legoknektar, administration och representation kostade. Skattskyldiga var alla invånare vilket skulle betalas efter proportion till egendom. Emellertid blev ”friborna män, präster och klerker” befriade från

St Petri kyrka i genomskärning

År 1406 gav påven sin tillåtelse till upprättande av en skola i Malmö, där skulle eleverna undervisas i ”in gramticalibus et aljisprimitivissciejis”. Skolan var nära knuten till St. Petri kyrka (Malmö, 1914).

Kyrkan var dåtidens informationscentral. Hade något hänt, i den då kända världen, så var det här man fick reda på detta.

¹ En alm motsvarar ca 0,6 meter

skattskyldighet för de gårdar de själv bebodde i enlighet med privilegiebrevet anno 1360 (Malmö Stad, 1914). Malmö hade genom privilegiebrev även erhållit birkerätt, vilket betyder att staden var en egen jurisdiktion.

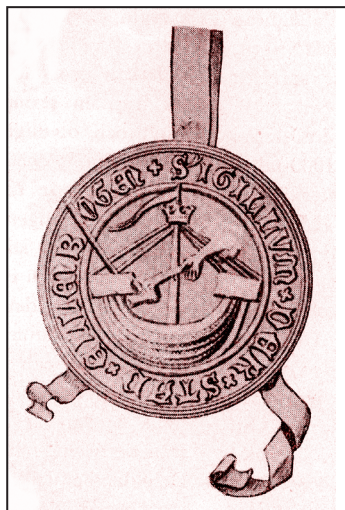
Staden växte. Vid ingången på 1400-talet var staden en av Nordens största städer. De två andra var København och Bergen. Under medeltiden fanns det ca 3000 orter i Tyskland som tillerkändes ställning som städer, deras genomsnittliga storlek var bara på 400 invånare (Sörlin & Öckerman, 1998). Inne i Elbogen skulle nu all verksamhet samsas; handel, hantverk, boende samt jordbruk och bete. På bakgårdarna trängdes kålgårdar, örtagårdar, humlestänger och något fruktträd samt de för hushållens övriga behövliga förnödenheterna. De större trädgårdsodlingarna förekom oftast i anslutning till Klostren, så även i Malmö. Gråbröderklostret som låg i nuvarande Kungsparkens område hade under medeltiden en "abbelle- eller "abildhave" dvs fruktträdgård. (Isberg, 1923).

Det är därför inte helt otroligt att då staden förtätades så kom den disponibla stadsmarken så småningom att ta slut. Borgarnas behov av mer mark för odling och bete ökade.

År 1421-kompensation för förlust av mark

Borgarna uttryckte sitt behov av mer mark, inte minst för sina betesdjur, inför Kungen Erik av Pommern som år 1421 upplät markarealer för detta behov utanför staden, dessa arealer benämns donationsjordar (Améen, 1976). Kungens kloka handling kan ses som en kompensationsåtgärd för förlusten av disponibel odlings- och betesmark i staden, då den i sin expansion förtätades av bebyggelse. Borgarna fick områden som hade dragits in till kronan vilket utgjordes av Henrikstorps egendom. Dessa hade Erik av Pommern konfiskerat från den forne ägare Andreas Mortensen, som hade "dömts liv och gods förlustig" (Améen, 1976) beroende på sina "missgärningar bränd var utanför København" (Malmö Stad, 1914). Följderna av Erik av Pommerns beslut år 1421 kom att sätta präge på stadsplaneringen i Malmö, ända fram i nutid. Denna historia och dess följder återkommer jag till längre fram.

Erik av Pommern var systerson till Drottning Margareta. Drottningen adopterade sin systerson år 1389, vars föräldrar var Ingeborg och dennes man Vartislav af Pommern. På mötet i Kalmar år 1397 kröns och hyllas Erik av Pommern till konung över Danmark, Norge och Sverige (Lauring, 1974). Kalmarunionen kom att bestå till 1520-talet.

Ett sigill från Malmö med en Hansa kogg. En symbol som ger en tydlig fingervisning om sjöfartens betydelse för staden under denna blomstringsperiod. Jämför sigillet med Koggen avbildad på motstående sida

Från ett plank vid byn till mur och vallgrav runt en stad

Under arkeologiska utgrävningar i de äldre stadsdelarna i Malmö bl.a. under 1980-talet, har man påträffat rester av ett plank. Dessa fynd var så pass välbevarade att en rekonstruktion var möjlig. Det var ett enkelt plank där man använt bord från klinkbyggda fartyg. Inte något gediget försvarsverk, men en ordentlig avspärning för oönskade besökare (Reisnert, 1997). Vid 1400-talets början anlades en mur mot havet. Sträckningen på muren är mellan dåvarande Väster- till Österport, d.v.s. längs den forna strandlinjen.

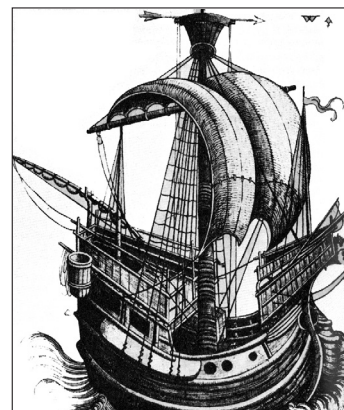
Det var mycket riktigt oroliga tider i Öresund mellan danske kungen och Hansan, inte minst under 1420-talet. Anledningen därav var enkel. Erik av Pommern hade en vision som han ville förverkliga vilken gick ut på att frigöra regionens ekonomiska beroende från den Lübska ekonomin. Den innebar att alla städer, längs bägge sidorna av sundet; Helsingør, Helsingborg osv, skulle förstärkas. Erik av Pommern hade redan anlagt bl.a. den s.k. "Krogen" år 1420 i Helsingør, Kronborgs föregångare. År 1429 införs s.k. transitotull på fartyg på genomresa i Öresund. Dessa skulle förtullas från städerna runt Öresund. De flesta fartyg som gick igenom sundet seglade till stor del under Hansaflagg. Styrande i Malmö insåg att en högt prioriterad fråga var en ordentlig försvarsmur runt staden. Vidare skulle Erik av Pommern genom att göra städerna till betydelsefulla handelscentra kunna ta upp konkurrensen mot Hansan och dess städer vilka var väl etablerade i Östersjöns södra region. Erik av Pommerns tanke var att begränsa Hansans ekonomiska inflytande (Björklund, 1998). Erik av Pommern uppmanade Malmös borgare år 1434 att befästa staden (Reisnert, 1997).

Fejden mellan Erik av Pommern och de Holsteinska grevarna fick följder tom på det mellansvenska bergsbruket vars export stoppades. Krisen slog så hårt att det resulterade i uppror år 1443 med Engelbrekt Engelbrektsson som anförare.

Öresundstullen kom onekligen att bli en inkomstbringande verksamhet för danska kronan under århundrade och upphörde först år 1857, 428 år senare. Då utgjorde denna tull 1/8 av Danmarks stadsbudget (Weibull, 1998).

Stadens vallgrav omnämns för första gången i ett brev daterat till den 28 juni år 1387. Arkeologiska fynd visar att en vallgrav funnits i stadens östra del och troligtvis har anlagts under 1200-talet (Reisnert, 1997). En djup och bred grav på södersidan från dåvarande öster- till väster port omtalas år 1488 och år 1506 (Isberg, 1923).

Under åren 1517-20 intensifieras ånyo arbetet med försvarsmuren runt staden. Detta var en monumental insats av stadens invånare, vilket övervakades av borgmästare Hans Michelsen, som innehade posten mellan år 1507-1523. Stadens tegelgårdar arbetade med framställningen av mursten av en ej tidigare skådad omfattning. "Utgifterna för mat och öl till murmästarna, kalkslagarna och det andra arbetsfolket under arbetstiden voro betydande" som Isberg dy skriver i sitt ambitiösa verk. Sammantaget ger detta en illustrativ bild av arbetsvolymen för att säkerställa stadens försvar. Någon gång efter år 1520 grävs de kärrpräglade

Koggen utgjorde ryggraden i Hansaimperiet. De flesta av fartygen som seglade genom Öresund gick under Hansa-flagg, alla lastade med rikedomar, som Erik av Pommern gärna ville ha del av.

Franz Hogenberg och Georg Brauns "Elbogen" ur Civitates orbis terrarum, från 1580-talet.

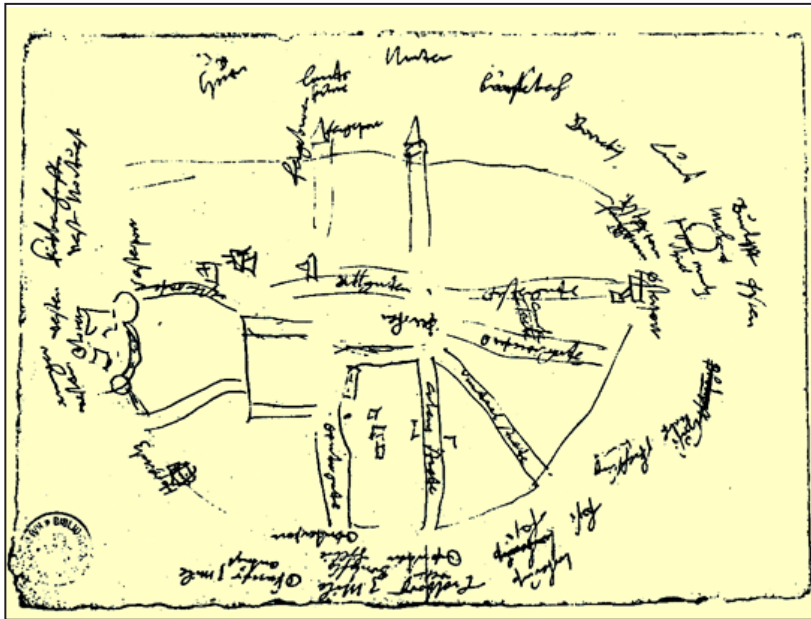
En stadsbild som mer förknippas med en nordtysk Hansastad och det med all rätt

våtmarkerna söder om staden ut och kommer åter att bilda två sjöar; i öster Rörsjön och i väster –Vestresöe. Den s.k. Korrebäckens utflöde i väster bidrog till att fylla på vattenmagasin. I samband med dessa utgrävningar används schaktmassorna till att höja och utjämna ett antal av stadens lågt liggande gator (Isberg, 1923).

Franz Hogenberg och Georg Brauns "ELBOGEN" ur Civitates orbis terrarum, från 1580-talet, visar en detaljrik stad av nordtysk karaktär. St: Petri kyrka ett storslaget byggnadsverk uppfört i s.k. baltisk gotik, höjer sig majestätiskt högt över stadens låga och täta bebyggelse. De bägge sjöarna, Vestre och Rörsjön, belägna sydväst och sydöst om staden är dominerande. Notera männen som befinner sig i sjön i roddbåten strax ute till vänster i bildens mittlinje. Det är i detta vattenrika landskap som man långt senare kommer att anlägga offentliga rum som Slottsparken och byggnader som Museet samt tillbyggnaden av biblioteket. På illustrationen syns även den färdiga stadsmuren, vars arbete hade färdigställts vid 1520-talets början och gav karaktär åt den medeltida danska staden.

Kopparsticket kan jämföras med kaplanen vid St: Petri kyrka Niels Jörgensens, förmodligen för egen hand, upptecknade Malmö från år 1586. Ett intressant dokument som här visar oss den äldsta planritningen över Malmö. Jörgensen har nedtecknat viktiga objekt som portar och byggnader samt avstånd däremellan. Det finns nedtecknat närliggande orter och samt avstånd till denna ex Trelleborg 3 mile. Även riktningar till mindre orter ex Burlöv-Burlöv samt Borgeby- Borgeby finns nedtecknad.

Malmöns förmodligen första planritning av kaplanen Niels Jörgensen från år 1586. (Norr är uppåt i illustrationen).

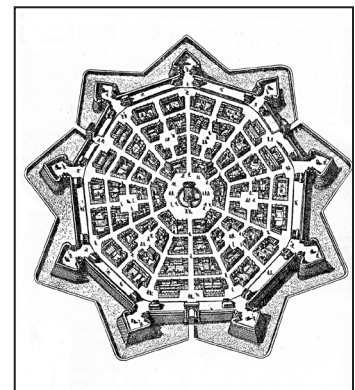
Efter freden i Roskilde år 1658

En radikal förändring av stadens form inträffar i samband med freden i Roskilde år 1658, då bl.a. Skåne, Blekinge och Halland övergick i svensk besittning. Den 9 mars år 1658 tågade konung Karl X Gustav högtidligt in i staden och deklarerade att stadens försvar skulle stärkas. Uppdraget överlämnades till chefen för den svenska fortifikationsstaten, general-kvartermästaren Johan Andersson Lanæus Wärneschiöldh. Stadsplanering hade utvecklats av militärer och utfördes av dessa. I Italien under 1500-talet hade det publicerats böcker i detta ämne vilka kom att spridas i Europa. Oftast uppvisade dessa hur en idealstad skulle utformas (Råberg, 1993). Som exempel kan nämnas Palma Nueva från Hogenberg och Braun år 1593.

Wärneschiöldh var en ärrad och driven fortifikationsofficer som bl.a. hade gjort en plan för återuppbyggandet av Kalmar under 1640-talet. Wärneschiöldh såg fördelarna i både den nederländska befästningskonsten - med bl.a. breda gravar, långa flanker samt många utanverk och den franska befästningskonsten - med bl.a. mot försvarslinjen vinkelräta flanker och trubbvinkliga bastioner (Isberg, 1923). Men även fortifikationsmästaren och senare den skånska guvernören Erik Dahlberg hade ett finger med i arbetet med planförändringar i Malmö.

Efter avslöjandet om sammansvärjningen i Malmö, där stadens borgare skulle lägga Malmöhus och staden i danskens händer, intensifierades befästningsarbetet. Således lade Wärneschiöldh fram en befästningsplan för staden redan år 1659. Denna plan godkändes skriftligen i februari år 1660 av kungen, strax före dennes död.

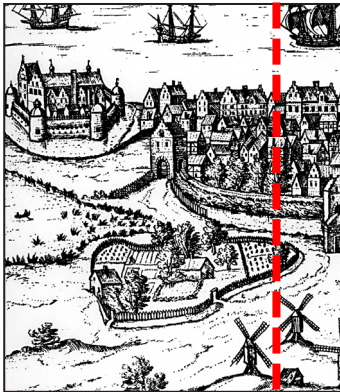
Svenskarna bygger om slottet och förvandlar detta till citadell med försvarsverk. Kravet om fritt skottfält ut över landskapet, samt över staden, från respektive citadell, kom att påverka det medeltida gatunätet. Ett beslut som förmodligen var färgat av stor misstro mot stadens borga-

Palma Nueva - idealstaden med tcentral plats, tydlig kvartersbildning och skyddande ringmur och bastioner (jämför med plan över Landskrona på sidan 24).

re efter avslöjandet om sammansvärjningen. Ett antal hus och gränder väster om dagens Slottsgatan rivs. Inget var heligt t o m Gråbröderklostret, beläget i nuvarande Kungsparken, rivs. Denna stora förändring kommer i stora drag att vara den enda som drabbar Malmös medeltida gatunät fram till 1970-talet (Améen, 1993).

Malmöhus blir ett av Sveriges starkaste befästningsverk. Något som med tiden kommer att visa sig behövt. Ett elddop är under uppsegling. År 1675 skramlas det ånyo med vapen mellan grannarna Danmark och Sverige. I september 1675 förklarar Danmark krig med Sverige. Dansken stormar alla större Skånska städer, som alla faller, utom Malmö. Staden visar sig vara ointaglig.

Allt mellan Malmöhus och det markerade snittet revs när Malmö skulle befästas. Inget var heligt, t.o.m. Gråbröderklostret, beläget i området, som idag utgörs av Kungsparken, rivs.

Snittet utgörs idag av Slottsgatan. (Améen, 1993).

Istället sätts staden i blockad. År 1677, i juni, utsätts staden för en regelrätt belägring, där dansken gräver löpgravar i landskapet bl.a. strax väster ut i dagens Slottstaden. En av dessa löpgravar lär ha haft dragning från området vid dagens Tessins väg vid den s.k. turbinen, via Roslins väg upp mot Regementsgatan. Den 26 juni stormar dansken staden och bataljen har en oviss utgång. De svenska försvararna är oroliga då de inte vet på vilken sida som Malmöborna skulle ställa sig. Dessa håller sig emellertid passiva. Anfallet misslyckas kapitalt och i början av juli retirera dansken. Efter denna episod följer en tid då Malmöhus bl.a. används som lagerbyggnad mestadels för spannmål och krut. När Malmöhus alltmer förlorar sin strategiska betydelse sätter förfallet in. Storhetstiden var över.

Då staden nu var i nya händer genomfördes år 1692 den första kända byggnadsinventeringen. Från de styrande var man intresserad att få exakta uppgifter för skatteindrivning, inkvarteringsbeslut etc. Staden delades in i nio s.k. rotar med vardera ca 85 fastigheter (Rosborn, 1981).

Donationsmarkerna transformeras

Det är vid denna tid, när provinsen övergår från dansk administration till svensk, som donationsjordarna försvinner. Detta beror med all sannolikhet på att enskilda personer, under denna övergångstid, ser den gyllene möjligheten att själva lägga beslag på dessa marker.

I början på 1700-talet begär Kungliga Kammarkollegiet i Stockholm nationell kontroll och revision av rikets donationsmarker. Malmö utgör inget undantag. I staden är de styrande förbryllade. Man hade nog en vag aning om donationsjordarna, men överhuvudtaget ingen aning om var Henrikstorp hade legat. Men, med lite administrativ kreativitet gjorde man ett informellt skifte. I stadens sydöstra del låg Magistratsvången som ägdes av magistraten (ung kommunal mark) vilken kunde avvaras. Denna areal räckte inte utan man lade bl.a. in de två vattensjuka markerna Västra och östra Rör sjön som donationsmark. Dessa områden redovisades till Kammarkollegiet i den kungliga huvudstaden, som tillfredsställda skrev in donationsjorden (Améen, 1974). Förmodligen hade Kammarkollegiet ingen som helst kännedom om hur de styrande i Malmö hade hanterat denna prekära situation.

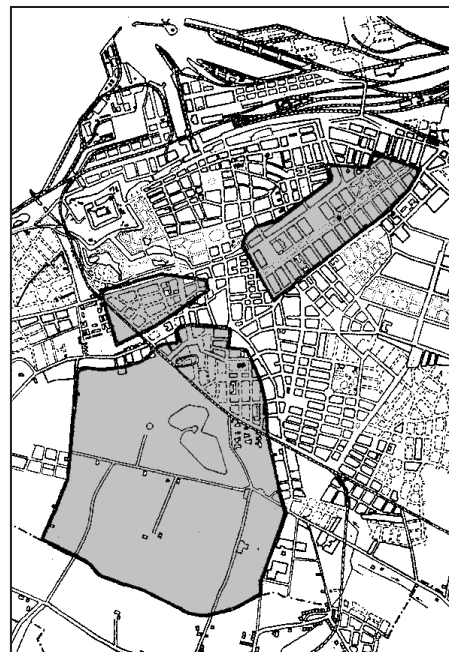
Nya grödor, behov och vanor

Här hade denna "markhistoria" kunnat sluta men, istället tar det en märklig vändning. Tobak introducerades av en italiensk värdshusvärd något årtionde in på 1700-talet. Tobaksodling visade sig vara en inkomstbringande verksamhet. År 1739 erhöll tobaksfabrikerna tillstånd att inhägna ett område på de s.k. Mulbetesmarkerna, väster om landsvägen strax utanför söderport. Med all sannolikhet rörde detta sig om donationsmarker. År 1742 utfärda kommerskollegiet importförbud för tobaksblad från Tyskland. År 1748 rapporterade magistraten att Malmö stod för en ansenlig tobaksexport till andra inrikes städer. År 1759 upptog dessa arealer 123 tunnland och sysselsatte 218 arbetare.

Det visade sig emellertid att magistraten hade låtit enskilda personer tillskansa sig landområden som var ämnade för gemensamt mulbete. Detta var en handling som inte minst kom att uppröra ekonomiska känslor. Vid 1734 års riksdag lade malmöborgarna fram en ansökan "att det som av stadens mulbete av en och annan är intaget måtte utläggas till sitt förra bruk användas eller ock att borgerskapet måtte tillåtas få proportionaliteter efter husens och gårdarnas storlek dela mulbetet sin emellan varmedest alla ska ske lika och enahanda rätt". Ärendet fördes över på landshövdingen. Trots dessa synpunkter fortsatte somliga av stadens invånare med magistratens tillstånd att öka på sina arealer för tobaksplantage, vilket togs från mulbetet. Det gick t.o.m. så långt att dessa marker blev köpta, sålda, bytta och ärvda.

Det var således inte utan skäl att allmänheten ansåg att ett fåtal personer å detta sätt skodde sig på det allmännas bekostnad. År 1742 fastställdes det att hela betesmarken på västar, södra och östra fälten skulle fördelas efter stadens gårdetal (Malmö Stad, 1914). Fäladsmarken uppdelades i tre vångar där varje gård i staden fick en lott i varje vång. Tyvärr var nu detta inte en klok strategi.

Det innebar att man var tvungen att passera varandras ägor något som inte sågs med blida ögon. Ibland övergick det till rena handgripligheter mellan upprörda parter. En ny ordning förordades: östra vången anslogs som gemensamt bete, södra och västar fälten indelades för stadens gårdar och varje gård fick en sammanhållen jord. Fördelningen fastställdes genom kunglig resolution den 4 december år 1755 (Malmö Stad, 1914). Konsensus var uppnådd, för tillfället. Denna markfördelning kom fortsättningsvis att vara en inflammerad fråga som ständigt aktualiserades.

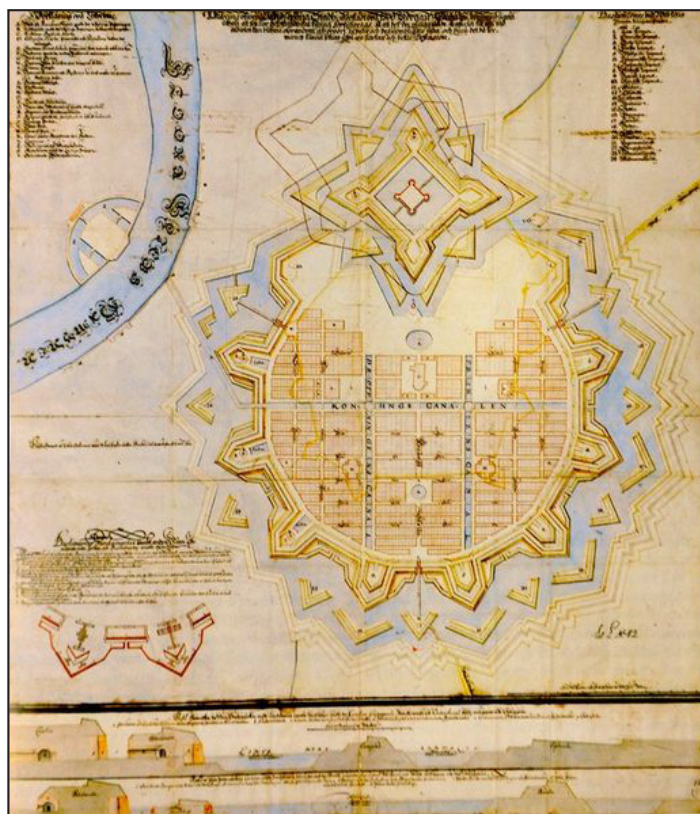
De gråmarkerade områden var demarker som staden redovisade som donationsmarker till Kammarkollegiet (efter Ameen 1973).

Nya beslut

År 1741 bestämde riksdagen att Malmö befästningsverk skulle raseras. Anledningen var att staten ville bygga ut Landskrona, som inte minst ansågs ha långt bättre hamnförhållanden. Malmö hade ingen naturlig hamn. Havet utanför staden var långgrund och strött med förrädiska stenar. Beslutet att bygga ut Landskrona stadsfästets år 1747. Det var ett stort nationellt beslut som får nutida JAS-projektet att blekna. Projektet med Landskrona kom emellertid, främst p.g.a. ekonomi, att helt avstanna år 1788. Nationen var nu ej längre den stormakt som hade kassakista för projekt av denna dignitet. Landskrona fick ej den ärorika framtid som tycktes legat så klart utstakad. Detta innebar att Malmö befästningsverk fick respit. År 1805 togs slutgiltigt beslut att anläggningen i stora delar skulle raseras. Befästningar av denna typ hade spelat ut sin roll. Detta visades med tydlighet erfarenheterna från krigen i Europa under senare hälften av 1700 -talet och början av 1800-talet. Inte minst stod detta klart efter att Köbenhavn hade bombats av den Engelska flottan år 1807, då denna stad, med 100 000 invånare, till större delar brann ned till grunden.

En annan uppenbar anledning var att för att kunna utvidga Malmö var dessa fortifikationsområden behövliga för detta exploateringssyfte. I förslaget fanns även att en promenad till stadens prydnad skulle anläggas utifrån dessa vallar.

Detta är ett ämne som vi har anledning att återkomma till längre fram.

Landskrona var länge av intresse för den svenska krigsmakten. Redan år 1680 hade Erik Dahlberg framlagt ett av många förslag för denna stad. Planer fanns att detta skulle bli rikets ny huvudstad. Att Palma Nueva låg som förebild går det inte att ta miste på, även om fästningen här ligger perifert.

Småstad med byprägel

I början av 1800-talet ökade befolkningen i riket. Förhållandet mellan invånare landsbygd och stad hade i stora drag varit 10/1, ett tal som nu successivt kommer att förändras. Hittills hade byn varit den dominerande samhällsformen i riket. Utmärkande drag i denna var den kollektiva livsformen där produktionsmedlen var gemensamt ägda t ex kvarnar, brunnar, sågar, skog och fiskevatten m.m. Den grundläggande principen var "maximal rättvisa", nyodling och utskiften hade delats rättvist mellan bönder (Wiklund, 1995). Det enda som var av privat karaktär var den odlade t egen. Skiftesreformer som genomdrivs under slutet av 1700-talet och början på 1800-talet innebar storskaliga landskaps- sociala- och ekonomiska förändringar. Detta ledde till bl.a. att byarna upplöstes.

På sikt medförde detta ett minskat behov av arbetskraft. Allt fler, främst de yngre, sökte sig under 1800-talet till de större orterna. Malmö utgjorde inget undantag. I början av 1800-talet, med sitt då blygsamma befolkningstal på 4000 invånare (vid seklets mitt 13 000 invånare och vid sekelskiftet 60 000 invånare) var stadens karaktär mera av en stor by, med stadsjordarnas jordbruk vilka bredde ut sig på andra sidan kanalen. Inne på torgen betade hästar och kor, inne på gårdarna bökade svin, gässen vaggade fram på gatorna och hönor kacklade fridsamt där de sprätte i stadens gränder och präng.

Det var till denna scen som landsbygdens arbetslösa proletariet sökte sig till, i början av 1800-talet, i hopp att finna både arbete och livsrum med ingen annan förmögenhet än sin egen arbetskraft. Landsbygdens invandring kom att bli bekymmersam för de styrande i staden. Inte minst ur ett hälsoperspektiv. Boendestandard och sanitärstruktur var inte anpassad för en tätare befolkning, knappast ens för de som redan levde i staden.

Som exempel kan nämnas förhållanden i arbetarkvarteren i staden med 12 personer boende på 20 m² (Svensson, 1981). Den tilltagande industrialiseringen med miljöproblem var redan, efter ett halvt sekel, en realitet.

Vid 1800-talets mitt hade ett antal slakterier och garverier etablerats i staden, samtidigt lades grunden bl.a. till Kockums mekaniska verkstad. Under samma period började den betydande textilindustrin ta form. Kort skall här nämnas att under 1840-1860-talen regleras hantverks- och fabriksordningen i riket, vilket kom att förändra de rättsliga förutsättningarna för hantverkare och fabrikanter.

När skiftesreformerna genomfördes förändrades livet radikalt i landsbyn. När byarna splittrades, försvann trygghet och gemenskap.

Den danska konstnären L.A. Ring (1854-1933) *I höst*, Tehusene. 1885

Malmö vid 1800-talets början var en av de städer som jordbrukets proletariet sökte sig till. Detta var en konsekvens av jordbruksreformerna. Reformerna hade gjort arbetskraft överflödig på landsbygden.

Kartan är hämtad från den Skånska Recognoserings-kartan, framställd av Fältmätningbrigaden mellan åren 1812-20.

I den allt mer industriella staden expanderade hamnen, den blir en betydande utskeppningshamn för spannmålsprodukter. En export som ger ett betydande överskott, vilket bl.a. kommer att investeras i ny industri. En av rikets första järnvägar banar sin väg genom det skånska landskapet vilket är en viktig förutsättning för handel och produktion. Nu förbinds t ex den viktiga sockerbets- och tegelindustrin med storstaden och med utgång från hamnstaden Malmö anläggs den s.k. stambanan, i riktning mot Lund och vidare mot Stockholm. Nu får rikets klockor minutvisare.

Gustav IV Adolf och stadsplaner

Då kungen Gustav IV Adolf ofta vistades i Malmö i början av 1800-talet aktualiserades tanken att staden skulle bli landets andra huvudstad. Detta tilltalade onekligen de styrande i staden. Dessa ansåg att staden var i behov av en utvidgning. Då beslut hade tagits år 1805 att befästningsvallarna till stora delar skulle raseras skulle markområden nu ställas till stadens förfogande. Planer på nya stadsdelar och torg ritades upp av dåtidens planerare, d v s officerare. Stadsplanering var som tidigare nämnt en militär angelägenhet och inte minst i detta fall då stadsdelar skulle anläggas på områdena som var kronans mark. Planen för Malmö innehöll en rätlinjig stadsdel som följaktligen kallades för "Nya staden". Den första längre raka gatan fick statusnamnet Stora Nygatan (Améen, 1993). I planen fanns även stadens första grönsplan. De nedlagda bastionerna skulle planteras med träd och en lång allé skulle anläggas längs en kanal kring det nya stadsområdet. Förslaget gick, i huvudsak av två skäl, om intet. Dels då Gustav IV Adolf fick abdikera och gå i landsflykt p.g.a. förlusten i det s.k. finska kriget åren 1808-1809, då stora landområden i Ryssland förlorades. Dels hamnade Malmö i en betydande ekonomisk kris i slutet på 1810-talet. När planen var färdig år 1811 var det således Carl Johan som godkände denna. Planen fick aldrig den genomslagskraft som man initialt hade hoppats på, främst då Malmö förlorade framtidsvisionen av huvudstadskaraktär.

Men kungen Gustav IV Adolf var en populär kung i staden, så omtyckt att staden kallade det nyanlagda torget: Gustav Adolfs torg, – icke att förväxla med namne regent (med ordningstalet II) som av uppenbara skäl inte uppnådde samma popularitet i denna del av riket.

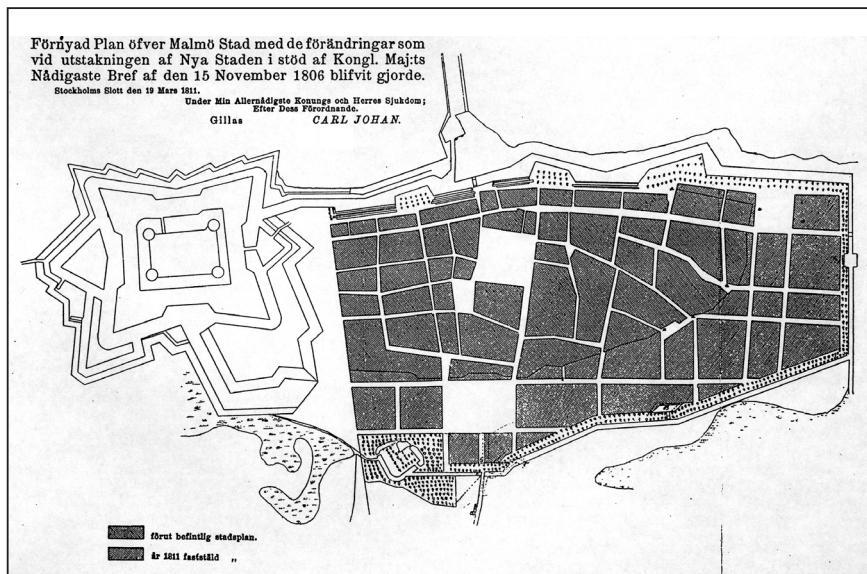
Trots konungens internationella misslyckande skall här nämnas att Gustav IV Adolf genomförde en del reformer som kom att påverka landskapsbilden; både urbant som ruralt. Hit hör enskiftet år 1803, samt 1805 års beslut att ändra kyrkogårdskulturen vilket innebar att skicket med begravingar inne i kyrkan och på kyrkogårdarna som då låg inne i den trånga staden skulle upphöra och i stället. Begravningsplatsen utanför kyrkbyggnaden skulle flyttas utanför stadsbebyggelsen. Det kan även här tilläggas att ett villkor för att staden skulle få ta över kronans nedlagda bastioner var att staden anlade offentliga planteringar, vilket gick trögt.

Epidemier och trångboddhet

I internationell jämförelse kan nämnas att vid slutet av 1800-talet hade London 5,6 milj. inv., Paris 4,1 milj. inv. och Berlin 1,6 milj. inv. (Hall, 1996). I de raskt växande industriella städerna var slum med dess tilltägande sanitära problem och svåra epidemier som följd en realitet, vilket även drabbat Malmö.

Som hamnstad fick Malmö sin beskärda del av farsoter. I staden grasserade på 1800-talet flera allvarliga och smittsamma epidemier. Här kan främst nämnas koleraepidemin som år 1850 nådde staden.

Malmös första stadsplan vilken fastställdes år 1811 den 19 mars. På denna illustration har linjen mellan den gamla medeltida stadskärnan och den nya markerats med en svart linje.

Notera även de små prickarna utmed kanalen, dessa utgör en sammanhängande allé plantering. (Illustrationen hämtad från Isberg 1923)

Trots nationellt stränga karantänsbestämmelser hade den nått riket redan år 1834 genom Göteborgs hamn. Enligt uppgifter dog år 1850, 378 malmöbor i denna sjukdom. Av dessa var 7 verksamma på Kronprinsens husarer och 21 var fängslade förbrytare på slottet. 343 av de avlidna tillhörde de lägre och arbetande klasserna d.v.s. de som levde trångbott och under mycket dåliga sanitära förhållanden (Svensson, 1981).

De personer som inte tillhörde de lägre klasser, hade alla varit verksamma inom dåtidens hälsoorganisation under epidemin bl.a. som läkare. Flertalet av dessa blev gravsatt på den nya begravningsplatsen i Malmö. Koleraepidemin kom åter att hemsöka staden år 1853, 1857, 1859 och år 1873.

Det var först år 1882 som den tyske läkare Robert Koch lyckades upptäcka kolerabakterien. Han fastställde att smittan i första hand spreds genom avföringen. En av anledningarna till att sjukdomen härjade fritt var att avloppsvatten hade infiltrerats i dricksvattnet som hämtades ur brunnen på gården. Detta var anledningen till kolerans gäckande och spontana spridning och förlopp i städerna.

Kompensation för bristen på ljus luft och grönska

I samband med förtätning av städerna behövde befolkningen få kompensation för bristen på ljus, luft och grönska. På kontinenten hade krav rests från olika organisationer som påpekat detta. I det Brittiska parlamentet, i början av 1800-talet, hade framsynta ledamöter ställt krav på att stadens förtätning måste hejdas (Gran & Larsson, 1999).

Kopplingen mellan sjukdom och bebyggelse är ännu i början på 1800-talet inte uppenbar, men en ändring är på väg. I Storbritannien hade Edwin Chadwick år 1842 lagt fram rapporten *The Sanitary Conditions of the Laburing Population*. Chadwick och kommissionen *Poor Law Commission* visade att stadsplanering kunde användas som förebyggande hälsovård. Några av kommissionens råd var att släppa in ljus och luft i bostäderna samt att förbättra stadens sanitära förhållande (Johansson, 1993). Vid denna tidpunkt var det betydligt hälsovådligare att leva i staden än på landet. Detta var ett förhållande som William Farr, läkare och medicinsk statistiker, granskade under 1860-1870 talen. Farr preciserade resultatet genom att säkerställa samband mellan befolkningstäthet och dödlighet. Dödligheten och yrke hade ett klart samband. Yrkesgrupper boende och verksamma på landsbygden t. e. x. präster och lantarbetare, levde till hög ålder, medan industri- och gruvarbetare hade en högre dödlighet i lägre ålder. Sambandet sattes till luftkvalitén (Sörlin & Öckerman, 1998).

Vid sekelskiftet började sambandet expansion och överbefolkning i de Europeiska huvudstäderna få en ny betydelse för de styrande. När Britterna värvade soldater vid sekelskiftet kunde krigsmakten i Manchester endast mönstra 1000 fysiskt friska utav 11 000 unga män. Vid 1:a världskrigets utbrott visade det sig att endast 42 % av Berlins manliga befolkning var fysiskt duglig för krigstjänst i jämförelse med 66 % av den manliga befolkningen från landsbygden. Utifrån detta följde argumenten att befolkningen inom snart skulle få svårighet att reproducera sig då staden dränerade landsbygden på den sunda befolkningen (Hall, 1996).

Människans behov av syre kvantifierades. Hygienism och luftväxling blev nyckelord som skulle komma sätta prägel på kommande stadsplanering. Som ett led i detta kom krav på breda gator, som förde in luft, parker och frodiga lövträd i alléer, vilka på nytt kunde syresätta luften (Johansson, 1993).

Nya kunskaper och insikt fick de styrande att börja diskutera vilka möjligheter man hade för att planera för en bättre offentlig miljö. Främst behövdes grönytor. De gröna områdena som fanns under denna period utgjordes av begravningsplatser och av stadens försvarsverk med kurtiner och bastioner. De tillgängliga grönytorerna var således ringa.

København kompenserar saknad av rekreativa ytor.

Från medeltiden fram till början på 1850-talet hade Københavns stadsbild liksom Malmös varit begränsad och präglad av livet bakom försvarsvallar. Staden var närmast våldsamt överbefolkad. När man år 1852 hade släppt loss exploateringen på och utanför dessa ytor byggdes det både högt och tätt utan någon egentlig struktur och planering. Detta resulterade i att 1890-talets København var en stad präglad av industriell- och kulturell tillväxt samt en ständigt växande arbetarrörelse.

Bristen på grönytor fick självaste Overretsagfører O. Johansen att i november år 1897 resa frågan angående samlad strategi för parkerna och de gröna anläggningarna. Detta var en frågeställning som var aktuell då man, liksom i Malmö, inkorporerade och förändrade ytor som hade utgjort befästningsvallar till stadsmark. Frågan var bara till vad.

Overretssagførern sade bl.a.

“hver københavnner har 1.37 kvm park till rådighed, og byens borgere er ganske berøvet bølgernes og skovens poesi og den moraliserende, forfriskende og opdragende virkning heraf”.

I samband med anläggandet av frihamnen år 1892, samt kustbanan år 1897, genomfördes stora ingrepp i Kastellet; kronan i den Københavnska försvarsanläggningen. Som kompensation för de förlorade rekreativa möjligheterna på och intill befästningsvallarna anlades bl.a. Langelinien-parken, en lustbåtshamn samt den upphöjda promenaden längs Langeliniemolen d.v.s. promenaden på piren (Kortegaard, 1997).

Redan innan bastionerna i København var rivna hade dessa områden bitvis tagits i anspråk för annat ändmål. Tivoli invigdes den 15 augusti år 1843 på en plats som i folkmun kallad för Holcks Ravelin. Ännu idag kan besökande se spår av dessa raveliner på Tivoli. Idag går HC Andersens boulevard strax utanför bildens övre kant

”Store Bededags Aften var en af de aftner, der fejredes med tradition. Da gik Familien Tur, mens alle Kirkeklokkerne ringede, og naar den kom hjem blev drukket The med varme Hveder till. I København hørte det med til Traditionen, at man spadserede paa Volden, – oprindelig paa Vestervolden – og saadan var det, da Hunæus malede sit Billede – og siden igen, da ogsaa den blev kørt bort, paa den Stump Østervold, som da laa tilbage”.

A Hunæus: Paa Københavns Vold; Aftene for Store Bededagen. 1862

Texten hämtad från De gode gamle Dage Dansk folkeliv fra 1800 till 1900 (København, Berlingske Forlag 1941).

Sundhet

Man kan anta att av de nyvunna kunskaperna även gjorde sig gällande hos styrande i Malmö. Här fanns de som insåg att det behövdes någon form av motvikt till industrialismen och dess negativa effekter. Sundhetsnämnden i Malmö lade fram åtgärder rörande hälsovård och byggnation för att undvika de värsta problemen. Nämnden utfärdade nyttjandeförbud för bostäder som ansågs vara otjänliga för ändamålet. År 1858 tog nämnden initiativ för att höja bostadsstandarden genom ett beslut som innebar att inte fler personer fick vara boende i lägenhet än den "med avseende å de inneboendes hälsa och bekvämlighet kan rymma". Normer sattes 4m²/person. Detta ogillades av magistraten. Nämnden fick ändra till 3 m²/person (Svensson, 1981). Som ett ytterligare led att förbättra den sanitära situationen förbjöds år 1859 bruket att hålla svin inom stadens broar. Detta var en åtgärd som hårdast drabbade de sämst ställda, vilka vid denna tid utgjorde $\frac{3}{4}$ av Malmös hela population.

Sundhet, parker och natur

Den 13 september år 1860 föredrog borgmästaren Malmborg i magistraten ett förslag till jordbyte mellan staden och kronan i avsikt att kunna anlägga allmän park och trädgårdsanläggning å denna mark. De marker som var aktuella var området som omgavs av f.d. västra fästningsgraven och Slottsgatan. Som byte angavs västra betesmarken och Skjutsstalslyckan. Malmborg angav ej endast synpunkter som rörde nyttan och nöjet av en offentlig parkanläggning i staden. Han gav även en bild av de etiska samhällsförhållandena samt en inblick i det allmänna strävandet i samband med stadens utveckling söka tillfredsställa såväl de reella som estetiska kraven. Då stadens arbetare i stor utsträckning ansågs frekventera ölschapp och krogar och där genom sprit, spel, dobbel (och falna kvinnor) förlora sin veckoförtjänst, skulle ovanstående åtgärd minska dessa böjelser. Borgmästare Malmborg reflekterade över andra städers parkanläggningar och deras inverkan på dess invånare. Då den både i sundhets- och i sedlighetens hänseende fördelaktiga inflytelse sådan anläggning utövade på stadsbefolkningen vore numera allmänt insedd och erkänd (Isberg, 1923).

Insikter i den Kungliga huvudstaden

Samtidigt på 1860-talet kom man i den kungliga huvudstaden att föranstalta om en övergripande plan för malmarnas bebyggelse. Det första utkastet fördömdes av en granskningskommitté vilken själva utarbetade ett motförslag som presenterades år 1866. Planen kom att gå under namnet Lindhagenplanen då Albert Lindhagen ledde kommittéarbete. Kommittén i Stockholm gör inledningsvis värderingen att urbanisering är av ondo. "De stora städerna blir lätt härda för fysiskt och sedligt fördärv, från vilken det onda sprides i den övriga samhällskroppen". Kommittén konstaterar att det inte går att hindra stadstillväxt och att det därför gäller att försöka mildra urbaniseringens verkningar. Medlet för att "avlägsna mörker, trängsel, oren luft, onatur" och allt det i staden som "undergräver kroppens hälsa samt orenar och förslöar själen" är

enligt kommittén att anlägga planteringar och parker i stor mängd. Genom parker skall befolkningen få del av den lantliga naturens välgörande inverkan. Denna natur måste tränga ända in i stadens centrala delar, ligga i ”vars och ens väg och i närheten av vars och ens bostad” (Wiklund, 1995).

...åter till Malmö.

Allt eftersom stadens planteringar vuxit upp och därigenom förskönat staden skulle då kroglivets böjelser minska och man skulle nu se mångfaldiga arbetarfamiljer under sommaren tillbringa nämnda eftermiddagar med samvaro under de grönskande träden i alléerna eller vandrande förbi enskilda lustställen i stadens närhet eller ock besökande numera genom järnvägen föga avlägsna skogstrakter (Isberg, 1923).

Ett annat icke okontroversiellt förslag gjordes av herrarna Flensburg, Beijer och A O Stenkula i stadsfullmäktige, år 1887. I korta drag gick detta ut på att anlägga en folkpark i nuvarande Rörsjö. Då ett vattensjukt område som låg för fäfet. I denna s.k. ”folkpark” skulle befolkningen få ”rumla runt”. Förslagsställarna gjorde en kontinental jämförelse med de lyckligt lottade Københavnerne, som både kunde förlusta sig på Dyrehaven (Bakken; ett dåtida syndens näste) och i Fredriksberg (det parkområde som idag bl.a. innehåller Zoo). Någon ”folkpark” enl. förslagsställarnas intentioner blev inte realiserad (Bengtsson, 198). Med all sannolikhet berodde detta på att det fanns andra långt framskridna planer för området.

Det var i anslutning till denna diskussion som Planteringsföreningen kom att lämna ett bidrag med 5000: -, som var ämnat till att bekosta en plantering. Efter att drätselkammaren gjort vissa förändringar, planterades ca 1 ha i området vid Hästhagen med 100 000-tals sticklingar. Dessa plantor kom sedan att planteras ut i olika anläggningar i Malmö (Bengtsson, 198).

Natur och exploatering

Strävan att få in naturen i staden är intressant. Under åren 1868-88 inrättas, i samtliga nordiska länder, turistföreningar. Tillsammans med hembygdsföreningarna och naturskyddsrörelsen kom de att verka som dåtidens miljörelse, en motpol till exploaterings- industrialiserings- och urbaniseringsprocessen (Wiklund, 1995). I stort sätt samma personer samtidigt med i de olika rörelserna. Argumenten blev likartade, oberoende om det gällde naturskydd på riks- eller lokalnivå. Motståndet mot den snabba industrialiseringen nedkämpades alltför oftast med en vidlyftig nationell retorik som talades sig varm för industriell expansion och de positiva värdena i nationens intresse. Detta kom även att speglas i den kommande nya lagstiftning t.ex. 1903 års skogslag för rationellt skogsbruk. År 1909 tillbakavisades förslaget om koncessionsprövning av industriutsläpp. Vattenlagen år 1918 blev en ren exploateringslag.

Men samtidigt var naturen en viktig del av fosterlandet, ett ideal i rådande nationalromantiska anda. År 1909 bildades Naturskyddsföreningen. Samma år får nationen sin första naturvårdslagstiftning. Då den nya eran av framsteg och utveckling bjöd på helt nya begrepp som jakt och stress

stod naturen för ro och stillhet. Industri- och teknologiepokens framfart ansågs motverkas med naturen som stilideal. Naturen besatt andra funktioner, den var helande och läkande, fysiskt som psykiskt.

Naturen fick nu ett helt nytt värde. Människans förändrade livsvillkor kompenseras genom naturkontakt (Bucht m.fl., 1982). Detta visar trots allt på att insikten om industrialiseringens effekter fanns på en bred front. Detta var inte bara en urban angelägenhet, här fanns trots allt en vilja att slå vakt om både naturen och människans välbefinnande.

Planlagstiftning

År 1862 kom nya kommunallagarna som aktualiserade generella regler för rymliga brandsäkra och sunda stadsplaner. Först år 1874 kom den första egentliga planlagstiftningen för riket, den allmänna byggnadsstadgan. Den innehöll en samling av tre stadgor: brand-, byggnad- samt hälsovårdsstadgan. Tillsammans bildade de en genomtänkt enhet för stadsplanering (Johansson, 1993). Byggnadsstadgan anno 1874 innehöll detaljerade regler för hur en stadsplan skulle se ut vilket fick sitt uttryck på bl.a. följande sätt:

”För varje stad skall finnas plan för stadens ordnande och bebyggande. Denna plan skall omfattas såväl byggnadsqvarter som gator, torg och andra allmänna platser”.

”För varje stad skall finnas byggnadsordning innehållande de föreskrifter, som utöfver denna stadgas bestämmelser anses erforderliga för ordnande af stadens byggnadsväsend”.

”Tomts gränser skola så mycket ske kan, göras raka och läggas i vinklar emot såväl andra tomtlinjer som gatulinje”.

Således innebar denna lagstiftning att alla städer skulle utarbeta och genomföra stadsplaner. Med lagstiftningen utgick även det stränga direktiv att alla städer inom 2 år skulle upprätta en stadsplan över sina nuvarande och kommande kvartersmosaiker (Améen, 1984). Här skall det tilläggas att byggnadsstadgan saknade en genomförande del, vilket innebar att det kunde bli svårigheter i handling: genomförandet, då detta kunde strida mot enskild markägares vilja (Ohlsson, 1997).

Som huvudmotiv för lagstiftningen fanns bl.a. att motverka riskerna för brand. En åtgärd som bl.a. påverkade gaturummet, då detta i brandskydds syfte skulle planteras med alléer. Gaturummet skulle även bli bredare och öppnare, dock till kostnad av en tätare bakgårdsmiljö, där ljuset svårigen kunde tränga ned. Staden fick en planerad systematik med ringgator, diagonalgator och stjärnplatser samt en uppdelning med esplanadsystem och boulevarder vilka planterades med träd. Större kvarter med byggnadsfria stråk: parker, skulle även ingå i planeringen. En ny form av byggnader kompletterades i stadsbilden; hyreshus, fängelser, sjukhus, skolor, folkrörelsebyggnader etc.

Naturen fick nu fylla många funktioner. Skogen utgjorde inget undantag – allt från vildmark med mystik till ren produktionsyta.
(”Ännu sitter Tuvstarr kvar och ser ner i vattnet” från 1913 av John Bauer)

Hushöjder och gatubredd

I 1874 års lagstiftning kom även bygghöjden att fastställas. Högsta bygghöjd i riket sattes till fem våningar inklusive vindsvåning. Denna lagstiftning var i internationellt perspektiv ej unik. Vid samma tidpunkt sattes på kontinenten regler för hushöjd. I Paris, år 1874, sattes normen till fem våningar inklusive vindsvåning, samt ett relationstal mellan gatubredd och omgivande bebyggelseshöjd. Denna relation kom att vara normgivande även i andra länders bestämmelser. I Berlin användes gatubredden ggr 1,25, i Wien år 1883 sattes max hushöjd till 25 meter. Det är under denna korta period som Europas snabbt industriellt växande storstadsbyggande regleras. I Sverige skulle det dröja till 1907 års stadsplanlag då markanvändningen och bebyggelse kunde regleras och planeras.

I ett längre historiskt perspektiv är hushöjden intressant. Redan Kejsar Augustus (63 fkr-14 e kr) hade reglerat höjden för hyreshusen ”insulae” i Rom, där högsta höjden sattes till 21 meter (Johansson, 1993).

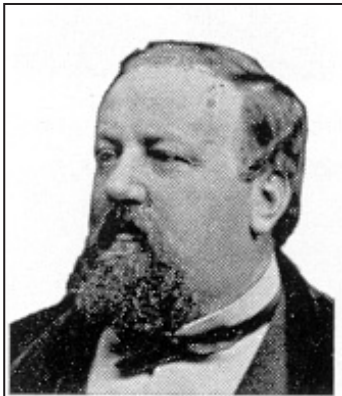
Malmö växer nu ur sin medeltida stadskärna. Den gamla staden, som var en hopfogning av medeltida, senmedeltida och renässansbetingade partier (Améen, 1993) bryter nu över stadsmurar och kanal.

Erik av Pommerns svävande ande

Då staden ånyo börjar växa under detta skede av 1800-talet blir Erik av Pommerns beslut från år 1421 om donationsjord intressanta för staden. År 1870 fanns det ca 25 000 invånare i staden. År 1875 hade staden 76 fabriker med ca 3600 anställda, strax efter sekelskiftet är det 340 fabriker med 10 600 arbetare (Nilsson, B, 1996). Med denna befolkningsökning minskar, märkligt nog, intresset för jordbruk och för gemensamma fälad- och betesmarker. Donationsmarkerna var behäftade med en form av servitut, vilket innebar att marken endast skulle användas till gemensam nytta för stadens invånare. Problemet var att Kammarkollegiet inte godkände bostadshus som legal användning på donationsjordarna. Bostadshus ansågs icke vara till gemensam nytta för stadens invånare då de endast var till gagn för de boende. På samma sätt förhöll det sig med industrier och fabriksomter. På dessa arealer accepterades offentliga byggnader och anläggningar som, skolor, kyrkor, brandstationer, parker, idrottsanläggningar, kyrkogårdar, etc.

Ny stadsdel med Paris stadsplan som föredöme

Hur skall nu de styrande tackla detta servitut som onekligen begränsar stadens tillväxt? För området vid Rörsjöarna läggs under 1860-talet ett antal förslag fram. Förste Lantmätaren Georg Gustafsson, utbildad officer, blev engagerad i denna fråga. Gustafsson upprättade ett par förslag som underströk dåtidens hygieniska stadsbyggnad med parker, breda gator, bevattnings- och avloppssystem för sundhetens bibehållande. Gustafssons idéer låg onekligen i framkant på utvecklingen. Hans idéer blev befästa år 1874 i den tidigare nämnda Byggnadsstadgan för rikets städer.

Förtste Lantmätaren i Malmö Georg Gustafsson, som hämde inspiration från Paris för stadsdelen Rörstaden.

Koncepten hade inte bara tydlig förankring i samtida engelsk bostadsdebatt utan var aktuella efter koleraepidemier som hade härjat i Malmö. Således ställdes höga hygieniska krav då den jungfruliga marken i Rörstaden skulle bebyggas (Malmö, 1970). Förslaget är en tidstypisk rutnätsplan och antages år 1872. I en axel längs Drottninggatan placerades genom åren Latinskolan, brandstation, (länsstyrelsen), ytterligare skolverksamhet, idrottsplats, park samt ett kommunalt gasverk. Dessa var onekligen anläggningar med verksamheter för stadens gemensamma angelägenhet. I enlighet med bebyggande på donationsmarker uppfyllde markanvändningen kraven för donationsmarkerna. Staden får dispens för bostadsbyggande i områdets södra del, en stadsplan som enligt dåtidens bedömning var vacker.

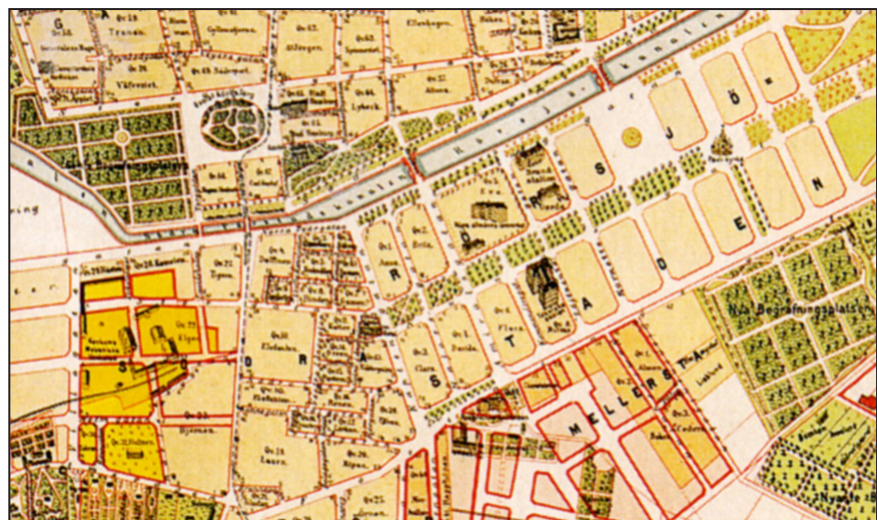
I slutet av 1800-talet anläggs stadsdelen Rörstaden vars plan i stora drag var en småskalig imitation av Georges-Eugène Haussmanns stadsplan för Paris från mitten 1850-talet. Här i Malmö byggdes nu majestätiska hyreshus och praktfulla offentliga byggnader i boulevardssystem, 60 meter breda vilka kantades med trädalléer. Dessa fyrdubbla rader med träd var i första hand ej en estetisk gestaltning, de skulle fungera som brandskydd, en åtgärd som kom att föreskrivas i den nya stadgan. I korta ordalag var Gustafssons plan helt i linje med de idealplaner som senare kom att bifogas riksstadgan. Den breda esplanaden med dubbla alléer och rektangulära kvarter i dubbla stråk fick det passande namnet Kungsgatan. I axel placerades den åttkantiga Pauli kyrka.

Markbyten med kronan

År 1868 genomfördes markbyte mellan Malmö stad och Kronan. Staden fick därigenom den s.k. Slottsplatsen, områdena som låg runt Slottet, i utbyte mot Limhamnsfältet och de östra förstadsjordarna sedermera de s.k. Exercisfälten i Koängen².

2 Detta beskrivs närmare i kapitel 5 "Det offentliga rummet; Parken och dess historia"

Rörstaden efter Parisiskt mönster dels med de offentliga byggnader för att tillfredsställa servitutenangående donationsmarkerna, samt med dubbla trädrader, inte för skönhet och trivsel utan i första hand för att uppfylla 1874 års brandstadga.

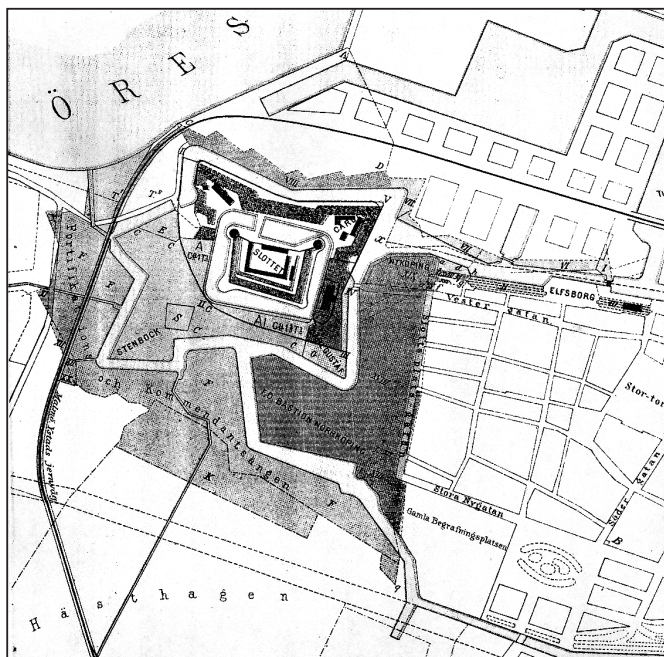
Rikets tredje största stad

I efterdyningarna av den svåra missväxten i riket under åren 1868-69 följer en nedgång i konjunkturerna. Dessa når botten på 1880-talet. På lokal nivå ser man resultat då antalet fabriksrörelser i staden sjunker. År 1888 fanns endast 26 av de tidigare 76 fabriksrörelser kvar (Nilsson, B, 1996). Under slutet på 1800-talet har städerna fått en växande arbetarklass. Som tidigare har beskrivits levde flertalet av dessa under bedrövliga förhållanden. Deras arbetsförhållanden var av samma rang. När Malmö går in i år 1890 utbryter storstrejk i staden, den s.k. Malmörevolutionen. På sin repertoar hade denna bl.a. kravaller mellan arbetarklass och husarer. Året innan hade det Socialdemokratiska partiet bildats. Som en av punkterna i partiprogrammet stod allmän och lika rösträtt, åttatimmars arbetsdag samt avskaffande av barnarbete. Dåtidens arbetare hade 10 timmarsarbetsdag. I Malmö verkade den färgstarke agitatorn August Palm och tidningsmannen Axel Danielsson, grundaren av dagstidningen Arbetet år 1887. Danielsson tillbringade arton månader under åren 1889-90 på Malmöhus för bl.a. tryckfrihetsförseelser. Malmöhus tjänstgjorde som fängelse under åren 1828-1909.

År 1894 publicerar Danielsson i tidningen Arbetet en målande beskrivning av hur Kanalen runt Malmö ter sig i slutet på seklet:

”Kanalen som med sin halvcirkel, liknande två av havet utsända armar, skiljer förstäderna från gamla staden, röres av vågsvallet och sprider åt alla håll en tjock och vidrig lukt av alla industrins upplösta avskräden, blandade om varandra. Vattnet är svart och tranglänsande, men efter hand som fabrikerna börjar uttömma sitt slamvatten uppstår olikfärgade fläckar vid kloaktrummornas mynningar, och var och en av dessa fläckar luktar på sitt sätt, tills dessa flyter ihop med andra. Här spyr fabriker av alla slag ut sina orenlighet, väverier, spinnerier, verkstäder, kritbruk, slakterier, oljeslagerier, tvättstugor och garverier, fabriker som lämna i annan form choklad karameller, margarin, macaroner, korv, senap, blanksmörja, ättika, tändstickor, ciggarer, bläck, guano, tvål och parfymer. Själva bouqén på det hela skänka rännstenarna, vars innehåll långsamt rinner utmed bankerna. Så bildas stadens atmosfär”

Så, lågkonjunktur och storstrejk till trots, staden kan med ovanstående beskrivning samt med lite god vilja anses blomstra. Det var inte bara industrin som expanderade, fastighets och byggmarknaden var i full aktion. Affärshus, industrier och bostadshus uppfördes i staden. Kring Stortorget, Gustav Adolfs torg samt Lilla torg uppförs ett flertal ståtliga fastigheter, vilka ger stadskärnan en monumental framtoning (Nilsson, B, 1996). När sekelskiftet nalkas har Sverige och inte minst Malmö vandrat in i en ny fas av industrialism, på flera plan. Ånga som varit industrialismens grundbult byts

En del av de arealer som staden bytte med kronan här markerat med gråton.

mot elektricitet. Mark som varit impediment transformeras till produktiva arealer: Jordbruk, industrier eller bostadsområde. Vetenskap kunskap och teknik ersätter kristendom; ”Herrens fruktan är vishetens begynnelse³”. Naturvetenskapen samarbetar med tekniken, det som är bra kan onekligen bara bli bättre. Allt går att utveckla: ”Kunskap är makt”⁴ Tiden har onekligen fått ett nytt anslag, samhällsplaneringen hanteras, som teknologin, rationellt.

Malmö har med sin industri, infrastruktur och sina ca 60 000 invånare intagit en position i nationen som rikets tredje största stad och vill visa detta, inte bara i region och rike, utan även i omvärlden.

Baltiska utställningen i Malmö år 1914

Sista delen av 1800-talet till år 1914 var de stora utställningarnas epok. Det var här man visade upp nya tekniker och stora landvinningar inom industri och jordbruk. Malmö ville visa sin betydelse och placera sig på världskartan. I detta sammanhang kan också nämnas att det var under denna epok som ett antal seriösa förslag lades fram om byggandet av en fast förbindelse mellan Skåne och Själland. År 1896 förlades Lantbruksmötet i Malmö vilket lade grunden till Slottsparken.

Men, det var Baltiska utställningen år 1914, mellan den 15 maj till 30 september, som skulle bli den arena som Malmö med dess industri skulle exponeras på. Varvs- textil- tegel- och cementindustrin var de stora lokala stoltheten, skulle här visas upp på flera plan. Staden hade arbetat målmedvetet med omdaningen av stadsmiljön. Man började med entrén till staden. Besökande möttes av arkitektoniska blickpunkter, Posthuset på Skeppsbron, med sina två torn, strategiskt placerad mellan järnvägs- och ångbåtsstationen. Posthuset, signerad Ferdinand Boberg, utgjorde ett klart landmärke i det flacka landskapet. På den nyligen breddade Hamngatan tronade, på vardera sida, dels det nyinvidgade Savoy ritat av Ekelund och på motstående hörn Arwidius Brand och dels Lifsförsäkringsaktiebolaget Skånes kontorshus. Lite längre bort såg besökaren den symmetriska fasaden på Beijerska huset, som själve domkyrkoarkitekten Helgo Zetervall låg bakom. På andra sidan Suellshamnens, bakom skonares master, ståtade Lindvall & Boklunds tornförsedda Hamnförvaltning.

Dåtidens nymodiga kommunikationscenter; Centralstation, Ångbåtsstation och Posthus fanns på gångavstånd från det nyetablerade finansiella centret Stortorget. Ett torg kantat med paradhus; banker bolagskontor och residenshus. Alla dessa nya byggnader uppvisade ett arkitektoniskt språk som på respektive sätt relaterade till historiska mönster.

Genom att knyta samman Slottsgatan med Fersens väg via en bro som ursprungligen gick under namnet Parkbron fick man på detta vis en lång och imponerande paradgata. Denna utgick ifrån Centralstation

3 Inskription på Latinskolas fasad, fd Malmö Högre Allmänna Läroverk invigt år 1879.

4 Inskription på ST Petri Läroverks fasad, fd Malmö Realskola invigd år 1908

och ledde upp till Baltiska utställningen, vilken var situerad vid de två Pildammarna.

Paradgatan passerade förbi, som tidigare nämnt, ståtliga byggnader uppförda av dåtidens främsta arkitektkontor; Lindwall & Boklund, Ewe & Melin, Zettervall samt inte minst John Smedberg. Vägen kantades av de nyanlagda grönområdena Kungs- och Slottsparken.

Även om det främsta målet var att visa de Baltiska ländernas produkter som uppvisades i respektive paviljonger, kom utställningen att bli kröningen av stadens hårda ansträngningar och framgångar.

Längs utställningsområdet vajade de närvarande baltiska nationers flaggorna lojt, sida vid sida i den varma sommarbris.

Malmö år 1913, en stad i expansion. Notera att den för staden så viktiga varvsindustrin Kokums ligger strax till vänster om ordet Malmö på kartan.

I Sarajevo, den 28 juni, riktade Gavrilo Principe sin pistol mot den österrikiske tronföljaren Franz Ferdinand och hans gemål Sophie von Chotek. Bägge föll offer för denna unga förvirrade man med vapen. Princip agerade på uppdrag av den serbiska nationalistiska organisationen Svarta handen.

Diplomatkårens ansträngningar var förgäves, dubbelmonarkin Österrike-Ungern förklarade krig mot Serbien. I ett slag drogs England, Frankrike, Ryssland och Tyskland in i denna Ragnarök. Första världskriget, startade innan utställningen officiellt var slut. Nationer som hade mötts och umgåtts som vänner utställningen var nu bittra fiender. Baltiska utställningen fick ett abrupt slut.

Överflödet skulle komma att bytas ut mot mat- och bostadsbrist.

En epok gick formligen i kvav, denna sensommardag i Malmö.

Storken, upphöjd som ikon på Baltiska utställningens poster.

En av de många fåglar som skulle få det allt svårare att hävda sig i det skånska kulturlandskapet.

Ett landskap som började att ändra karaktär i utvecklingens- och de nya teknikernas jordbruk, det som stolt visades upp på utställningen sommaren 1914.

*”Visa mig en svensk byggnad!
Den finns icke, och finns den
så är den antingen dålig
eller är det bildat efter utländskt mönster...”*

Agust Strindberg, Röda rummet, år 1887.

Johan Smedberg – studier och intryck

Efter beslut i stadsfullmäktige den 26 maj år 1899 skulle ett museum byggas i Malmö. Uppdraget hamnade hos arkitekten och läraren John Smedberg. Smedberg hade sedan år 1896 varit involverad i denna fråga. Anledningen var att Smedberg hade posten som adjungerad medlem i programkommittén för den utlysta pristävlingen, för förslagsritningar gällande museibygnaden i Malmö.

Vem var nu John Smedberg? Smedberg föddes i Stockholm år 1851. Mellan åren 1868–1875 studerade Smedberg till arkitekt vid Konstakademien i Stockholm. Fredrik Wilhelm Scholander ledde utbildningen och han var en varm förespråkare av renässansens arkitektur och dess formspråk (Magnusson-Staff, Tykesson, 1996). Efter examen gav sig Smedberg av från Stockholm till Paris där han studerade vid Ecole des Beaux-Arts.

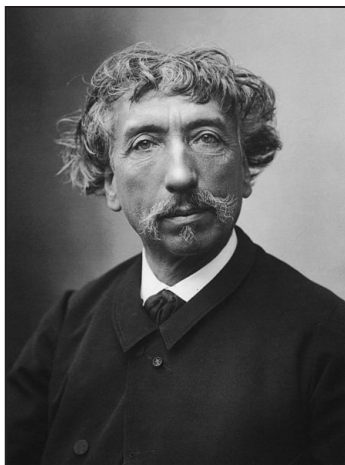
Storstad

Paris var vid början av 1800-talet en tät befolkad stad. Vid seklets inledning rymde staden ca 500 000 invånare, vid seklets mitt uppgick antalet till 1. 500 000 – Staden hade en tillväxt med närmare 10 000 invånare/år. I Émil Zolas skildring, från år 1873, *Le ventre de Paris* – Paris mage, (den svenska titeln är *Hallarna*) beskrivs bl.a. hur livsmedel nattetid transporteras på kärror in från landsbygden till centrala Paris. Sedan läggs allt fram för försäljning. Kött, grönsaker etc. bjöds ut längs gator och torg där det bedrevs en livlig marknad. De sanitära förhållandena i Paris var en mardröm. Det knappa färskvatten som fanns räckte inte långt för stadens invånare. Vattnet i Sein användes både som dricksvatten och avlopp. Sedan revolutionen år 1789 hade staden upplevt en mängd revolter, gatukrig mellan revoltörer och styrande var legio. Under revolten år 1848 hade en hel garnison blivit innestängd mellan barrikader, resta av revoltörer inne i den trånga, medeltida stadskärnan. I dessa krokiga prång och gränder gjorde artilleriet ingen nytta. Långa, raka och breda gator som erbjöd fritt skott fält var bästa botemedlet mot revolter (Rasmussen, 1951). De styrande blev med tiden väl insatt i detta sammanhang.

När Smedberg anländer till Paris har staden genomgått en storskalig strukturuomvandling. De två ansvariga var Georges-Eugène Haussmann, planeraren, den store fältherren och arbetsnarkoman som var direkt underställd sin uppdragsgivare, härföraren Napoleon III. Gemensamt hade de förvandlat staden, från den delvis trånga, överbefolkade och osunda medeltidsstaden, till en öppen och väl planerad storstad. Men det hade inte skett utan offer. De hade tvångsförflytta Parisbor, rivit hela bostadsområden och flyttat gator.

Anledningen till att Napoleon III och Haussmann kunde genomföra detta projekt berodde på att "politiken" hade starkare ställning än "marknaden" d v s äganderätten. En stor del av de hus som revs befolkades av arbetare som skulle flyttas ut ur centrum. Rivningarna gav plats för mer representativ verksamhet för överklassen, d v s varuhus och andra institutioner (Söderlind, 1998).

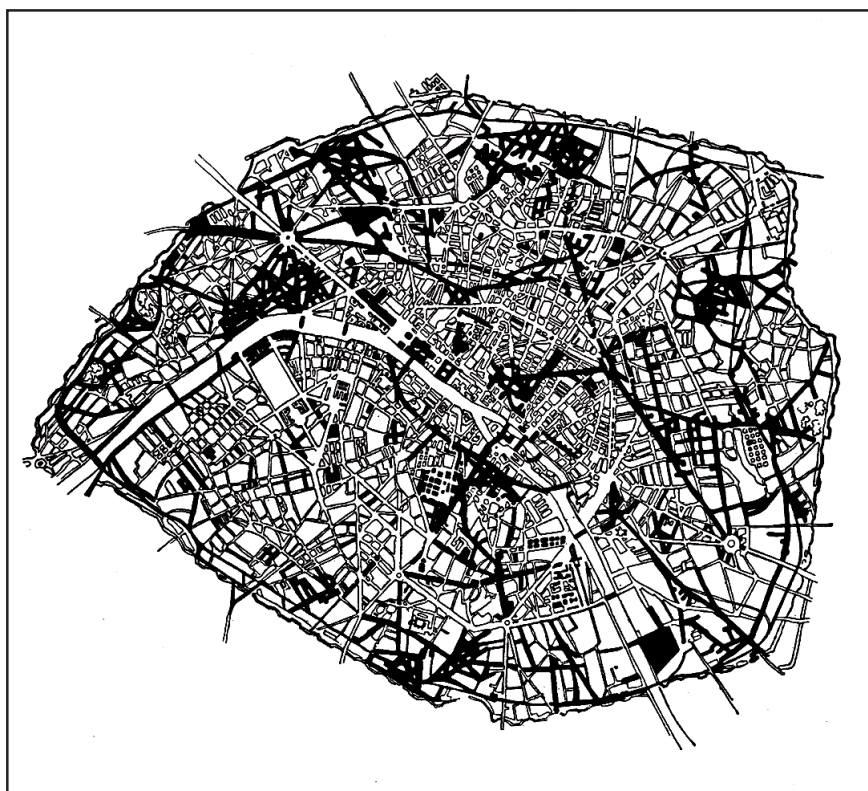
I ljuset av detta kan det vara av värde att veta att Napoleon III hade ett genuint intresse av sociala frågor. Han hade påverkats av de samtida utopiska socialisterna, främst Henri de Saint Simon (Hall, 1997). Flertalet av dessa utopister tänkte i första hand på effektivitet och organisation. Ett samhälle med en fulländad administrativ apparat (Frängsmyr, 1980). Det allmänna skulle skapa arbeten vilket var det bästa botemedlet mot arbetslöshet. Utan tvekan en ideologi värdigt en kejsare. Napoleon III insåg att Kejsardömet var väl lämpat för denna allmänna och extensiva investering för att förbättra standarden för invånarna.

Charles Garnier fotograferad av kändisporträtör Nadar .

Paris med de förändringar som Napoleon III och Haussman han med att verkställa här markerat med svart. Napoleon den III satt emellertid ej kvar på sin tron han och hans familj flydde till Storbritanien

(Ill. Hämtad från: Rasmussen, 1951) .

Men det var inte bara boendet som förändrades. Samtidigt planterades rader av träd längs boulevarder och avenyer. Bois de Boligne och Bois de Vincennes, Paris närmaste skogar, omgestaltades av stadsträdgårdsmästaren Alphand. Inne i stadens öppnades offentliga rum vilka andades exotism. Hit räknas Parc Buttes Chaumont, som tidigare hade varit ett kalkbrott och avrättningsplats. Även Parc Monceau, som tjänstgjort som en strategisk lägerplats för soldater fylldes nu den ny anlagda parken av mera pacifistiska inslag som flanörer och barnfamiljer.

Mellan åren 1851-1869 hade staden, enbart i urbana förbättringar, investerat ca 2 ½ miljarder franc. Under 1860-talet sysselsätts nästan 20 % av stadens arbetsföra befolkning (Hall, 1997) i detta monumentala arbete.

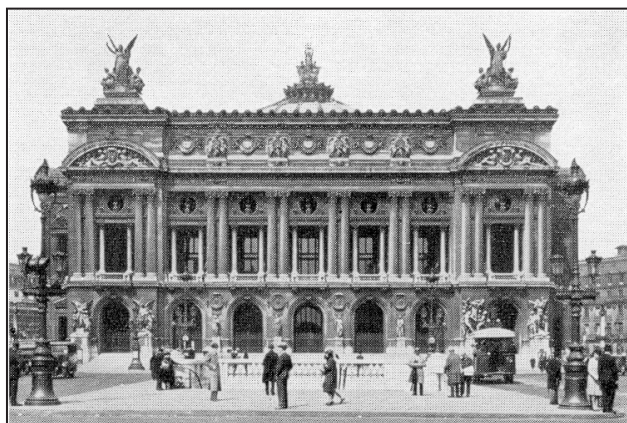
Detta ger onekligen en bild av de värden som lades ned i denna upprustningsprocess vilket med all sannolikhet imponerat på den då knappt 25 årige herr Smedberg. Under Parisvistelsen kom Smedberg att praktisera i Charles Garniers studio. Detta var säkert inte en tillfällighet då Smedbergs lärare, Scholander, själv hade varit elev hos Garnier (Magnusson-Staff, Tykesson, 1996). Garnier var mannen som stod bakom Operahuset i Paris. Enbart markköpet till huset hade enl. dåtidens pengavärde uppgått till 30 miljoner franc (Rasmussen, 1951).

Frankrike strävade över bred front att finna tillbaka till sin tidigare era av stormakt. Även arkitekterna sökte i historien. Garniers inspirationskälla för Paris Operan var barockarkitekturen. En stil som hade präglat landet under dess blomstrande stormaktstid på 1600-talet. Att nationen blickade tillbaka för att finna både självkänsla och identitet var naturligt (Magnusson-Staff, Tykesson, 1996). Att söka sig tillbaka i dessa historiska epoker för att finna inspiration var en kunskap som Smedberg tog till sig under sin tvååriga vistelse i Paris.

Unge herr Smedberg lämnar Paris år 1877, förmodligen fylld av intryck och kunskap. Han reser vidare till Rom. Det är under denna vistelse i den Italienska huvudstaden som det kommer till Smedbergs kännedom att en lärartjänst på Tekniska Elementarskolan i Malmö var ledig. En tjänst som tilltalar Smedberg. Han skickar sin ansökan från Rom. Av åtta sökande får Smedberg lektorstjänsten i byggnadskonst (Nilsson. B, 1996).

Napoleon den III även han fotograferad av kändisporträtör Nadar (Bilden hämtad från: Gengoux, 1959)

L'Operan de Paris, skapad av Charles Garnier (1825-1898) (Bilden hämtad från: Gengoux, 1959)

Smedberg – den flitigaste av dem alla

Vid 26 års ålder, år 1878, anländer Smedberg till Malmö. I staden kommer Smedberg att stanna under hela sitt yrkesverksamma liv fram till år 1913. Smedberg är en oerhört aktiv och kreativ yrkesman, med en mycket stor kapacitet. Förutom sin tjänst som utbildningsledare, sedermera blev Smedberg rektor på Tekniska Elementarskolan, var han även föreståndare för Tekniska yrkesskolan. Under denna tid färdigställde han en mängd byggnadsprojekt. Smedberg var även aktiv med offentliga uppdrag som ledamot mm i stadens tjänst. (Nilsson B, 1996). Han är, utan tvekan, den flitigaste arkitekten under sin tid i Malmö, där han i första hand anlitas för projekt med offentliga institutioner. Smedberg ritar under sin verksamma tid i staden bl.a. nio av femton skolbyggnader som uppförs under denna tid. Utbildning och kunskap stod högt under denna period. Smedberg har ett 20-tal byggnader på sitt goda samvete i Malmö. Smedberg drabbas av en hjärnblödning hösten 1912. Han blir partiellt förlamad, sängbunden och avlider våren år 1913 (Nilsson B, 1996).

Strömningar, ideal och arkitektur

Intresset för natur, hembygd och historia ökade under 1800-talet. Enligt dåtidens folkbildningsideal skulle detta även komma till gagn för folket. Här skulle den regionala och nationella historien lyftas fram. Under denna period av skandinavism skulle monument resas för att vidareförmedla historiska budskap. Detta skedde under denna era titt som tätt på bägge sidor om sundet, i både Skåne och på Själland. Det var här i denna region som tyngdpunkten för skandinavismen låg. Detta hade sin uppenbara anledning i historiska band över sundet. Ideologiska strömningar som liberalism, nationalism och senare socialism kom att sprida sig tidigare i denna södra landsända än i riket (Tägil, 1997).

Under industrialismen växer sig borgarklassen mäktig och stark. Som hos alla härskarklasser fanns här ett behov av att hävda sig, inte minst då med arkitektoniska former. Frågan var bara hur och i vilken stil eller form detta skulle ta sig uttryck i?

Till de stilar som anammades under 1800-talet skall man främst nämna de historiska stilarna; nyklassicism, nygotik, ny renässans, vilken kan sammanfattas till begreppet stilimitation som hade sin period mellan åren 1840 och 1920 (Broby-Johansen, 1949). När seklet närmar sig sitt slut fick denna arkitektoniska form av gotik och renässans ett ökat inslag av torn och tinnar. Tegel och natursten är ett material som allt mer kommer till användning. Det är under denna epok som nationalromantiks särdrag från forna tider blir synliga. Inslag av medeltida riddarborgs arkitektur förekommer (Nilsson, B, 1996). Samma arkitekter bygger än i en stil, än i en annan. Kyrkor och bibliotek i gotik, palats i barock eller rokoko. Det är från denna period som en del av våra städer ser ut som friluftsmuseer med byggnader, som representerar hela världens konsthistoria (Broby-Johansen, 1949).

Byggnader som uppförs är hybrid mellan historiska associationer och dåtidens nya byggnadstekniker.

All denna blandning av stilar strålar samma i den s.k. jugendstilen (tysk) eller art nouveau (fransk). Detta var den stil som blev tongivande i slutet på 1890-talet. Enligt bedömare är jugend/art nouveau en egen form som inte plagierade forntiden, utan ett organiskt formspråk som slog igenom på bred front, allt från konst till bruksföremål. Jugendepoken gick bokstavligen i graven med 1:a världskrigets utbrott år 1914.

Museala samlingar och Törnrosaslott

Som ovan har beskrivits vaknade intresset för historien. Arkeologi och historieforskning skulle stärka den regionala och nationella identiteten. Enligt dåtidens bildningsideal skulle folket få ta del av historien som skulle populariseras. Det var under året 1841 som det privata sällskapet Skånskt Naturhistoriskt Museum bildades. Den då förmodligen något blygsamma samling förvarades på 1850-talet å lokal på Läroverket. Tidigt, redan under de första åren, började man att rikta samlingen mot föremål med kulturhistoriskt värde t.ex. allmogeföremål med skånsk anknytning. Dessa inflöt genom gåvor. Från år 1854 blev samlingarna således riktade mot att kunna uppvisa ett skånskt museum (Malmö, 1914).

Under slutet av 1860-talet erhåller man ett årligt anslag från bl.a. Malmö Sparbank (Nilsson, B, 1996). Under 1880-talet börjar samlingen både få värde och förmodligen även volym och det låg grundarna varmt om hjärtat att betrygga dess framtida tillvaro och utvidgning (Arkitektur och dekorativ konst, 1901). Delägarna i denna exklusiva förening överlämnade samlingen till staden med förbehållet att staden åtog sig att förvalta detta arv. Fullmäktige accepterade detta genom ett beslut den 18 december år 1890.

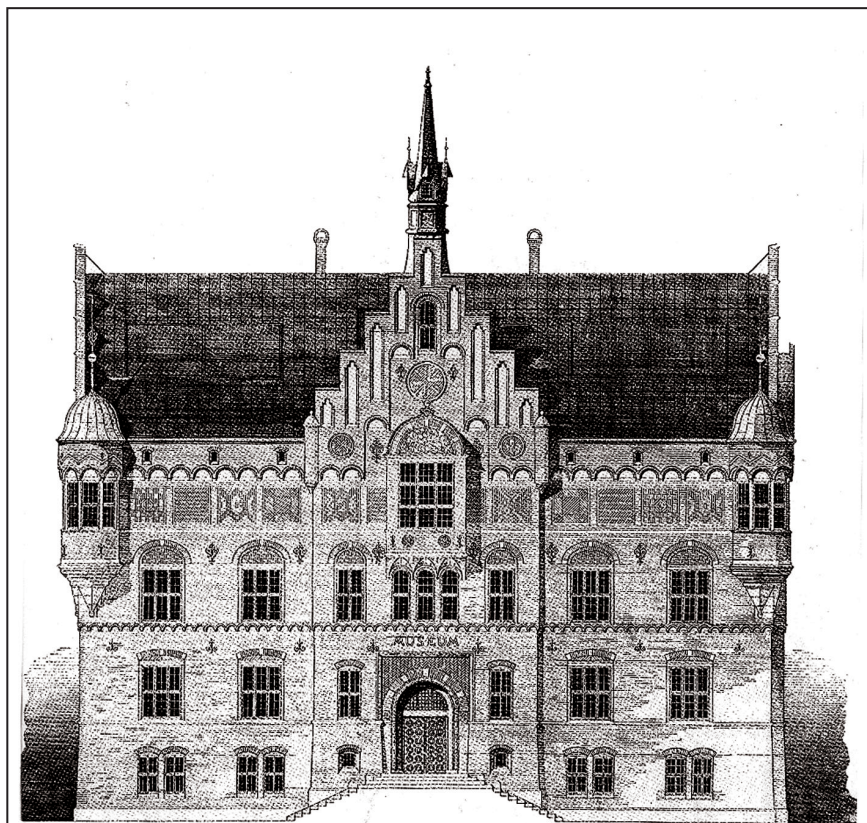
År 1893 beslutades att utreda byggandet av en museibyggnad i kv. Hästhagen. För detta ändamål skulle medel ur den s.k. Rosqvistska fonden användas. År 1896 utlystes en pristävling och en programkommitté tillsattes där Smedberg, som tidigare nämnts, var adjungerad medlem. Sju förslag inkom och till första pris utsågs förslag av arkitekterna Hahs, Lundberg och Svanberg. Märkligt nog fick Smedberg i uppdrag enl. ett styrelsebeslut den 10 januari år 1898 att utarbeta fullständiga ritningar, dock med ledning av förslagsritningarna och i huvudsakligen i överensstämmelse med programmet för tävlingen. Smedberg lämnar fram två förslag knappt ett halvår senare till museistyrelsen. Vid stadsfullmäktige möte den 29 maj år 1899 beviljades ett anslag på 273 000:- och arbetet påbörjades omgående (Nilsson, B, 1996).

Ett skånskt slott med skånska samlingar

För museet hämtade Smedberg inspiration både från skånska och själändska renässansslott. Byggnaden uppfördes i handslaget tegel från bruket i Börringe. Sockel och yttertrappor är utfördes i granit. Detaljer högs i sandsten, sadeltaken kläddes med Grythytteskiffer, torn och spiror fick kopparplåt. Ett riktigt Törnrosaslott i tidstypisk romantisk jugendanda. Ytan fick en närmast kvadratisk form med måtten 30 x 33 meter. Museet gavs en tydlig karaktär av skånskt slott som huvudsakligen skulle tillvarata och visa alster av Skånes natur och dess kultur från gången tid.

På bottenvåningen visad naturhistoriska samlingar. På 1:a våningen fanns kulturhistoriska och på 2:a våningen fanns konstindustriella- samt konstsamlingarna. Från år 1901 lades huvudsaklig vikt på att framställa biologiska grupper och dioramor. Av de senare framträdde sandön Måkläppen som ett huvudnummer. Redan år 1899 hade landets första Naturskyddsföreningen bildats i riket – Föreningen för skyddandet af Måkläppens fogelfauna. Området blev skyddat år 1902. Nu visade man i Museets lokaler ett stycke natur bestående av uppstoppade maritima fåglar, sand, tång, drivved samt en målad fond: Ett panorama av naturen i skala 1:1.

Byggnaden invigdes den 12 oktober år 1901 och kom snabbt att bli en viktig offentlig kulturinstitution för stadens invånare. Konstföreningen för södra Sverige och Skånska konstnärslaget hade sina årliga utställningar i museets lokaler. Härigenom bidrog både föreningarna och museet till att starkt utveckla den skånska konsten.

Byggnadens fasad ut mot Regemenstgatan.

Museiparken och renässansideal

Den första skulptur som Malmö förskönings- och planteringsförening förärade stadens offentliga rum kom att bli Anders Olsons skulptur Anna-Lisa. Valet av denna flickskulptur var inte en slump. Olsons verk, som från början hade namnet "La Gamine" hade redan år 1906 fått fina lovord ute i Europa. Föreningen hade vid ett möte å museets lokaler i december år 1910 diskuterat konstverket då detta stod uppställt däri och förevisades för medlemmarna. För konstverk var priset 3500 kr och 1500 kr för uppställning. Under mötet enades man om inköp av La Gamine, som därefter skulle skänkas till staden. En summa om 5000 kronor anslogs till detta ändamål, varefter styrelsen fick i uppdrag att vidtaga alla erforderliga åtgärder i ärendet (Härje, 1932).

Skulpturen beskrivs av Sven Sandström (Malmö förskönings- och planteringsförening, 1981) på följande illustrativa sätt:

"Den spända och spänstig flickgestalten med det långa jugendartade slingrande håret, dansar fram på ryggen av en sköldpadda – evighetens och tröghetens symbol ställd mot ögonblickets och ungdomens. Vid hennes fötter droppar vatten fram och silar ned i bassängen runt gruppen. Hon har ett stort tunnband som hon håller så att det bildar en ram runt hennes gestalt – ett typiskt jugend-arrangemang bland alla andra stildrag av den arten".

Statyn placerades strax väster om museet i Slottsparken och avtäcktes den 14 augusti 1914 således mitt under Baltiska utställningen.

Att Malmö Förskönings- och planteringsförening placerade denna symbol i denna formella park var inte en slump. Den närmaste omgivningen till museet, med historia, arkeologi och även med konst, ansågs vara i behov av en symbol. La Gamine, som efter namnbyte fick det mera nordiskt orienterade namnet Anna-Lisa, är inte ett monument av normal kaliber. Här var det frågan om en liten skulptural överraskning för parkbesökaren som kom in i denna öppna yta, inramad av idegran. Föregångare till denna tradition finner vi i de italienska renässansfurstarnas slottsträdgårdar, ett sammanhang i slottsmiljö som är tydlig. Den arkitektoniska kopplingen mellan slott och park var uppenbar och nu nästan fulländad.

Anna-Lisa kom sedan att inramas av en formell trädgård som innehöll en rosenplantering vilken förmodligen försvann under 2:a världskrigets kalla vintrar (Pehrson muntl.).

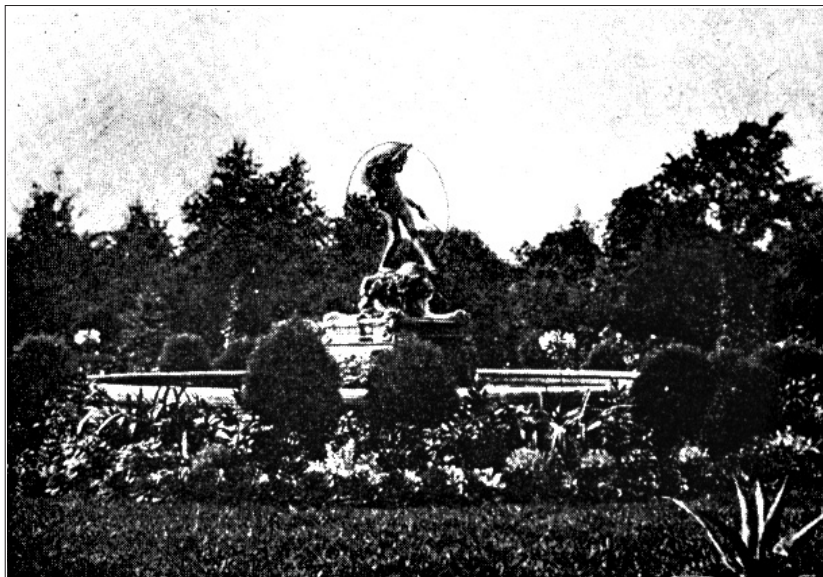

Foto taget förmodligen år 1914 på den nyligen uppsatta statyn Anna-Lisa (Malmö Stad, 1914)
Foto: R Küller.

Slottet och början på slutet

Slottet låg nu solitärt, där husets alla sidor var tillgängliga för betraktaren, i parkmiljö som hade planerats under 1890-talet. Parken hade invigts år 1900 och hade fått namnet Slottsparken.

Redan år 1911 började emellertid styrelsen att dryfta frågan om en tillbyggnad med stadsfullmäktige. Ansökan avslogs men en utredning tillsattes bestående av museistyrelsen och drätselkammaren som skulle titta närmare på fängelsebyggnaderna och Malmöhuslott, vilka låg i nära anslutning till varandra. Samlingarna växte, lokalerna hade redan börjat bli för små.

Stadens nya museum, här betraktat ifrån Regementsgatan. Notera att man får stiga uppför trapporna till entreen. Fotot är således troligen taget innan Fågeldammen var grävd i Slottsparken och Fersens väg hade kopplats samman med Slottsgatan.

Foto: R Küller.

Kapitel 5

Det offentliga rummet; Parken och dess historia

“...Städernas utveckling regleras måhända av bestämda biologiska och ekonomiska lagar, vi ha emellertid ännu icke kommit så långt att vi kunna med säkerhet beräkna eller förutsäga denna beräkning. Vi äro istället hänvisade till att grunda vårt arbete på antagande om den riktning, vari den framtida utvecklingen kommer att gå och ha därvid att tillse, att dessa antagande utformas med hjälp av ingående analys av samhällets egenart.”

Erik Bülow-Hübe, 1934.

Början till Slottsparken och dess omgivning

Sedan mitten av 1800-talet hade det pågått en segsliten rättslig tvist om jordegendomar, vilka var delar av donationsjordarna. Stadens expansion kröp allt närmare dessa arealer. Tvisten stod mellan staden och tomtägarna och gällde dispositionsrätten till dessa marker. Genom hovrättsbeslut år 1892 övergick Gårdejordarna till staden. Således blev stora arealer disponibla till allmännyttiga ändamål (Andersson, 1981).

År 1896 skulle industri- och slöjdutställningen hållas i samband med att det vart femte år återkommande Allmänna Svenska Lantbruksmötet var förlagt till Malmö.

År 1894 hade staden upplåtit markarealer för denna kombinerade utställning mellan nuvarande Regementsgatan och kanalen. Utställningen skulle hållas i en parkmiljö signerad av överingenjören H Holmberg och stadsträdgårdsmästaren Johan Christoffer Wolf. Intentionerna var att parken skulle finnas kvar efter utställningen.

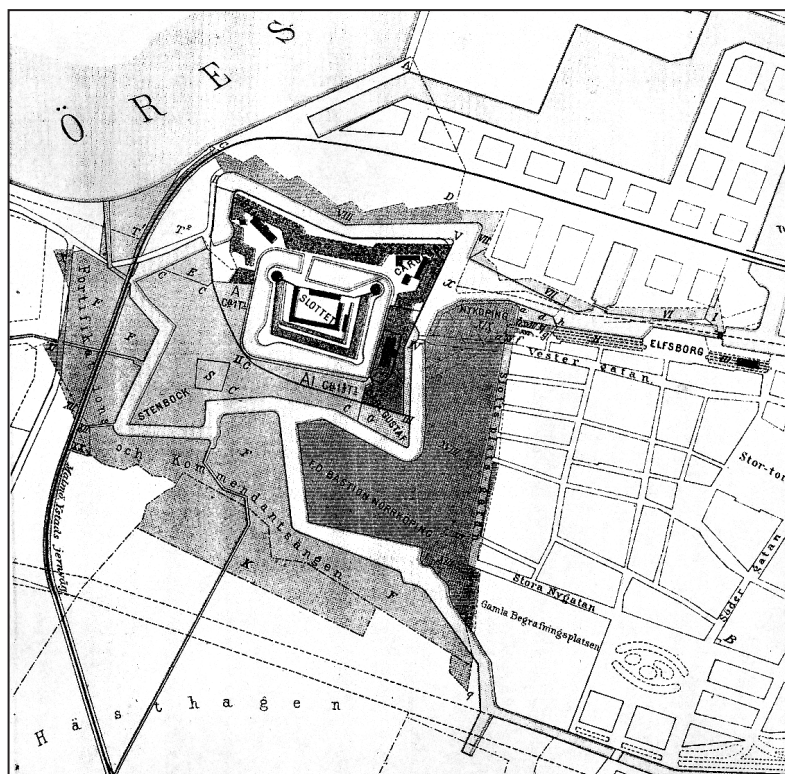
Redan år 1885, hade Planteringsföreningen lämnat ett bidrag om 5000:-, vilket var ämnat för en plantering norr om den areal som skulle komma att rymma utställnings stora industrihall, d v s det område som idag ligger mellan Regementsgatan och kanalen (Härje, 1932).

Samma år hade föreningen fått disponera mark vid Mariedalsområdet mellan Mariedalsvägen och den nu sedan länge nedlagda delen av Malmö-Ystadjärnvägen. Detta var den första anläggningen som utfördes i regi av föreningen. Till följd av ideliga översvämningar och otillräcklig utfyllnad dröjde det ända till år 1931 innan området genom nyplantering fick sitt nuvarande utseende. Samma år fick man förfoga över ett ca 4 tunnland (ca 2 ha) stort område på Kommendants- och Fortefikationsängarna. Mellan år 1886 till år 1894 planterades tusentals träd och buskar. Området fylldes ut bl.a. genom hamndirektionens omsorg.

Detalj från Malmö kartan år 1913 som visar Hussarregimentet och delar av Slottsparken

Markbytet mellan stad och krona i slutet på 1800-talet kom att visas sig vara en framsynt handling på flera plan.

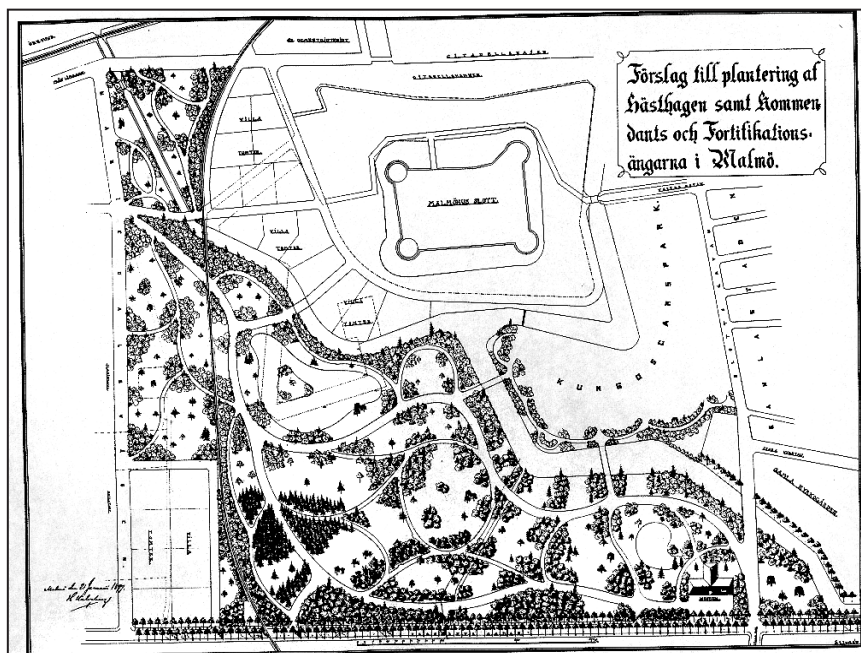
Området blev en av de bitar som sedermera kom att ingå i Slottsparken (Bengtsson, 1981).

I anläggandet av dessa utställningsytor skulle planteringen utgöra grunden till en permanent park. Men, drätselkammaren hävdade att man svårligen skulle kunna förena dessa två funktioner d.v.s. utställningspark och permanent park. Planteringsföreningen lämnade ett bidrag på 10 000 kronor under förutsättning att hela området norr om Regementsgatan planterades. Detta uttrycktes i skrivelse daterad den 20 augusti år 1896 till stadsfullmäktige:

“Med stöd av det bemyndigande, Malmö Planteringsförening lämnat och under antagande av att herrar fullmäktige beslutat om plantering av Kommendants- och Fortifikationsängarna härstädes, räknat från Regementsgatan gräns, får nämnda styrelse härmed erbjuda staden 10 000 kronor som ett bidrag till detta företag“.

Detta bidrag skulle komma att sänka stadens kostnader för parketablering och därigenom få drätselkammaren på andra tankar.

Den 9 mars år 1887 togs beslut i stadsfullmäktige där man antog drätselkammarens förslag till parkanläggning på området mellan Regementsgatan och parkkanalen. Den 3 mars år 1889 beslöts att det betydande beloppet 140 000 kronor skulle sättas av för anläggandet av parken (Härje, 1932). Senare samma år konfirmerades detta genom beslut i stadsfullmäktige som fastställde en plan för området.

Wolff och Holmbergs förslag där man ävenledes kan se järnvägens dragning genom områdets västra partier samt mark upplåten för villor strax sydväst om Malmöhus

Tidigare parketablering: Kungsparken

Strax norr om den blivande Slottsparken fanns sedan år 1872 Kungsparken. Ett öppet område som låg mellan staden och Malmöhus. Området hade bl.a. använts till exercisplats och garnisonskyrkogård. Staden hade år 1868 förvärvat marken från kronan och det beslöts att en park skulle anläggas här (Härje, 1932).

När väl parken var etablerad insåg de styrande att Kungsparken inte var tillräcklig för stadens invånare. Den ståtliga anläggningen ansågs endast tilltala och fylla borgarnas behov.

Handlaren och konsulten Theodor Flensburg beskrev år 1879 denna park som ett "fridlyst land för matkorgar och fria oskyldiga lekar" och menade att Kungsparken med sina ovanliga träd och fina gräsplaner inte motsvarade arbetarnas behov, vilka borde få tillgång till en egen park. Arbetaren behövde "någon ledig stund i sällskap med sin familj med sin matkorg kan slå sig ned i gröngräset under något skuggande träd och der hemta den hvila och vederqvickelse af Naturen, som ett ofta ansträngande arbete och en mindre sund bostad gör honom nödvändig" (Nolin, 1999). Den anlagda Naturen skulle kompensera det ansträngande arbetet och den mindre sunda bostaden.

Planterings och försköningsföreningens grundande

Planteringsföreningen, som hade grundats år 1881, hade trots en trevande start kommit att visa sig vara en maktfaktor att räkna med. Dess styrelse bestod av stadens dåtida borgerliga elit, vilka tillika tillhörde stadens förtroendevalda män. Bland föreningens stiftare fanns bl.a. landshövdingen greve Gotthard Wachtmeister och grosshandlaren Gottfried Beijer, bägge färgstarka personligheter med skarp blick fäst på staden, dess möjligheter och framtid. Bland medlemmarna i föreningen fanns bl.a. stadsingenjören, stadsarkitekten samt stadsträdgårdsmästaren.

Att föreningen tog sin uppgift å fullaste allvar framgår av den omsorg man vinnlade sig om för att undersöka de områden man avsåg att plantera. Den skicklige Skogsförvaltaren Wetche på brukspatronen Ankarcronas Boserups gods inlånades (troligtvis år 1882). Wetche gick grundligt tillväga och utförde markundersökningar i områdena Pildammarna, Mellanheden, Hästhagen, Fortefikations- och Kommedantsängarna, samt Spillepängsmarken. Inget hinder förelåg att plantera dessa områden, dock anmärkte Wetche på att delar av Hästhagen låg endast tre fot över havet (Härje, 1932). Detta låter lite tveksamt då Fortefikations och Kommedantsängarna rimligtvis borde ligga ännu lägre.

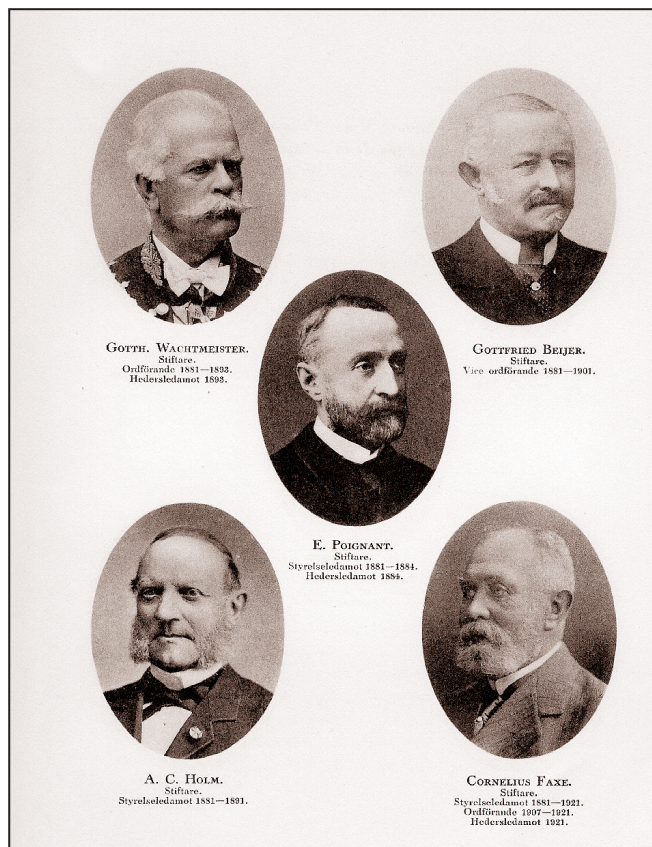
Frågan är var Skogsförvaltare Wetche egentligen mätte någonstans?

Samma år som föreningen grundades tillsatte staden en parkkommitté, både föreningen och kommittén verkade för att skapa ändamålsenliga parker för stadens invånare. Flertalet av parkerna i Malmö anlades under denna epok dels med stadens finanser, dels med privata medel. Bröderna Gottfried och Lorens Beijer anlade det som sedermera kom att kallas Beijers park år 1882. Den invigdes år 1904. Till den nya stadsdelen Rörsjön ritade Wolf förslag på en skogspark som när den stod färdig år 1905 fick det mer passande namnet Rörsjöparken.

Markbyte mellan Kronan och staden

En viktig fråga var huruvida Husarregementet skulle stationeras i Malmö. Staden hade därvid diskuterat markbyte med Kronan som ville uppföra regementsbyggnader. Det aktuella området för Kronan var mellan Engeströmska lyckan och järnvägen Malmö-Ystad. Staden å sin sida skulle överta Fortefikations- och Kommedantsängarna, samt områden vid citadellet och slottsmöllan för den då betydande summan av 500 000 kronor. I dagens ljus var detta ett långsiktigt beslut.

Detta skaffade staden utrymme för att på sikt anlägga större parker och även kunna reservera mark för tomter som skulle bli aktuell. Det som stod närmast var att Kronprinsens Husarregemente skulle förläggas till Malmö. Husarregementet hamnade i Malmö år 1894.

Några ur den till synes karaktärsfasta skaran av grundare till Malmö Planteringsföreningen.

Malmöbo som likväl Köpenhamnsbo, behövde ett offentligt rum för att mötas, umgås och synas.

(Illustrationen hämtad från Tivolis festalbum, år 1893)

Planeringsarbetet överläts till överingenjören Holmberg och stadsträdgårdsmästaren Wolf.

I januari år 1897 presenterades ett första förslag, signerat Wolff, Holmberg samt major Frick (Pehrsson, 1986). Då Wolfs och Holmbergs förslag ansågs för påkostat anlätades den danske landskapsgartnern Edvard Glæsel för att närmare granska förslaget. Glæsel som ansågs som mycket kunnig inom sitt fack engagerades genom Malmö planteringsförening (Härje, 1932).

Glæsel fick uppdraget att omarbete Wolfs och Holmbergs förslag. År 1898 lade landskapsgartnern, efter ytterligare ett antal turer, fram ett förslag vars genomförande skulle kosta 140.000 kronor. Detta accepterade Malmös styrande (se sid 49).

I arbetsutskottet för parkens skapande satt två personer, Ewerlöv och Frick. I drätselkammaren var dessa drivande krafterna för att förverkliga Malmö planteringsförenings mål väster om staden; en sammanhängande plantering av Hästhagen och Fortifikations- och Kommendantsängarna, om möjligt förbunden med Kungsparken och med fortsättning längs Malmö-Limhamnsjärnvägen västerut (Bengtsson, 1981).

Således fanns det redan på 1890-talet en klar och framsynt idé om det offentliga rummet som här skulle utgöras av en sammanhängande grönsstruktur genom staden.

Edvard Glæsel och strömningar

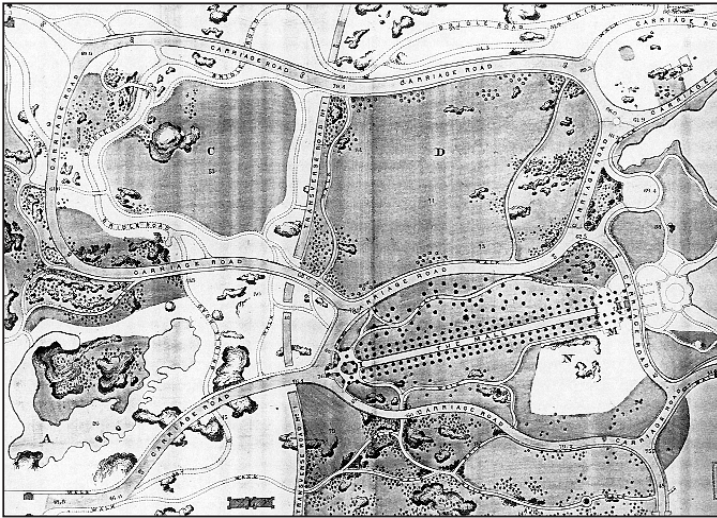
Under 1880-talet hade Glæsel ritat en rad kommunala anläggningar och prydnadsträdgårdar i och kring Köpenhamn bl a Bispebjerg Kirkegård, Bispebjerg Hospitalsträdgård och Rådhusträdgården. Han hade dessutom haft en del uppdrag i Skåne. Edvard Glæsel hade ett rykte om sig att vara en duktig yrkesman.

Han hanterade de vattensjuka områden som förr hade nyttjats bl.a. som skjutbana på ett förnuftigt sätt. De grävdes ut och kom så att bli den stora dammen. "Glæsel från Köpenhamn, ett snille i sitt fack, som förstod att begagna t. o. m olägenheterna till gagn" (Härje, 1932).

Den mindre Fågeldammen mitt emot Museet – dagens stadsbibliotek, har en intressant koppling till Regementsgatans utseende. Schaktmassorna flyttades från dammen med hjälp av "rullebör" upp på Regementsgatan (Härje, 1932). Därav dagens höjdskillnad mellan Regementsgatan och Biblioteket.

Enligt Per-Jan Pehrsson (Pehrsson, 1986) hade Glæsel en betydligt större skapare som förebild, Fredrik Law Olmsted.

Olmsted var en man som skapade natur. Han hade arbetat med konstgjorda våtmarker i centrala Boston, gestaltat skog i North Carolina och hans arbete i Yellowstone nationalpark var i nationens intresse. Olmsted arbetade med Central Park mellan åren 1851-1861, sedan kom inbördeskriget emellan. Olmsted hade haft en vision med Central Park; den skulle erbjuda de hundratusentals trötta arbetarna ett smakprov på Guds eget verk. Då de inte hade möjligheten att tillbringa sina somrar på landet, skulle de istället kompenseras med ett stycke natur i hjärtat av Manhattan. Parken placerades på det mest värdelösa och jordfattiga området, där tom berg går upp i dagen. Markpriserna var låga innan parken var etablerad.

Del av Central Park i New York. Frågan är hur mycket Gläsel hade sett av Olmsteds park när han själv arbetade med Slottsparken.

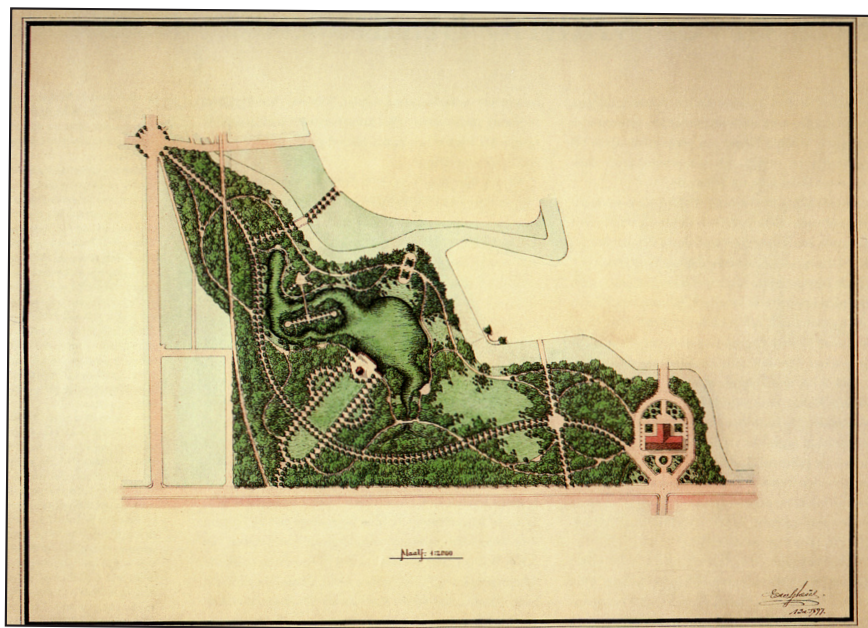
Olmsted byggde "Natur" och hans uppdragsgivare var människorna i hela New York. Ingen hade tidigare velat bygga på detta område där nu Olmsted planterade träd, sprängde berg och gestaltade pastorala ängar. Staden hade betalat 5 169 369 dollar för 340 ha långsmal mark. Längs denna parkkant kom markpriserna sedan att bokstavligen skjuta i höjden. De kvarter som vette ut mot parken köptes ganska snabbt upp av privata intressenter för 1 675 590 dollar d.v.s. 1/3 av kostnaden för parkmarken. (Söderlind, 1998). Redan här kan man dra slutsatsen att natur lönar sig.

Huruvida Gläsel hade denna information från New York skall här vara osagt. Men, det intressanta är dock att parkerna skapas i stort sett av samma anledningar, för att komma till rätta med folks ohälsa och på mark som betraktades som impediment.

Nåväl, tillbaka till Malmö och slutet av 1800-talet. Gläsel's ideal och riktmärke var hans natursyn. Slottsparken blev, vid denna tidpunkt, en av landets mest allsidiga och genomarbetade stadsparker. En medvetet producerad natur som skulle besökas, beses och användas – naturkonsumtion.

Ön som Gläsel hade format, var resterna från bastion Stenbock, vilken anlagts av generalkvartermästaren Wärneschiöldh för att skydda Malmöhus. (Dock benämner Isberg (Isberg, 1923) denna bastion som kontergarden Carl Friederich.)

Här transformerades tidigare funktioner nu till pacifistiska ändamål. Ett observatorium anlades år 1911 på den lilla ön ute i den stora sjön. För att komma till ön fick man gå på en lite bro. Observatoriet hade en kika-re med en förstoring av 300 gånger. Detta innebar att: "Månen syntes som om av han endast voro på 110 mils avstånd och att många av hans ringberg och kratrar då tedde sig större än hela månen för obeväpnat öga" Observatoriet var mycket besökt av allmänheten, skolungdomen och fyllde en vacker social uppgift. Emellertid såldes detta till Søborg i Danmark hösten år 1916. (Isberg, 1923)

Glæsels förslag till Slottsparken från år 1898. Jämför med Holmberg och Wolffs förslag på sidan 49.

Glæsels visade upp en park på ca 6100 m² bestående av stora gräsytor, en mängd träd och buskar. Samt ett omfattande gångstråk som besökaren i makligt tempo kunde ströva i. Här rör man sig genom bokskog och tallskog som erbjuder helt olika upplevelser av både ljus och ljud året om. Den huvudsakliga vegetationen var inhemsk, medan en och annan exot fanns att beskåda i ex det orientaliskt inspirerade ”kärret”, vilket en gång hade utgjort färskvattenflödet Korrebäcken.

Park med nya funktioner

Parken erbjöd således nya funktioner. I sann folkbildningsanda kunde söndagsflanören lära sig namn på både fågel och träd; inhemska som exotiska, vid damm och arboretum. Familjen kunde slå sig ned på kaféet eller på picnickfilten och njuta av en kopp kaffe och lyssna på husarregementets musikkår. Ett stort offentligt rum, där alla var välkomna, stora som små. Parken blev färdigställd år 1900. Efter omröstning i stadsfullmäktig där namn som Hästhagen, Stadsparken, Slottsskogen, Slottsparken och Museiparken föreslogs fick parken slutligen det passande namnet Slottsparken (Isberg, 1923). Parken var således en mångsidig park med rötter i folkbildningens tjänst. Om Museet – nuvarande stadsbibliotek – var hjärnan i denna konstellation så var parken onekligen dess pulserande hjärta.

Oexploaterad mark runt parken?

Hur kom det sig nu att inte markerna runt Slottsparken exploaterades av kapitalstarka intressen?

I öster på andra sidan Slottsgatan fanns begravningsplatsen. I norr ligger dels Kungsparken och Malmöhus, där man knappast kommer att exploatera mark även om det fanns förslag på att göra detta. I väster låg Malmö-Ystadjärnvägen och bortom den fanns planerades villatomter, knappast höga hus med utsikt över park. I söder, i parkens direkta närhet fanns donationsjordarna vilka har beskrivits tidigare. Dessa marker var

som bekant inte ämnade för att bebyggas med bostadshus, utan var reserverade för allmänhetens nytta. På kartan från år 1914 kan man se den planerade Realskolan, sedermera S:t Petri läroverk, vara länkad över Regementsgatan med planerad (Skol)byggnad väster om museet, så visst har det "klat i fingrarna" att kunna anlägga byggnader i denna unika miljö.

Det fanns även som nämnt planer att å kronans mark, vilket framgår av Wolfs och Holmbergs 1:a förslag till plantering av Fortifikations- och Kommedantsängarna, anlägga villor ämnade för Hussarofficerare, men detta kom aldrig att realiseras.

Vinterbild från den mång- funktionella Slottsparken.

Bilden är hämtad från Malmö förskönings- och planteringsförening under femtio år.

Under 1930- och 1950-talet byggdes fastigheter längs Mariedalsvägen. Även om dessa fastigheter ligger som närmaste granne till parken upplevs denna bebyggelse inte som alltför nära liggande. Där finns även en fotbollsanläggning med grus- och gräsplaner i hörnet Regementsgatan/Mariedalsvägen, vilket man kan säga är ett utslag av rekreation och skådespel för folket. Dessa arealer ingick inte själva. Slottsparksområdet utan var förmodligen främst ämnade för Kronprinsens Husarer.

Kapitel 6

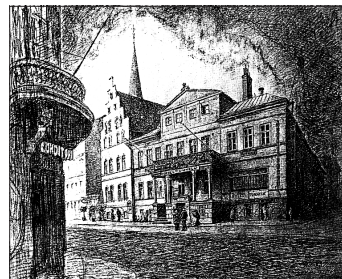
Henning Larsen & Ljusets kalender

”...Sovrum och bibliotek bör ligga åt öster, därför att deras användning kräver morgonljus och även därför att böcker i sådana bibliotek skadas mindre. I bibliotek med söderläge blir böckerna förstörda av maskar och fukt, därför att det blåser fuktiga vindar som alstrar och ger näring åt maskarna som gör böckerna möjliga”.

Vitruvius.

Om arkitektur.

Bok sex, kap IV.

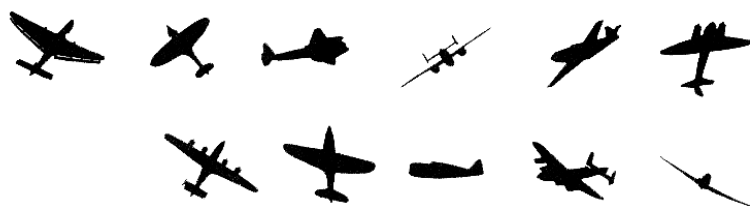
Bibliotek på anrika Hotell Tunneln i Malmö, en lösning som höll i nästan 40 år. S:t Petri kyrkspira syns i bakgrunden.

Initiativ

Märkligt nog var det fängelseläkaren T.h. Petrén som initialt startade diskussionen angående ett offentligt bibliotek i Malmö. Hans motion, år 1903, fick stadsfullmäktige att tillsätta en kommitté för att utreda frågan om inrättandet av offentligt bibliotek i staden. Kortfattat fanns det i staden en förening som gick under namnet Malmö föreläsningsförening vilken hade ett anseeligt bibliotek som allmänheten kostnadsfritt hade tillgång till. Efter förhandlingar mellan förening och staden under år 1904 beslöts att bilda Malmö biblioteks- och föreläsningsförening. Lokal hyrdes på Adelgatan 40, samma fastighet som hotell Tunneln. Nästan symboliskt kan tyckas, beläget strax intill Rådhuset och S:t Petri kyrka. Bibliotek på hotell var en nödlösning. En lösning som kom att bestå i närmare 41 år. Hur och var man skulle bygga för ändamålet kom att bli en utdragen fråga.

Till skott

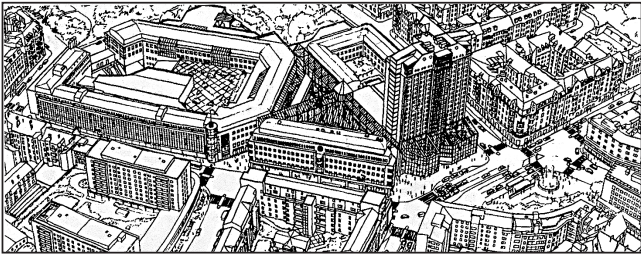
År 1939 nådde man trots allt ett beslut. Museet ritat av Smedberg som stod tomma sedan museet flyttat till Malmöhus och där invigts redan år 1937, skulle nu åter komma till användning i kulturens tjänst. För att klara utrymmeskraven behövdes en tillbyggnad och en arkitekttävling utlystes. Men, staden fick annat att tänka på. 2:a världskriget bröt strax därefter ut. Byggnaden fick nu helt andra hyresgäster. Luftvärnsregementet – Lv 4, lade en del av sin utbildning inne i Smedbergs hus. Under en tid stod bl.a. luftvärnspjäser uppställda på golvet och som mål, uppe under takstolen, vinschades flygplansmodeller av olika nationaliteter.

(Illustrationen hämtad från Broby-Johansen Vardagskonst-Världskonst, 1949)

Efter orostiderna öppnades så den 26 oktober år 1946 ett ombyggt, ljus och luftigt bibliotek. Som ansågs, trots arkitekturens begränsningar, vara ett funktionellt och modernt bibliotek. Till Smedbergs slott hade på dess norra sida tillförts en annexbyggnad signerad Stockholmsarkitekterna Grönvall och Zetterberg, som redan år 1939 vunnit den då utlysta arkitekttävlingen.

Det dröjde dock ej länge innan kostymen började krympa. Staden var nu åter i ett expansivt skede. Nya stadsdelar tog form i vilka stadsdelsbibliotek byggdes. Trots detta ökade belastningen på huvudbiblioteket. Under olika omgångar, på både 1960-talet och 1970-talet, fördes diskussion om utbyggnad och eventuell flytt.

Triangeln i fågelperspektiv.
Evert Linbergs Domus byggnad
från år 1958 skulle kopplas
samman med den
post-modernistiska skapelsen
signerad Greger Dahlström,
Riksbyggen.

Diskussionen bringade inte någon klarhet i denna fråga. En stadsplan för Slottsparken hade antagits 1968. I denna undantogs mark för tillbyggnad av Stadsbiblioteket, dels norr på andra sidan Kung Oskars väg, dels väster om huvudbiblioteksbyggnaden. I biblioteksutredningen år 1970 redovisades ett ytbehov på 12 500 m² bruttoarea.

Biblioteket i ny skepnad

I början av 1980-talet revs områden vid Triangeln, bl.a. Kvarteret Korpen, vilken hade blivit känd genom Bo Widerbergs film med samma namn. I området skulle ett kommersiellt komplex placeras som skulle innehålla hotell, köpcentrum samt bussterminal. Kommunfullmäktige (med socialdemokratisk majoritet) fattade beslut både år 1985 och år 1988 om att det nya Stadsbiblioteket skulle placeras vid Triangeln. En sinnrik kombination av Konsumtion, Kultur och Kommunikation.

Till dessa "K" kan läggas Kooperation. Socialdemokraterna ville placera biblioteket i Folksams fastighet. Planer utarbetades, kommunens ekonomer gjorde kalkyler för det storskaliga projektet och detaljplan för området antogs. Denna utveckling lät sig dock ej ske utan protester. Synpunkter höjdes mot hela Triangeln-projektet, som ansågs vara fel planerad. Inte minst mot bakgrund av den centrala placeringen av bussterminalen. Ett av argumenten var att stadsmiljön skulle utarmas. Dessutom gick det upp för medborgarna att man i detta kommersiella komplex skulle bygga ett Sheratonhotell, som skulle komma att resa sig högt över den övriga bebyggelsen. Hotellet skulle avteckna sig som en ny siluett på Malmös skyline, och där göra sällskap med Kockumskranen, Kronprinsen, Helenholmsverkets nya skorsten två vattentorn, samt spiran på S:t Petri kyrka.

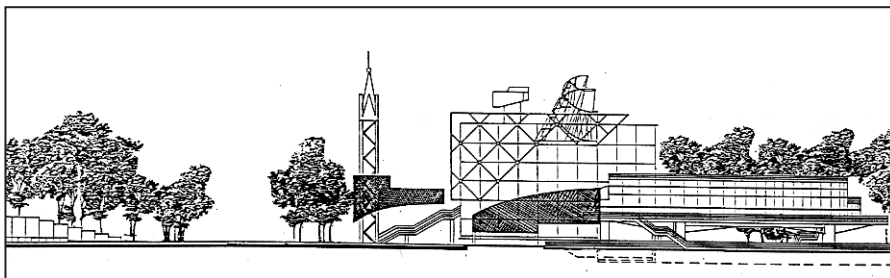
Hela detta projekt blev en politisk fråga. 1986 blev det borgerlig majoritet i staden. Ett av vallöften var att inte genomföra Triangelnprojektet. Köpcentrat invigdes dock år 1989.

Politisk process

Tidigt under 1990 började en kritisk diskussion om ekonomin kring projektet. Triangelnprojektet saknade plötsligt stöd av en politisk majoritet.

Här börjar och följer en politisk process som inom ramarna för detta arbete är alltför svår att kunna återge. Det som följer är således sant men det är inte hela sanningen, utan en kort och summarisk beskrivning, där jag har tagit fasta på det som bedöms vara relevant.

Kommunen började nu ventilera alternativa platser för en biblioteksplacering i staden. En intilliggande fastighet vid Triangeln det s.k. DC huset (KF ägd) var av intresse i denna diskussion. Skanska ville vara med i denna diskussion. De ägde det anrika handelshuset NK och som då låg i malpåse. Samtidigt förslags även Polishuset på Davidhallstorg samt St: Petri Läroverk kunna komma i kulturens tjänst. Det fanns gott om alternativa byggnader i staden för ett bibliotek.

Abelardo Gonzales koncept framtaget på 4 dagar och kom att granskas som bygghandling av stadsbyggnadskontoret.

Förslag från Biblioteket och Abelardo Gonzales

Hos bibliotekets personal började tålamodet att tryta. De presenterade ett eget alternativ tillsammans med Malmöbaserade arkitekten Abelardo Gonzales. I förslaget placerades den nya tillbyggnaden på andra sidan Fersens väg i den resterande delen av Slottsparken intill kanalen. Byggnaden skulle liksom Smedbergs bli 5 våningar hög. Gonzales hade gjort en djärv konceptlösning som utnyttjade kannalen som en del i byggnaden. Huset skulle uppföras i mörkblå glaskuber med järnkonstruktion utanför, samt glasade torn och terrasser.

De bägge byggnaderna skulle förbindas både med tunnlar och broar. Sven Nilsson skrev på SDS kultursidan, september 1990

"Att förslaget kommer fram är Lars Engqvists förtjänst. Tio år av diskussioner och projektering har satsats vid Triangeln. I och med att ett nybygge vid triangeln inte längre har stöd av en politisk majoritet måste vi börja om. Förslaget är ett svar på denna utmaning".

Utmaning eller förslag, det hade tagits fram som konceptidé på 4 dagar. Det granskades och bedömdes av stadsbyggnadskontoret märkligt nog som bygghandlingar och förkastades. Men det var genom denna konceptidé som de styrande politikerna insåg att biblioteket skulle placeras i Slottsparken intill den befintliga byggnaden (Gonzales, muntl. 1999).

Arkitekttävling och ny detaljplan

Efter valet år 1991 blev det åter borgerlig majoritet i staden.

Raskt lades Triangelnprojektet åt sidan. Den borgerliga majoriteten ansåg nu, att det befintliga biblioteket i Slottsparken skulle byggas ut.

En arkitektutställning utlystes. I detta koncept skulle man utnyttja och utgå från den befintliga huvudbyggnaden. Grönvall och Zetterbergs annex från 1946 skulle rivas varvid Smedbergs slott skulle återfå något av den ursprungliga solitära karaktären i samspel med parken.

Den 13 maj år 1992 startade tävlingen om utformningen av ett nytt stadsbibliotek. Malmö stad inbjöd utvalda arkitektkontor. Två från Danmark, två från Norge samt fyra från Sverige. Den 30 oktober 1992 hade åtta bidrag inkommit.

- Huvudfrågorna för bedömningsarbetet formulerades i tre övergripande och grundläggande krav (Arkitektur Tävlingar, 1993): Biblioteket skall fylla ett stort biblioteks funktioner. Det skall ha en bra samordning av verksamheter och personal samt ge en bra arbetsmiljö
- Biblioteket ska knyta an till centrala platser, gångstråk och allmänna funktioner.
- Biblioteket skall ha karaktär, vara synligt och utgöra ett blickfång i staden

I samma publikation ställs den intressanta frågeställningen:

”En annan viktig fråga för lösningen av närmiljön är i vilken utsträckning den befintliga parken behöver tas i anspråk av den nya byggnaden”.

Man fortsätter vidare i denna text: ”Förslag som sparar delar av tävlingsområdet som parkmark har en oomtvistlig kvalitet som dessutom överensstämmer med antikvariska hänsynstagande. Liksom förslag som trots stor utbredning ger möjlighet att spara visuellt viktiga träd och på så vis länka samman park och bibliotek”.

Förslagen granskades av en jury som bestod av:

- Johan Bengt-Pålsson, kommunalråd samt juryns ordförande,
- Kerstin Thyrstrup, kommunalråd,
- Johnny Örbäck, kommunalråd,
- Käthe Berggren biblioteksnämndens ordförande,
- Per-Olof Pettersson, vice ordf. i biblioteksnämnden,
- Sven Nilsson, stadsbibliotekarie,
- Jan André, stadsarkitekt,
- Gunnar Ericson, stadsträdgårdsmästare,
- Hans Dall, ark MAA, utsedd av DAL,
- Klas Tham, ark SAR professor utsedd av SAR,
- Thorbjörn Andersson, ark LAR utsedd av LAR.

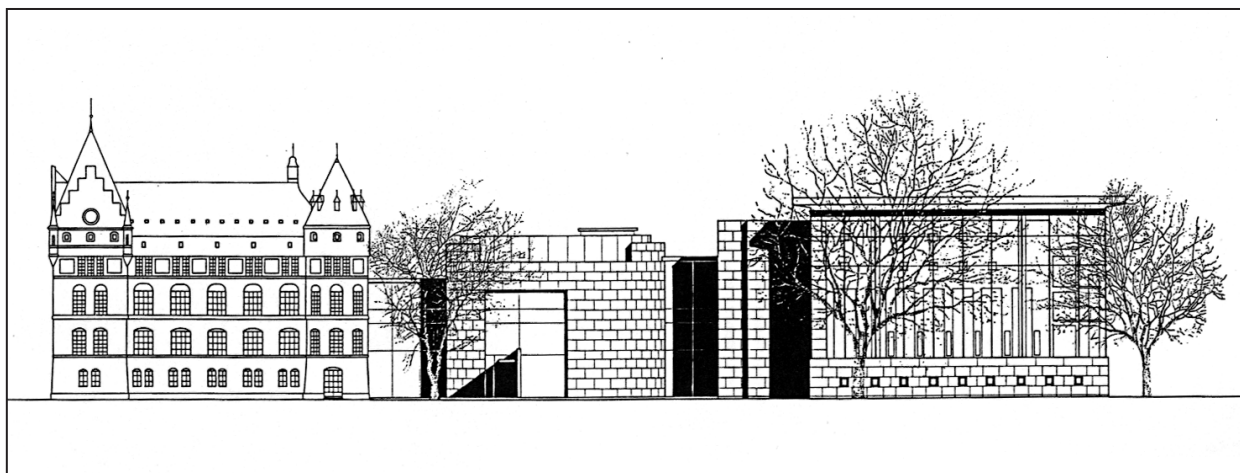

Juryns motivering

Tävlingen avgjordes den 27 januari 1993. Juryn ansåg att Henning Larsen, Tegnestuen København som det mest rekommendabla av 8 inlämnade bidrag. Juryn fann att:

”Det valda formspråket är det klassiska, men tillämpat med en hög grad av självständighet. Denna hållning ger trots de stora arkitektoniska kontrasterna mellan byggkropparna en harmonisk balans i uttrycket mellan det gamla och det nya”.

(Arkitektur Tävlingar, 1993).

Juryn nämner inget häri hur de vinnande förslaget hanterar de viktiga lösningar som omnämnt i programförslaget 1992-05-11.

Arkitekten och hans byggnad var funnen. På våren 1994 påbörjades arbetet, spadarna sattes i marken.

Efter dessa svåra födslovåndor är det lätt att tro att allt var frid och fröjd. Detta var emellertid inte slutet på denna segslitna process, det var knappt slutet på början av den politiska palaver och turbulens som skulle följa.

Tråkigt nog.

Ny detaljplan för området antogs den 2 april år 1993. Socialdemokraterna med Rolf Pålsson i spetsen reserverade sig mot detta. Socialdemokraterna ansåg att borgarna med minsta möjliga majoritet hade genomtruffat placeringen, som innehöll ett flertal tveksamma lösningar, inte minst då förslaget ansågs saknade lösningar för parkering för besökande. Avslutningsvis ansåg (s) att prestige hade gått så långt att borgarna valde kortsiktiga segrar än att se möjligheter för Malmö i ett längre perspektiv.

Henning Larsens Ljusets kalender och Smedbergs slott sammankopplade. Sett från Kung Oskars väg

Ekonomi

Den stora diskussion som nu följde handlade i huvudsak om ekonomi. Redan 1993 hade kommunstyrelsen tagit ett beslut att det nya huvudbiblioteket maximalt skulle få kosta 206,3 miljoner kronor (SDS, 1995-01-04). Det visade sig att kostnadskalkylerna, som dessutom var baserade på tävlingsförslaget, var tagna i underkant (MAMA, 1997).

Socialdemokraterna, som bl.a. i gatu- och trafiknämnden reserverade sig mot lösningen av bibliotek i Slottsparken, påpekade att fram till denna tid hade redan ca 30 miljoner kronor upparbetats i Triangeln lösningen (Malmö kommunalfullmäktiges handlingar nr 93, sid 5, 1993). Den

borgerliga majoriteten hävde nu den tidigare överenskommelsen mellan socialdemokraterna och fastighetsägarna Folksam.

Att köpa sig fri från detta kontrakt kom att visa sig dyrt, staden fick betala det kooperativa 60 miljoner kronor (MAMA, 1997). Innan bygget hade starta hade staden spenderat ca 90 miljoner kronor på ingenting, under en tid då arbetslösheten ständigt steg och byggsektorn gick allt trögare.

Det dröjde inte länge förrän oron hade återkommit. Staden hade fått ett politiskt maktskifte där (s) styrande med oro såg på ekonomin. På senvintern år 1995, när kostnaderna hade skenat iväg, stoppade (s) bygget. Nu skulle de delar som ansågs för exklusiva skäras bort. I stället för att låta Tegenstuen se över kostnaderna gav kommunen arkitektföretag FFNS detta uppdrag. Dessa tog fram en lista som kom att omfatta 97 olika besparingar vilka skulle sänka kostnaden med 35 miljoner kronor. Exteriört byttes bl.a. den marmorliknade naturstensfasaden ut mot en putsad tegelfasad. Således bantade man bort den naturstensfasad som kommunen hade presenterat som kompensation för förlusten av de värden som skulle försvinna då man byggde i parkmiljön (Skärbäck, 1997).

Dåvarande stadsarkitekt Jan André konstaterade att besparingar på 7,9 miljoner kronor skulle komma att bli kortsiktiga och istället snabbt leda till ett dyrt underhåll. André menade att Malmös kommunpolitiker borde ha lärt sig av 1970-talets byggnation där de i södra delarna av staden skulle finna åtskilliga teglade betonghus där fukten slagit igenom betongen och orsakat mögelskador på fastigheternas insidor. Till följd av dessa synpunkter fick André lämna posten som ledamot i bibliotekskommittén. (SDS, 1995-04-05)

Samtidigt blev det allt tydligare att alla drog åt olika håll, biblioteksledning, politiker och arkitekter tycktes ha olika mål. Under tiden stod biblioteksbygget stilla, vilket kostade staden 600 000 kronor/mån. Efter revideringar och nedbantningar kom arbetet åter igång.

Arbetet ligger nere under senvintern 1995.
(Foto: Författaren)

Bibliotekets fasad mot Regementsgatan i färdigt skick hösten 1999.
(Foto: Författaren)

Det offentliga rummet

Att ta denna markareal i anspråk för en kulturinstitution kom att visa sig inte vara helt friktionsfritt. Inte minst då området uppfattades som ett offentligt rum, som en betydande del av parken. Detta framkom under samrådsskedet. En hel del protester inkom från privatpersoner och inte minst höjdes röster från olika intressentgrupper. Till den senare gruppen hör Rädda parkerna, Aktion Skåne, Miljöförbundet i Malmö samt Naturskyddsföreningen i Malmö. Att området låg inom ett riksintresse för Malmö tätort var en av stötestenarna i dessa olika aktörers retorik. Inte minst då man beaktar att frågan om att byggnadsminnesförklara både biblioteksbyggnad och Slottsparken var väckt, vilket Länsstyrelsen ofta upprepade i denna fråga. Beslutet att bygga ut biblioteket i Slottsparken och fälla träden överklagades till regeringsrätten, då exploateringen ansåg strida både mot kulturminnes- och naturresurslagen.

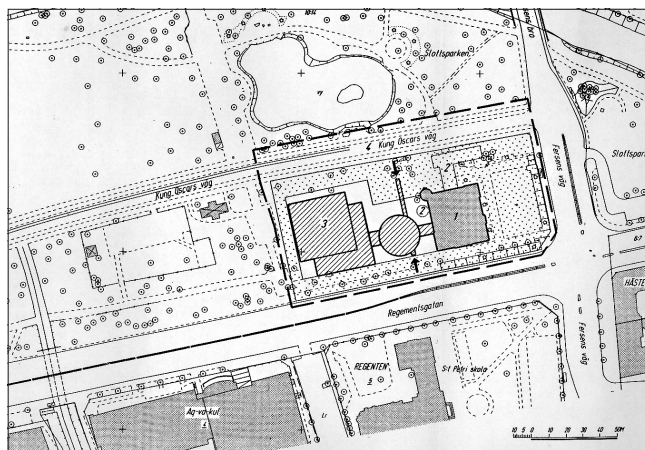
Även Malmös egna nämnder yttrade sig i denna fråga. Fritid Malmö anförde i skrivelse den 20 januari 1993 följande:

”Slottsparkens atmosfär kan störas av att Kung Oscars väg ännu intensivare än idag kommer att användas som parkeringsgata. Den stora öppna grönytan i nordväst och lekparken i väst används mycket av barnfamiljer och ungdomar. Ett kryssande mellan parkerade bilar är ej en tillfredsställande situation och känslan av att vistas i en park kan då försvinna”

Miljö- och hälsoskyddsförvaltningen tillstyrkte förslaget, men var ”frågande till varför man skall bygga på parkmark och på så sätt ytterligare minska grönytestandarden i Malmö. Istället bör man utnyttja obebyggd icke parkmark”.

Även professorer på Alnarp ventilerade sina synpunkter. De två professorerna på institutionen för landskapsplanering Pär Gustavsson och Gunnar Sorte protesterade mot den planerade trädfällningen i Slottsparken. De menade att biblioteksbygget skulle komma att förstöra borgens trädgård, där träden och de vintergröna buskarna som sannolikt härstammade från år 1899. Karaktären av en solitär borg skulle därmed gå förlorad där den mycket väsentliga successiva övergången byggnad – trädgård – park skulle uttraderas. Slutsatserna från Gustavsson och Sorte var att ingreppen skulle bli så omfattande att parken ej skulle gå att återställas (Arbetet, 1994).

Det fanns även de som gav uttryck för en farhåga att när man väl hade börjat tulla på denna markresurs skulle staden börja sälja ut resten av denna parksträcka längs Regementsgatan. Detta var en inte helt obefogad tanke. Malmös tidigare starke politiker Lars Enqvist (s) hade tidigare, i början av 1990-talet, ventilerat dessa funderingar. Mark i vacker miljö är alltid attraktiv för företag som har pengar.

Illustrationsplan för nytt
huvudbibliotek i Slottsparken
DP 4246

”Planering består främst i att tänka sig att välja den process som ska igångsättas. Att välja klokt är inte det sanna utan det mest lämpliga. Klokheten innefattar en värdering av ett konkret resultat som önskvärt och gott. Planering är därför ingen rent objektiv företeelse. Som alla aktiviteter kräver planering en aktör och en relation mellan subjekt och objekt. Utan en ansvarig aktör finns ingen planering. Robotar planerar inte, de bara utför.”

José Luis Ramirez: Planering som humanvetenskaplig aktivitet, 1996.

“Analys av analysen”

Det sägs att ett bra arbete har en tydlig frågeställning. Detta arbete har initialt många frågeställningar, men jag stramade upp dessa till två huvudfrågor:

- Vad var det som gjorde att biblioteket; vilket initialt byggdes som museum, och en stor ståtlig park, hamnade just här? Två unika resurser, ett stenkast från stadens centrum.
- Kan en kulturhistorisk förstudie användas som landskapsanalys och fungera som ett planeringsunderlag inför exploatering? (Däri- genom kunna se förhållande mellan vårt brukande och att förbruka vår mark.

Jag har med dessa två huvudfrågorna gjort en landskapsanalys i ett kulturhistoriskt perspektiv. Därigenom har jag fått svar på en hel del av de funderingar om hur staden utformats genom olika beslut, dess exploatering och utveckling d.v.s.: Hur det kommer sig att det ser ut som det gör?

Jag vill göra gällande att en stor del av resultat är de olika kapitel som beskriver tillkomst och utvecklingen av staden, parken och byggnaden (kapitel 3-6).

Under slutet av 1980-talet och början på 1990-talet sjönk andelen obebyggd mark i tätorterna från 45% till 38% (SOU:1994:36)).

Som jag har beskrivit var det politiska beslut redan taget om bibliotekets placering på Triangeln.

Det var ju grundligt, gjort, två gånger.

När det gäller den följande process som tillkom upplever jag att detta var en unik process präglad av ”grodperspektiv” och ”pajkastning”.

Processen skulle ha kunnat handla om stadens förtätning, miljöförbättring av Regementsgatan, från hårdgjorda ytor till gröna ytor, gröna tak, etc. I SOU:1994:36 skrivs det följande:

”Varje enskilt exploateringsförslag är oftast vällovligt och till för att tillgodose angelägna behov. Men sammantaget över en längre period ger alla enskilda åtgärder negativa konsekvenser som inte är överblickbara vid bedömningen av de enskilda exploateringsärendena”.

Detta var något som påpekades b.l.a. från kommunens egna förvaltningar som jag i texten refererar till.

Om staden idag skulle hantera situationen annorlunda låter jag vara osagt, men det är på sin plats att ännu en gång påpeka att i stadens Översiktsplan (samrådshandling) (ÖP, 2000) står det följande:

”Kompensation för hårdgjord yta. Som ett av målen i Malmös Miljöprogram anges att arealen hårdgjord yta i Malmö inte får ökas på bekostnad av biologiskt produktiv yta. Om jordbruksmark eller annan icke exploaterad mark tas i anspråk för ny bebyggelse så måste kompensation ges i form av nya grönytor. Detta är ett angeläget mål att sträva mot. I Tyskland är kompensation redan praxis. Där arbetar man bl.a. med växtklädda tak och trädplantering vid hårdgjorda ytor för att höja andelen biologisk produktiv mark. Ett annat sätt att skapa nya grönytor är att anlägga parker i samband med omvandling av redan exploaterade områden”.

Formuleringen är lovvärd. Den pekar på en viss förståelse och framsynthet. Dagens malmöbo har mindre än 50 m² park och grönområde/person till sitt förfogande. Ett tal som i nationell jämförelse är lågt då denna yta i de flesta fall uppgår till det dubbla (ÖP 2000).

Men jag finner att dess rubrik är missvisande. Enligt återopad metod är det inte den hårdgjorda ytan som skall kompenseras utan förlusten av att ytan blir hårdgjord. Det är resursen och dess funktion som skall kompenseras. Vidare reagerar jag på meningen "...eller annan icke exploaterad mark..." Park och jordbruksmark är i sig själv redan ianspråktagen och exploaterad då denna mark har en bestämd funktion.

Ljusets Kallender.
Foto: Författaren

Jag väljer att här inte gå djupare i polemik men är av den uppfattning att denna otydlighet illustrerar problemet i de sammanhang där resurser, funktioner och begreppet exploatering används och hanteras.

Förhoppningsvis är denna formulering en början på en process vilken med tiden kommer att preciseras och därigenom förfinas.

Tankar på resans gång

En av de tankar som ständigt har återkommit till mig under arbetets gång är att beslut, vilka tas i det korta perspektivet oftast får oplanerade effekter i ett längre perspektiv.

Exempel som pekar på detta är Erik av Pommerns beslut år 1421, där feodalherren ställer mark de s.k. donationsmarkerna till borgarnas disposition för mul- och klövbete. Jag tolkar detta beslut som en kompensation för stadens expansion; förtätning, vilken skedde innanför murarna på betesmarkernas bekostnad. Ett beslut från år 1421 som ännu idag sätter sin prägel på staden.

Även kungen Gustav IV Adolfs beslut år 1805 att ändra kyrkogårdskulturen, vilket innebar att skicket med gravsättning inne i kyrkan och på kyrkogårdarna i staden skulle upphöra, är exempel på beslut som får högst oplanerade effekter i ett längre perspektiv. Donationsmarkerna hamnade av uppenbara anledningar utanför stadporten, så även begravningsplatsen som av hygieniska skäl förlades utanför stadsmuren. Sedan expanderar staden.

Som jag beskriver, fick Malmö sin begravningsplats strax intill Gustav Adolfs torg, ett område som vid tillkomsten betraktades ligga utanför staden. Idag heter den Gamla begravningsplatsen, och är centralt belägen. Begravningsplatsen upplevs av besökanden som en förlängning av Slotts- och Kungsparken ända in i city, till Gustav Adolfs torg. Dessa enheter utgör idag ett sammanhängande grönbälte från city till Ribersborgsstranden med vattenkontakten genom kanalen och dammar som en gemensam nämnare.

Fundering

Jag har börjat formulera en hypotes. Tanken har slagit mig att det tycks finnas en form av framsynthet angående brukandet av mark och deras resurser även hos stadens invånare. Detta kan ha sin grund i rättstradition.

Till skillnad från den romerska rätten, där markägandet är absolut, hade de nordiska länderna den s.k. germanska rätten där markägandet var relativt, snarast en brukanderätt förbehållen en avgränsad samfällighet eller allmänning. Där mark var enskild, i motsats till offentlig, var den alltså oftast kollektivt disponerad (Wiklund, 1995). Detta var den feodala ordningen där bylivet strängt taget bara hade en existensform - den kollektiva (Wiklund, 1990). Majoriteten av landets befolkning levde under dessa former.

Här vill jag understryka att det är en hypotes att denna form av kollektivet även fanns i staden. Det är ett antagande som jag inom ramen för mitt

arbete ej haft möjlighet att studera djupare. Men jag har funnit beskrivningar som stärker denna. Exempel på detta var när delar av mul- och betesmarkerna (delar av donationsmarkerna) blev Tobaksodling för ett fåtal.

Malmöborgarnas reaktion blev bl.a. en skrivelse år 1734 till riksdagen. Skrivelsen sade:

”det som av stadens mulbete av en och annan är intaget måtte utläggas till sitt förra bruk användas eller ock att borgerskapet måtte tillåtas få proportionaliteter efter husens och gårdarnas storlek dela mulbetet sin emellan varmedest alla ska ske lika och enahanda rätt”.

Det var således borgarna som reagerade. De ansåg att ett fåtal personer å detta sätt skodde sig på det allmännas bekostnad. Vilket jag tolkar är likställt med kollektivet och dess brukande. Detta exempel visar att stadens befolkning hade gemensam livssyn med landsbygdens befolkning, vilket stämmer väl överens med ovan angivna referenser till Wiklund. En slutsats av detta är att ju närmare brukandet/ägandet är individen desto långsiktigare och uthålligare tycks individens beslut om marken och dess användning bli.

Som jag funnit fick denna marktvist sin lösning först år 1892. Efter en hel del juridisk palaver kom dessa marker under Stadens ägo. Innan dess hade bostadsbebyggelse huvudsakligen genomförts å privat mark. Vilket innebar att majoriteten av arbetarbostäder var uppförda på sådan mark. Vad byggde/anlade då staden på dessa nyligen inkorporerade marker? Jo bl.a. koloniträdgårdar för stadens arbetare, vilket idag kan ses som en kompensation för stadens förtätning som bl.a. hade inneburit TBC som följd därav.

Landskap i och kring Malmö har varit präglad av oss människor redan sedan istidens tillbakadragande. Det finns inte någon form av ursprunglig naturmark som kunde tjänstgöra som park och strövområde. Insikten av denna saknad var uppenbar för de styrande under 1800-talets senare hälft. De påpekade att behovet av parker d.v.s. offentliga rum var stort. Parker som skulle disponeras av allmänheten.

Parkmark för hälsa

Kungsparken byggdes på mark som ekonomiskt återerövrats från Kungens exploatering på 1660-talet. Slottsparken anläggs i de låglänta markerna som även staden köpt från Kronan. Men, dessa marker ställs i ordning, till park för att folket skall få en drägligare omgivning och må bättre. De styrande insåg att det fanns goda skäl till att planera en bättre offentlig miljö där grönytor skulle utgöra ett viktigt inslag. Behoven hälsa, kunskap samt trevnad skulle uppfyllas. Under tidigare perioder utgjordes de gröna områdena endast av begravningsplatser samt stadens försvarsverk med kurtiner och bastioner, vilka var täckta med lägre vegetation och enstaka träd.

Det skall inte förnekas att städernas utveckling under denna epok i hög grad styrdes av enskilda vinstintressen. Vilket hade sin naturliga grund i juridiska principer. Markägare och fastighetsägare styrde i högre grad över sin privata egendom. Samtidigt upplevde markägare och byggmä-

tare ett stort hot och misstro mot de nya stadsideal som började introduceras under 1800-talets sista årtionden och 1900-talets början (SOU 1994:36).

En mer eller mindre uppenbar slutsats som jag drar är att kunskapen om betydelsen och behoven av grönytor för stadsbefolkningen var påtaglig och nästan rörande. Kompensation dels för industrialiseringens negativa följder och dels för stadens förtätning var nödvändig. Detta hade ju olika grupper redan insett i industrialismens tidiga skede.

Funktionalism – parkbegreppet ändras

På 1930-talet var intresset i första hand inriktat på bostad och hus, vilket inte minst framgår av det antal bostadsutredningar som tillsattes i riket. Som exempel kan nämnas Bostadsutredningen och Befolkningskommissionen, vilka hade sin grund i de usla bostadsförhållanden som rådde för arbetarna i riket. Dessa utredningar var ett steg i den rationella samhällsplaneringen, där vetenskapen skulle tagas i dess tjänst. Övertygelsen att samhällsnyttan skulle styra bostadsbyggandet vann mark (Jan-Evert Nilsson, 1996). Här fanns uppenbara behov att tillfredsställa.

Stockholmsutställningen år 1930 visade den nya erans ideologi: Funktionalism. Dess idéer och tankar beskrevs i boken "Acceptera" vilken sammanfattade Funktionalismens program, där sol, ljus och luft var nyckelord. Samhällets viktigaste uppgift var att bostadsbyggandet skulle kunna erbjuda den stora massan; d.v.s. låginkomsttagare, människovärdigare, funktionellt riktigare bostäder. Här skulle man söka lösningar för att kunna tillfredsställa denna stora befolkningsgrupp som tidigare endast hade varit hänvisad till de minsta och billigast lägenhetstyperna. "Acceptera" publicerades 1931, samma år som den nya stadsplanen trädde i kraft i vilken man bl.a. tagit bort begränsningar angående högsta tillåtna hushöjder. Detta öppnar nu upp för höghus i riket.

Denna rörelse (funktionalismen) inom arkitekturen förkroppsligar samma avantgardistiska anda som modernismen inom musik, bildkonst och lyrik. Men fallet arkitektur är, ur tidsdiagnostisk synpunkt, speciellt intressant. Det problematiserar själva idén om moderniteten. Detta hänger samman med det faktum att arkitekturen – till skillnad från exempelvis musiken eller måleriet – inte uteslutande ryms inom konsten. Den hör också till teknikens, och därmed till vetenskapens område. Den har dessutom en moralisk och social dimension, från vilken den till skillnad från de rena konstformerna inte kan frigöra sig. Den mångdimensionalitet som innebor i arkitekturen speglas i själva benämningen funktionalism. Att vara funktionell är att tjäna ett ändamål. Det är ett instrumentellt ingrepp (von Wright 1993)

Mellan åren 1935 och 1944 hade olika städer på eget initiativ och utan stöd i lagstiftning låtit utarbeta översiktsplaner som på ett schematiskt sätt angav hur utvecklingen beträffande lokalisering av trafikleder, bostads-, arbets-, och rekreationsområden borde ledas för att motsvara sannolika framtida krav på ett väl fungerande samhälle (Bygg, 1962).

I mitten av 40-talet blev stadsbyggnadsidealen nu grannskapstanken, vilket redan hade aktualiserats innan krigsutbrott. Intresset försköts mot

bostadsområden och städer. Kopplingen mellan Grannskapsenhet och Ebenezer Howards Trädgårdsstad vilken han hade beskrivit i sin bok Garden Cities of Tomorrow år 1898, är uppenbar.

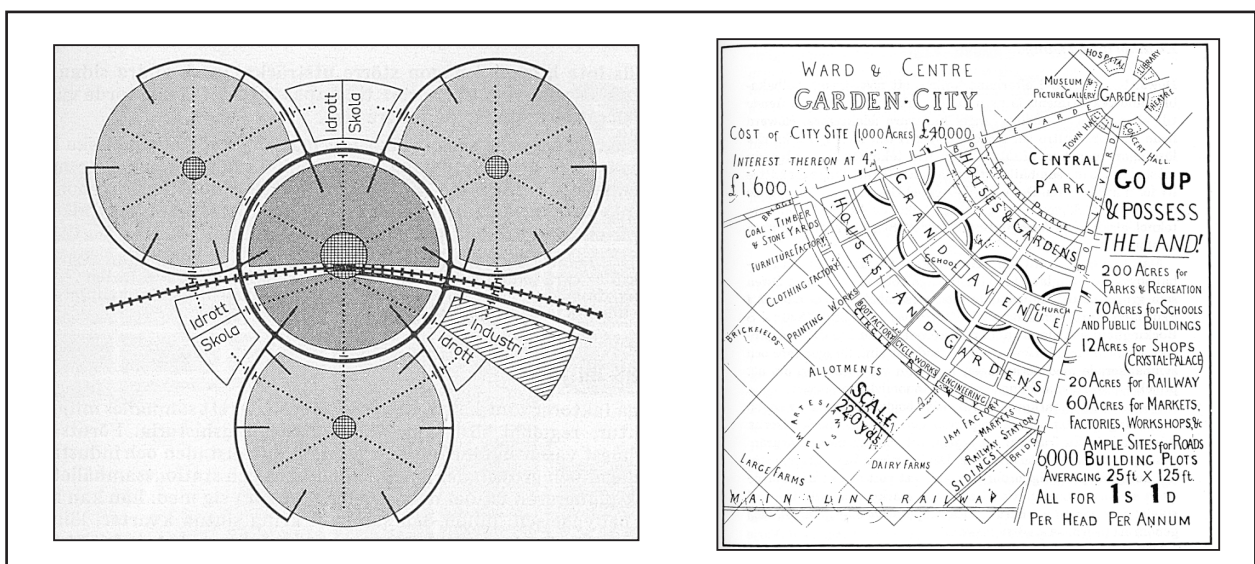
Byggnadslagstiftning 1947 år fick stor betydelse. Den angav att planering skulle föregås av en Generalplan. Efter 2:a världskriget togs nyvunna kunskaper om planering, massproduktion och rationalisering i samhällsplaneringens tjänst. Här kan man skönja en förskjutning från kollektiv till individ. Folkhemmets patriarkala samförstånd började lösas upp. Det generella läge som utmärker tiden mellan 1945 och 1970-talet präglades av god tillväxttakt och stabil ekonomi vilket gav full sysselsättning. I gott samförstånd mellan stat och näringsliv hade en mildare form av planeekonomi införts i riket. Anledning att ifrågasätta inslagen politisk linje och planering var ringa.

På 1970-talet övergick granskapsidén att gälla hela ortssystem. Oavsett vad som var objektet för planeringen så var det överordnade målet att på ett rationellt sätt ordna och placera olika aktiviteter. Skilda funktioner skulle fördelas i rummet så att de på ett effektivt sätt kunde erbjudas medborgaren (Jan-Evert Nilsson, 1996).

Bostads- och arbetsmiljön förbättrades och parker och grönytor kom till viss del att reduceras till strukturellt stadsbyggnadselement. Parkernas och grönytorernas kvalitetsfrågor föll ur fokus.

I detta sammanhang kan nämnas att under epoken 1960- och 1970-talet försvann 40% av de svenska städernas bostadsbestånd vilka uppförts innan sekelskiftet (Johansson, OH 1997).

Hur hanterades under 1940 och 1970 talet begreppen naturmark, parker och naturparker?

Till vänster ses principalschema för granskaps-tanken. Illustrationen är hämtad från Bygg 8 Samhällsplanering
Till höger visas Ebenezer Howards Trädgårdsstad som han beskrev i sin bok Garden Cities of Tomorrow år 1898.

”Redan i början på 1940-talet hade kritiska röster höjts mot de ofta mekaniskt utplacerade parallellt ställda och likformade lamellhusen i vårt landskap. En bidragande orsak till ett sådant resultat var, att en av huvudtankarna i funktionalismens stadsbyggande, i synnerhet i Le Corbusiers, nämligen att man skulle placera hus i ett grönskande trädgårdslandskap, var mycket svår att genomföra i Sverige av främst två orsaker. För det första uppfördes de nya områdena på jungfrulig mark vilket oftast innebar skogsmark. Denna vegetationstyp kräver omfattande åtgärder för att ha en möjlighet att överleva en när kontakt med bebyggelse och människor. Av skogen blev då i allmänhet endast kvar några enstaka spretande granar och tallar. För det andra är det långa lamellhuset utomordentligt svårplacerat i det mellansvenska landskapet med dess bergknallar, trånga dalstråk, sjöar och allmänt småskaliga karaktär”

(Stadsbyggnad, 1968).

En av anledningarna som gav denna form av oro hade säkert varit den ovan beskrivna ändringen av byggnadslagstiftningen från år 1931. Men, det intressanta är att man här fokuserade dels på åtgärder för att få vegetationen att överleva och dels på resultatet av exploateringen, samt att det fördes argumentation om detta.

I Bygg 8 under Generalplanering kap 813:551 Parker, naturparker hantear man naturmark och begreppet kompensering på följande sätt:

”Arealbehov. Det är ej möjligt att meddela behovsnormer för parkområdenas storlek. Gränserna mellan park i egentlig bemärkelse och det omgivande landskapet är flytande och snävt tilltagen parkyta kan ofta med fördel kompenseras genom naturparker eller skog eller t o m. jordbruksmark (vars skötsel inte belastar den kommunala driftbudgeten). Även gränserna mellan park och tomtmark saknar egentlig betydelse i detta sammanhang, då man i nutida stadsplanering inbäddar ytterområdenas bebyggelse i grönområden”.

Hade man inte lyckats planera in en tillräckligt stor yta parkmark i staden så kunde denna otillräcklighet bli kompenserad med annan närbelägen yta, vilken då ansågs besitta motsvarande funktioner. Ett rationellt sätt att hantera naturmark på. Förlusten av naturmark kunde kompenseras genom att åberopa medborgarens allemansrätt till grannens skogs- och naturmark. Denna form av kompensation är inte kompensation enligt balanseringsprincipen.

Resonemanget i Bygg 8 utgår ifrån att markägaren skulle stå för exploateringens negativa effekter. Citatet ”Den som tar skall ge...” gäller inte här. Med dagens insikt om mångfunktionellt skogsbruk finns här goda möjligheter att definiera åtgärder som bostadsföretag kan stå för.

Utveckling och rationalitet

I efterkrigstidens strävan att få ett rationellt samhälle mekaniserades skogs- och jordbruket med tyngre och större maskiner. Efter krigsslutet köpte hugade spekulanter avrustade bandfordon som till att början användes i både skogs- och jordbruk. Hästen ställdes undan när maskinen kunde köra skift. Ganska omgående utvecklade maskinproducenterna mera rationella verktyg för olika branscher. Liksom skogs- och jordbruket mekaniserades byggbranschen då samhället ställde nya mål och krav under 1940- och 1950-talet.

I den rationella anda som rådde inom ramarna för miljonprogrammet styrde planen verkligheten. Som beskrivits användes större och tyngre maskiner. Byggkranarna var spårbundna och klarade inte nivåskillnader. Träd och vegetation betraktades som hinder för teknik och utveckling. Naturen ansågs inte klara av slitaget som staden skulle komma att medföra. Men, detta visade Florgård m.fl. (Florgård m.fl. 1984), vara en felaktig hypotes. Det var inte brukandet som var problemet utan byggskedets hantering av resurserna. Det framkom att det var under byggskedet som träden i stor utsträckning kom till skada. Endast ett fåtal träd hade dött under det bruksskedet.

Enl. Florgård (Florgård m.fl. 1984) var det planering som var lösningen. Att nyttja blivande gator i bostadsområdet för byggtransporter och placera kranar, bodar, förråd och upplagsplatser m.m. i kärnan av kvarteren i stället för på naturmarken skulle vara avgörande. Ställdes kranen i ett centralt läge d.v.s. i kärnan behövde materialtransporten ej gå perifert. På detta sätt sparades naturmarken närmare intill husen och på kvarterets utsida.

Med utvecklingen av storskalighet, industriell byggteknik och miljonprogram är det intressant att se hur begreppet "natur mark" tolkas och användes under 1960-70 talet.

Som bygg- och planeringsterm används begreppet "naturmark" i betydelserna "befintlig mark och vegetation som skall bebyggas", samt även "befintlig mark och vegetation inom området som bevaras inom bebyggelseområden" (Florgård, m.fl., 1984).

Med ovanstående beskrivning som bakgrund redovisas här iakttagelser vilka gjordes i samband med tillbyggnaden av Stadsbiblioteket. Följande bildkavalkad (på sidan 70) tog jag under åren 1997-1998. Bilderna visar hur man hanterar träd som enligt tävlingsprogrammet skulle vara kopplingen mellan park och bibliotek. Att hantera våra resurser rätt är ett uppenbart krav. Ett krav som skall gälla på alla nivåer och i alla skalor i exploateringen.

Flygfoto från april år 2000 över området. Biblioteket ligger likt en port mellan stadsbebyggelsen och parkområdet.

Området strax till vänster om gatan – Slottsgatan, är en del av Slottsparken. Grönområdet på andra sidan kanalen är en del av den gamla kyrkogården

(Foto: Författaren).

Bilderna visar avslöjande området kring träden; den enligt tävlingsprogrammet betydelsfulla almen (ovan) och en av de nyplanterade platanerna i den sk plantangången (th) avänds under byggtiden som upplagsplats för betongplattor, byggnadsställning samt för transporter till och från området.

Skadorna som uppstår av denna hantering är b.l.a. kompakteringsskador genom belastning av tyngd av cementplattor och .

Effekten av detta kan komma att visa sig i framtiden, då trädens vitalitet negativt har blivit påverkad. Hur skall träden ersättas?

Är detta bara en ekonomisk frågeställning?

(Foto: Författaren)

Med detta upplever jag ett behov av att detta kräver någon form av inneboende kvalitetssäkringsprocess för att kunna bevara de kultur- och naturvärden som finns.

Skärbäck (Skärbäck, 1998) har genom sin studie betraktat om frivilliga vägar är tillräckliga för att åstadkomma naturhänsyn i planeringen, eller om det behövs tvingande lagar. Skärbäcks slutsats är att frivillighet inte är en framkomlig väg för att få igenom balanseringstänkande i den fysiska planeringen. Samt, att lagen måste skärpas så att kriterierna blir klara för hur man värderar, accepterar och reglerar ingrepp.

Jag delar Skärbäcks slutsats.

Mina funderingar är huruvida man kan få fram en öppen och mer transparent process som engagerar och involverar alla inblandande aktörer.

Jag visar här på ett embryo till förslag på hur en transparent process kan vara till hjälp vid förändringar i ex. stadsmiljö. Jag vill understryka att detta är ett utkast på hur denna process kan se ut; således inget färdigt förslag.

Förslag på process

Avsikten är att samtliga inblandande aktörer; beslutsfattare, medborgare, intressegrupper, exploatörer, entreprenörer osv får/erhåller en samsyn på exploateringsområdets.

I detta fall är det de kulturhistoriska värden som skall definieras, säkerställs och bevaras. Detta skall göras genom följande process, som här har delats in i 4 olika delar/faser.

1. Deskriptiv fas/landskapsanalys;

- Denna initiala del innehåller en landskapsanalys över objektet/området i ett kulturhistoriskt perspektiv.
- Denna analys kan vara av beskrivande karaktär som finns i detta arbetskapitel 3 – 5. Genom denna analys och dess beskrivning kan platsen/områdets kulturhistoria belysas och bekräftas i sammanhang.

2. Bedömningsfas;

- Denna del skall omfatta värdering och gradering av beskrivna kulturhistoriska värden och dess egenskaper.
- För att klara denna bedömning skall begreppet ”kulturhistoriskt värde” vara tydligt formulerat.
- Är objektet unikt eller vanligt förekommande?
- Vilka insatser kommer att krävas för att bevara objektet/området?
- Kommer det krävas särskilda insatser och/eller åtgärder för att undvika förändringar så att det kulturhistoriska värdet inte minskar?

3. Prioriteringsfas;

- Prioriteringar görs i avseende med definierade kulturhistoriska värden.
- Detta görs i utgångspunkt av de hot exploateringen påverkar de kulturhistoriska förutsättningar som finns beskrivna. Beskrivning upprättas hur dessa hot avvärjs för att säkerställa att fastställda värden bevaras.

4 Besluts- och kvalitetssäkringsfas

- Här summeras projektet d.v.s. deskriptiv fas, bedömning och exploateringsprocessen.
- I denna fas upprättas en ”bevarandeplan”. Denna processas genom gällande regelverk och bestämmelser och de åtgärder som krävs för att förhindra påverkan på de framtagna kulturhistoriska värden.
- Här i fastställs i bygglov etc. de åtgärder/insatser som krävs för att vidmakthålla de fastställda kulturvärden. I denna fas skall metoder för uppföljning och utvärdering fastställs.

Kommande studie; “Ekonomiska styrmedel...”

Jag skulle vilja närmare utveckla detta embryo och parallellt studera hur ekonomiska styrmedel (som t.ex. certifiering, liknande den som idag används inom skogsbruket) kan påverka effekten av exploatörens insats.

Att använda ”Kulturhistoria” som konkurrensmedel skulle vara lönsamt.

Enligt en undersökning¹ på 1980-talet som gjordes i USA av högteknologiska företagsprioriteringar gällande val av orter efter egenskaper erhöles följande rangordning.

1. Tillgång till kvalificerad arbetskraft
2. Tillgång till tekniker
3. Kommunalskatt
4. Lokala attityder till företagande
5. Byggnads-/fastighetspriser
6. Persontransportläge
7. Tillgång till skolor
8. Kultur-/rekreationsutbud
9. Godstransportläge
10. Närhet till kunder

Således upplever jag att det här finns ett intressant perspektiv att utveckla. Vad kommer samma form av undersökning att ge för resultat idag här i Malmö/Riket?

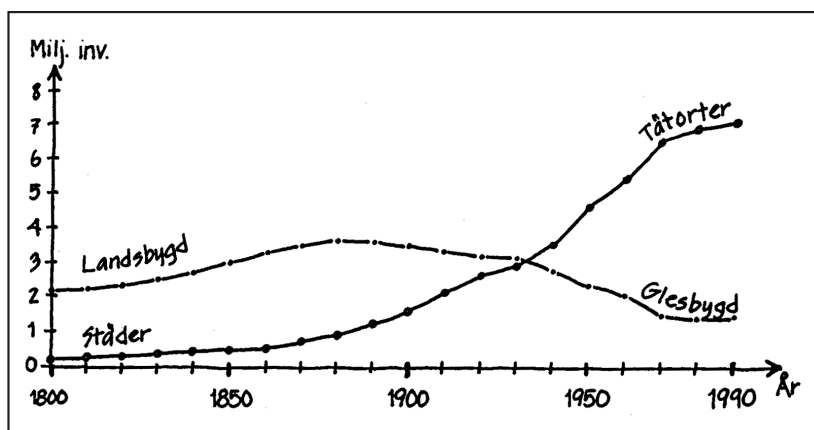
---

1 Saknar referens till denna studie

Kapitel 8

Slutsatser

Det som jag finner av intresse i arbetet med studien och som jag uppfattar kan tillföra kunskap i detta sammanhang är att i ett historiskt perspektiv betrakta hur vår nation gått från landsbygd till glesbygd och från byar, städer till tätort (se diagram). Som jag uppfattar, har detta gått på en kort historisk tid. Detta kan ge ett perspektiv på vad som formar vårt landskap. Inte minst då frågan om en kulturhistorisk förstudie kan, som

Var bor invånarna i nationen?
I detta diagram kan man följa utveckling sedan 1800-talets början.

Idag bor inte majoriteten i våra 3 storstäder, utan i våra tätorter. I 107 tätorter lever idag ca 3 miljoner människor. De 1 700 tätorter som har mindre än 10 000 invånare är hembyggd för 2, 4 miljoner.

(Diagram och statistik är hämtad från; Den måttfulla staden Rapport 1995:7 Boverket)

landskapsanalyser, fungera som planeringsunderlag inför exploateringar. Samt därigenom kunna se förhållande mellan vårt brukande och att förbruka vår mark.

Förhållandet mellan befolkning och landareal är idag knappt 22 personer/km², en siffra som är låg i europeisk jämförelse ex; Danmark 123 personer/km², Storbritannien 240 personer/km² och Tyskland 230 personer/km².

I regional jämförelse finns i Skåne 102 personer/km².

När Sverige och Finland gick med i EU ökade dess totala population med blygsamma 4 %. Samtidigt steg den totala landarealen med 40%. Den svenska skogsarealen uppgår till 23 milj. ha vilket kan jämföras med Europas sammanlagda skogsareal vilken uppgår till 115 milj. ha. Rikets sammanlagda bebyggda yta uppgår till ca 2 %. För Skånes del är denna siffra 8,9 %. Men, det är dock inom denna yta som majoriteten idag bor, har sin sysselsättning, färdas etc.

I början på kapitel 8 refererade jag till SOU:1994:36 som visade att andelen obebyggd mark i tätorterna sjönk från 45 % till 38 % under slutet av 1980-talet och början på 1990-talet. Denna minskning skedde alltså inom de ytor som tillsammans uppgår till endast 2 % av rikets areal där flertalet invånare idag bor och har sin dagliga gärning.

Frågan är då: var och när förändrades synsättet på hur våra resurser skall brukas? Var det när vi flyttade in i vår stadsbebyggelse? När städerna blev tätorter och landsbygd glesbygd? Detta ständiga motsatsförhållande; Stad eller Land, Gemeinschaft oder Gesellschaft – gemenskap eller samhälle.

Det är lätt att i den offentliga miljön ta bort ett träd, när nationen till mer än hälften är täckt med skog. Men, det är här i detta gränssnitt, mellan rättstradition, bondeklokheten och betraktelsen av de stora nationella resurser/tillgångar, som jag kopplar till metoden balanserad samhällsbyggnad och därför finner så intressant i sammanhanget.

Detta blir en paradox, denna krock mellan bevarandet/brukandet av den kollektiva marken och förbrukandet av de till synes oändliga resurserna skog, vatten och mark. Resurser som vi tekniskt härskat och exploaterat under hundrafemtio år, där jag upplever att utvecklingens paroll har varit; ”det är bra, men det kan bli mycket bättre”.

Det är i detta sammanhang som jag även ser att metoden balanserad samhällsbyggnad med sin enkla tes ”den som tar skall ge tillbaka” kan användas. En tes som jag anser härstamma från bondesamhällets skydd av naturresurserna för att säkerställa dessa till kommande generationer.

Ett sätt är att implementera metoden balanserad samhällsbyggnad som juridiskt instrument (inom ex PBL). I Tyskland finns redan en sådan lagreglering. Om så sker i Sverige är jag övertygad om att vinster kommer att kunna göras på flera plan resurserna säkerställas och bevaras för framtiden och kommande generationer.

Utvecklingen kommer att kunna fortskrida med klokhets där resurser dess funktioner sköts och utvecklas och samhällsvinsterna på sikt kommer att vara betydande.

Om vår nation nu inte väljer att lagstifta på detta område så finns det andra möjligheter.

En kan vara att använda ekonomiska styrmedel, t.ex. certifiering, liknande den som idag används inom skogsbruket.

Det var miljörörelsen som initialt startade detta arbete och därigenom visade på sin styrka. På kontinenten, främst Storbritannien och Tyskland, informerade miljörörelserna konsumenterna om miljöbelastning som vissa skogsprodukter låg bakom. Genom lobbypåverkan sattes press på råvaruproducenterna. Kunder som var miljö- och kunskapsorienterade om framställningsprocessen började ställa miljökrav. Var kom virket ifrån i det nya köket? Användes returpapper eller klor i tidningspappret? När det tyska tidningsjättarna ställde krav på leverantörerna började förändringen ske. Genom certifieringskraven kan tyska konsumenterna på turistresa i Sverige se härleda ifrån vilken skogsbacke deras nya furukök i kommer ifrån. Det finns idag ett flertal certifieringssystem. FSC (Forest Stewardship Council) tillhör ett av dessa. Där är ca 40 % av den svenska skogen FSC-certifierad. Det är skogsbruket tillsammans med miljörörelsen, fackliga organisationer och större producenter som står bakom detta frivilliga regelverk.

Skogscertifieringssymbolen som konsumenten idag finner på allt fler produkter tom på grillkolspaket.

En god anledning till att göra en kulturhistorisk analys. Genom denna slipper man få obehagliga överraskningar som kan ge betydande ekonomiska konsekvenser. (SDS, 2000)

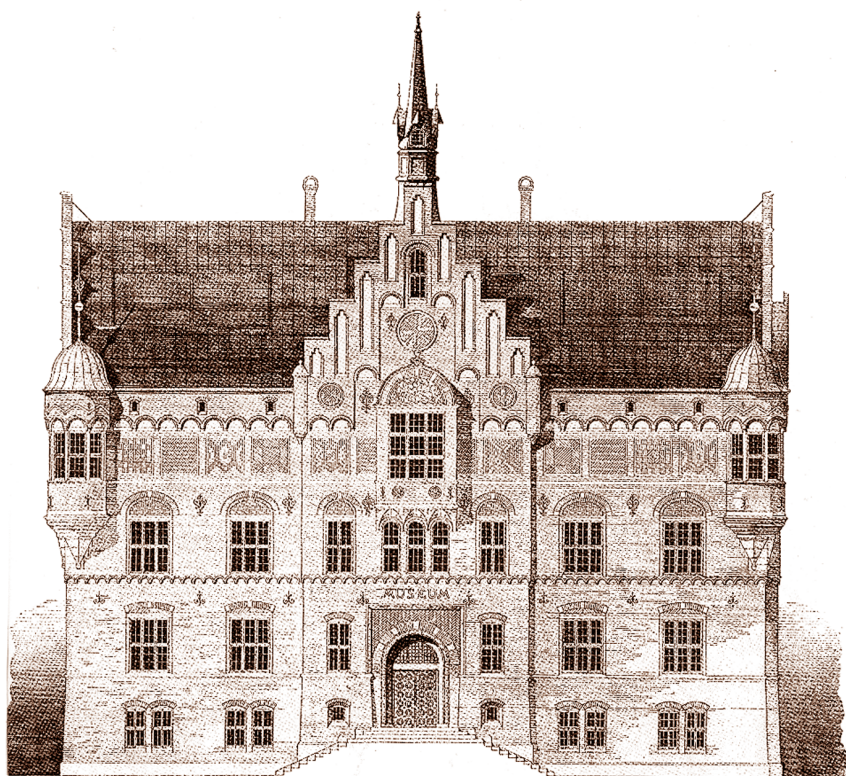
Jag skulle vilja fortsätta att närmare studera hur ekonomiska styrmedel (nyttan och resurser) skulle kunna att påverka effekten av exploatörens motivation och insats för att säkerställa definierade värden.

Samhällsplanering kan; med exempelvis med balanseringsprocessen eller med det förslag på 4 steg att inträda i en ny fas där begreppet resurshushållning skulle kunna få en ny innebörd. Resurserna ex. kulturhistoria skall tillvaratas i gemensamt samförstånd.

Samtidigt kommer fler aktörer att sitta med vid dessa förhandlingar. Med Agenda 21 är planering inte längre ett "uppifrån och ner arbete". Redan idag har medborgare således ett större inflytande över planeringsfrågorna. Det är bara en tidsfråga innan samma krav som har börjats ställa på 50 % av vår landareal ställs på de 2 % av landyta där flertalet bor och lever.

Med denna metodik kommer de olika aktörerna att kunna fatta rätt beslut i rätt ordning. Medborgare har inflytande i processen och är delaktiga i de beslutsprocesser där politiker fattar de övergripande besluten, (arkitekten gestaltar och ingenjörer sammanställer tekniska underlag osv).

Min avslutande slutsats är att jag anser att det behövs en tydligare strukturerad och utarbetad process för att gemensamt kunna värdera och lyfta fram vår gemensamma kulturhistoria i exploateringsprocessen. Genom detta kommer dessa värden; oaktat immateriella som materiella, att säkerställas och vi får med dessa som ett kunskapsbärande arkiv till dagens som morgondagens innevånare. Vet vi inte var vi kommer ifrån vet vi knappast vart vi är på väg!

Museum eller bibliotek. Är det endast där som vi rent fysiskt skall förvara våra kunskapsbärande arkiv?

Referenser

Litteratur

- Améen, Lennart. "Stadens gator och torg". 1993. Kultur Miljö Vård nr 2-3.
- Ameén, Lennart. "Stadsplaner som källa". 1984. Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 7
- Améen, Lennart. "Geografiska notiser Nr 4". 1976.
- Andersson, Helge. "En tillflykt bakom gatorna och torgen. Planteringsföreningen 100 år". 1981. Malmö Förskönings- och planteringsföreningen.
- Arkitektur Tävlingar SAR:s NR 3 1993. Dockumentation. Bilaga till Sar:s medlemstidning Arkitekttidningen.
- Bengtsson, Rickard. "Planteringsföreningen under 100 år". 1981. Malmö Förskönings- och planteringsföreningen.
- Björklund, Lena. "Malmöhus-En vandring genom slottet och dess historia". 1998. Stadsmusset, Malmö Museer.
- Broby-Johansen, R. "Vardagskonst – Världskonst, En översikt av europeisk stilhistoria". 1949. Kooperativa förbundets bokförlag
- Bucht, Eivor, Persson, Bengt. "Grönstruktur i städer och tätorter – Utdrag ur PBL utredningen 1994". Stad och Land nr 127:1994
- Bucht, Eivor, Ödmann, Ella, Nordström Maria. "Vildmark och välfärd". 1982. Liber.
- BYGG "7 – 8 Husbyggnadsplanering och Ssamhällsplanering. Handbok för hus-, väg och vattenbyggnad". 1962. Byggmästarens förlag, Stockholm.
- Florgård, Clas, mfl. "Naturmark i Bostadsområden". 1984. Statens råd för byggforskning.
- Frängsmyr, Tore. "Framsteg eller förfall". 1980. Liber
- Gran, Patrick, Larsson. "Stadens grönområde Stad och land". Under publ. 1999.
- Gengoux, Jacques. "Les très riches heures de la civilisation française". 1959 Sveriges Radio Stockholm.
- Hall, Peter. "Cities of Tomorrow" (1988) 1996. Blackwell publisher
- Hall, Thomas. "Planning Europa's Capital Cities, Aspects of Nineteenth-Century Urban Development". 1997. E&FN SPON

- Härje, K. A. Malmö förskönings- och planteringsförening under femtio år. 1932.
- Johansson, Bengt OH. Den stora stadsomvandlingen – erfarenheter från ett kulturmord. 1997 Kulturdepartementet Stockholm
- Johansson, Bengt. Rörelse, brand och hälsa. Kultur Miljö Vård. 1993. Riksentkvarieämbetet
- Isberg A U. Historisk karta över Malmö 1875. Med uppgifter och förklaringar. 1923. Malmö
- Kortegaard, Birgitte. "Kastellets retablering". 1997. Nr 7-8 Landskap
- Lauring, Palle. "Danmark i Skåne-En osentimental rejse". 1961 Steen Hasselbalchs förlag Köpenhamn
- Lauring, Palle. "Valdemars söner og union". 1974. Gyldendal
- Magnusson-Staff, Björn, Tykesson, Tyke. "Arkitekterna som formade Malmö". 1996. Carlsson
- MAMA-magasin för moderna arkitekter. "Mjukfogar och demokratiska diagonaler". Nr 19. 1997
- Malmö "Malmö Innerstad. Byggnadshistorisk inventering". Malmö 1970.
- Malmö Stad. "Malmö – En skildring i ord och bild av en stads utveckling och nuvarande tillstånd". 1914 Lundgren och söner.
- Malmö Stad. "Nytt huvudbibliotek i Malmö". 1992 Program för inbjuden arkitekt tävling
- Malmö Stad. "Översiktsplan för Malmö 2000 Samrådsförslag". 1999 Malmö Satsbyggnadskontor.
- Nilsson, Bertil. "Arkitekten och tiden John Smedberg och hans verk 1878-1913" Carlsson Bokförlag, 1996.
- Nilsson, Jan-Evert. "Från plan till framtiden till hantering av samtiden". Poste Restante. En avslutningsbok Nordiska institutet för samhällsplanering. 1996
- Ohlsson, Kristina. "Hållbara planer Att integrera Agenda 21 i den fysiska planeringen". 1997. Naturskyddsföreningen
- Pehrsson, Per-Jan. "Malmö, Parkernas stad". 1986. Malmö Kommun
- Ramirez, José L. "Planeringsteori som humanvetenskaplig aktivitet". Poste Restante. En avslutningsbok Nordiska institutet för samhällsplanering. 1996
- Ranelid, Björn. Lund, Gunnar. "Från Lustgården till Möllevångstorget, Malmö 1945-1950". 1999, Malmö Museer
- Rasmussen, Steen-Eiler. "Towns and buildings". 1951. The university prees of Liverpool
- Reisnert, Anders. "Malmö medeltida befästningar". 1997. Elbogen, Malmö fornminnesförenings årsskrift.

Råberg, Marianne. "Stadsplanering i Sverige under 1600-talets första hälft". Kultur Miljö Vård. 1993. Riksantikvarieämbetet.

Svensson, Inge. "Malmö Stads historia". 1981. Allhemsförlag.

Skärbäck, Erik. "Balanserad samhällsbyggnad".
Stad och Land nr 147:1997. Movium 1998.

Skärbäck, Erik. "Ge tillbaka det du tar!" 1997. Byggforskning nr 6/97
Sydsvenska Dagbladet "En dyr besparing". 1/4, 1995

Sydsvenska Dagbladet "Billig fasad klarar inte vädret" 5/4 1995

Sydsvenska Dagbladet "Dyrt stoppa läckage under bibliotek" 15/1
2000.

Söderlind, Jerker. "Stadens renässans-Från särhålle till samhälle.
Om närhetsprincipen i stadsplanering". 1998. SNS Förlag.

Sörlin, Sverker, Öckerman, Anders. "Jorden en ö – En global miljöhis-
toria". 1998

Tägil Sven mfl "Öresundsregionen-visison och verklighet". 1997. Lund
University Press

von Wright, Georg Henrik. "Myten om framsteget". 1993. Bonnier.

Weibull, Jörgen. "Historiska highlights". 1998. Öresundsområdet.
Foundation Company

Westlund, Hans. "Infrastrukturer under tusen år".
1998. Riksantikvarieämbetet

Wiklund, Tage. "Det offentliga rummet- den gemensamma världen".
1990 Nordiska institutet för samhällsplanering

Wiklund, Tage. "Det tillgjorda landskapet". 1995. Nordiska institutet
för samhällsplanering Avhandling 14. Bokförlaget Korpen. Göteborg

Muntliga källor:

Gonzales, Abelardo. Intervju 1999 08 23.

Pehrsson, Per-Jan. 1998/1999

Landskapsanalys över Malmö Stadsbiblioteks utbyggnad i ett kulturhistorisk perspektiv

Planering i praktiken

Städer anläggs inte planlöst. Det finns en grammatik som styr en stads utveckling: från tillgång på färskvatten, föda, skydd, bete, framkomlighet, furstars utfärdade privilegibrev. m.m. Staden upplever olika stadier i denna till synes oändliga processer som kan beskrivas i cykler; bestående av glansdagar, stagnation nedgång, återhämtning och uppbyggnad o.s.v.

Under tiden utnyttjas landskapets resurser: vatten, bete, odling, virke till husbyggnad, lera till tegelbränning, ytor för marknad, industrier infrastruktur e.t.c. Staden expanderar, nya verksamheter tar mark i anspråk med nya ändamål. Malmö utgör inget undantag. Min nyfikenhet har drivit mig att försöka få svar på ett antal frågor. Dessa sammanställas i två huvudfrågor:

- 1) Vad var det som gjorde att biblioteket; vilket initialt byggdes som museum, och en stor ståtlig park, hamnade just här? Två unika resurser, ett stenkast från stadens centrum.
- 2) Kan en kulturhistorisk förstudie användas som landskapsanalys och fungera som ett planeringsunderlag inför exploateringar?
(Därigenom kunna se förhållande mellan vårt brukande och att förbruka vår mark.)

Som utgångsobjekt har jag valt att utgå ifrån och betrakta området kring Slottsparken och stadsbiblioteket med dess nya tillbyggnad. En tillbyggnad till det befintliga biblioteket som anlades i ett område – det offentliga rummet vilket betraktades som en del av Slottsparken.

(Detta arbete skrevs under åren 1999 – 2000)

Detalj från Franz Hogenberg och Georg Brauns "Elbogen" ur Civitates orbis terrarum, från 1580-talet